

Інститут проблем виховання НАПН України

**Організація соціально-педагогічної підтримки
школярів групи ризику**

методичний посібник

Київ 2017

УДК 37.013.42-[37.091.212-059.2:366.]

О64

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 4 від 12 жовтня 2017 р.).

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 5 від 27 квітня 2017 р.).

Рецензенти:

Гончар Л. В., кан. пед. наук, старший науковий співробітник;

Конончук А. І., канд. пед. наук, доцент.

Авторський колектив: Алексєєнко Т. Ф. (Вступ; Р.1.); Жданович Ю. М. (Р.5.); Куниця Т. Ю. (Р.4.); Малиношевський Р. В. (Р.2.); Сергєєва Н. В. (Р.3.).

О64 **Організація соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику** : метод. посіб. / [Алексєєнко Т. Ф., Жданович Ю. М., Куниця Т. Ю., Малиношевський Р. В., Сергєєва Н.В.] / за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. – К. : ТОВ "Задруга", 2017. – 168 с.

ISBN 978-966-432-213-0

У посібнику розкрито основні характеристики школярів групи соціального ризику та методичне забезпечення їх соціально-педагогічної підтримки у загальноосвітньому закладі з урахуванням сучасних викликів та факторів віктимізації, шляхом розбудови партнерської взаємодії з іншими соціальними інститутами. Наведено приклади технологій, тренінгів, розкрито різні форми та методи такої роботи.

Посібник призначений для шкільних соціальних педагогів. Може використовуватись у відповідній цілеспрямованій діяльності шкільних практичних психологів, класних керівників, у позашкільних навчальних закладах, у соціально-виховній роботі з дітьми і учнівською молоддю соціальних працівників і волонтерів; у змісті підготовки майбутніх педагогів та фахівців соціальної роботи у ВНЗ.

УДК 37.013.42-[37.091.212-059.2:366.]

ISBN 978-966-432-213-0

© Інститут проблем виховання, 2017

ЗМІСТ

Вступ	5
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику	7
1.1. Фактори віктимізації особистості як соціально-педагогічна проблема	7
1.2. Обґрунтування організаційно-методичних засад здійснення соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику	16
РОЗДІЛ 2. Ризикована поведінка старшокласників у сфері інтернет-спілкування	29
РОЗДІЛ 3. Методичне забезпечення соціально-педагогічної підтримки ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків	47
3.1. Психолого-педагогічні методи дослідження ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків	47
3.2. Тематика виховних годин	53
3.3. Тренінг «Спілкуйся і дій»	62
РОЗДІЛ 4. Технології і методики соціально-педагогічної підтримки підлітків з труднощами соціальної взаємодії у загальноосвітньому закладі	80
4.1. Тренінг розвитку соціально-комунікативної активності	80

4.2. Діагностування типів поведінки особистості в конфлікті та його розв'язання шляхом медіації	97
---	----

РОЗДІЛ 5. Організаційно-методичне забезпечення соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців 107

5.1. Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців	107
---	-----

5.1.1. Ізотерапія у роботі з дітьми вимушених переселенців	113
--	-----

5.1.2. Етноквест	121
----------------------------	-----

5.2. Організація табору для дітей вимушених переселенців	135
--	-----

5.2.1. Програма виховного етнографічного табору «Дванадцять місяців»	145
--	-----

ДОДАТКИ	153
--------------------------	------------

Вступ

Ускладнення соціокультурних умов життя закономірно супроводжується зростанням числа як суспільних ризиків, так і груп та осіб соціального ризику. Найбільш вразливими до несприятливих умов соціалізації у розвитку суспільства та найближчого соціального середовища є діти. Це знаходить відображення у порушених соціальних статусах, соціальній дезорієнтації, відхиленнях від нормативної поведінки, труднощах спілкування, конфліктах з батьками і ровесниками, знехтуванні в референтних групах, формуванні комп'ютерних адикцій та інтернет-залежностей. Тому проблема організації соціально-педагогічної підтримки дітей та учнівської молоді в системі освіти багатовимірна і багатоаспектна.

Зміст методичного посібника розроблено у відповідь на запити освітньої практики щодо розкриття категорії «школярі групи ризику» і визначення організаційно-методичних засад здійснення їх соціально-педагогічної підтримки з метою оптимізації і моделювання процесу соціально-педагогічної діяльності в освітньому середовищі та поза ним, її цілеспрямованості на розв'язання шкільних проблем і складних життєвих ситуацій дітей та учнівської молоді.

У методичному посібнику обґрунтовано та розкрито апробовані діагностичні методики і способи їх опрацювання, цікаві для школярів різного віку дітей технології, форми та інтерактивні методи соціально-педагогічної роботи у загальноосвітньому закладі з метою підтримки у них ціннісно орієнтованої активності, безпечної поведінки в інтернет-мережі, подолання труднощів соціальної взаємодії, задоволення актуальних потреб вимушених переселенців та профілактики їх аутсайдерства.

Рекомендації до можливих дій соціальних педагогів при вирішенні актуальних проблем школярів групи соціального ризику враховують, що групи ровесників та складні життєві обставини їхніх сімей є провокуючими факторами ризикованої поведінки та особливостей розвитку підростаючої особистості. Тому організація соціально-педагогічної підтримки передбачає

як діагностику проблеми, так і надання адресної допомоги безпосередньо дитині, фахову діяльність соціального педагога щодо зміни відносин на краще у її найближчому оточенні (у середовищі школи, класу, референтної малої групи, родини). У зв'язку з цим актуалізуються проблеми компетентного і гнучкого реагування на об'єктивні потреби й суб'єктивні запити учнів та партнерської взаємодії школи, родини і соціальних інституцій місцевої громади у соціально-виховній роботі з дітьми групи соціального ризику.

Принципова позиція авторів у розкритті проблеми полягає в тому, що організація соціально-педагогічної підтримки школярів груп ризику потребує дотримання її базових принципів, а саме: пріоритету загальнолюдських цінностей; пріоритету життя і здоров'я дитини; адекватності у доборі та використанні технологій і методик; поваги індивідуальності; вікового підходу; діалогу; стимулювання самовиховання; соціального партнерства.

Основними цілями організації соціально-педагогічної підтримки дітей «групи ризику» визначаються: формування базової культури особистості; створення рівних умов для школярів у їх духовному, інтелектуальному й фізичному розвитку, задоволенні творчих та освітніх потреб; розвиток соціально активної особистості, здатної до прийняття самостійних рішень, позитивної самооцінки і творчого перетворення на краще умов свого перебування в групі ровесників.

Цей посібник є практично-орієнтованим доповненням до монографії авторського колективу «Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія / за заг. ред. Т.Ф.Алексєенко. – К. : ТОВ «Задруга», 2017. – 168с.

1.1. Фактори віктимізації особистості як соціально-педагогічна проблема

Віктимізація перебуває у тісному взаємозв'язку з несприятливими умовами та проблемами життя й відображує процес і результат перетворення людини на певний вид жертви соціалізації. Саме тому розуміння умов віктимізації особистості дозволяє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки у розвитку тих чи інших негативних явищ, що може допомогти у своєчасному їх запобіганні або ж компетентній допомозі тим, хто вже став реальною чи може стати потенційною жертвою несприятливих умов соціалізації. Вивчення різних чинників, що створюють передумови для дефіциту можливостей повноцінного соціального розвитку і самореалізації особистості, актуалізується ускладненням соціокультурних умов сучасного суспільства, глобалізаційними викликами та етичними дилемами поведінки і спілкування у групі.

Поняття «віктимізація» тісно взаємопов'язане з такими поняттями, як «віктимність» і «віктимогенність». У своїй сукупності вони є базовими категоріями віктимології як частини соціальної-педагогіки і означають специфічні зміст та сутність соціальних явищ.

Віктимність – схильність людини до відхилення від нормального перебігу соціалізації. У науковий обіг термін «віктимність» було введено Л. Франком (1972). Першочергово він виокремлював індивідуальну віктимність, яка реалізується кримінальним актом, як передумову, схильність до того, щоб стати за певних умов (в силу ряду об'єктивних і суб'єктивних причин) жертвою злочину, чи як нездатність уникнути небезпеки там, де вона об'єктивно була передбачуваною і можливою для уникнення.

Індивідуальну віктимність як властивість конкретної людини, обумовлену її соціальним статусом, психічними чи фізіологічними якостями (або їх сукупністю), що сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість заподіяння їй шкоди протиправними діями визначає В.Полубінський (2008). У роботах ученого індивідуальна віктимність трактується як така, що структурно складається з особистісного й ситуативного компонентів, причому якісна характеристика обох з них перебуває у системній залежності. Особистісний компонент індивідуальної віктимності полягає у здатності людини стати жертвою через певні, характерні для індивіда суб'єктивні якості. Ризик і ступінь вразливості особистості підвищується за наявності відповідних соціальних, психологічних, біофізичних умов.

Загалом стосовно трактування терміна «віктимність» у науковій літературі існують різні підходи. Їх диференціація ґрунтується на різному тлумаченні структури цього поняття, оцінці віктимності як стану й об'єктивної властивості індивіда, моменті виникнення, співвіднесенні потенційної і реалізованої віктимності.

Спроби визначення видів віктимності потребують більш-менш чіткого окреслення етапів і обставин її виникнення та поширення, тобто вивчення умов, де саме відбувається процес і спостерігається результат перетворення людини на жертву. Відповіді знаходимо за узагальненими результатами досліджень Л. Франка, В.Полубінського, Д. Рівмана, В. Устинова та ін., які визначають і розкривають у віктимізації особистості чотири рівні:

- конкретної фізичної особи;
- сім'ї;
- колективу (шкільного, трудового /професійного);
- за місцем проживання.

Запропонована ними рівнева класифікація акцентує увагу не тільки на умовах перетворення людини на жертву, а й на можливій кількості таких жертв. Наявність за об'єктивних обставин соціалізації тих ознак, які

становлять певну небезпеку для нормального перебігу соціалізації як окремої особистості, так і цілих груп населення, визначається як *віктимогенність*.

У сучасній юридичній і соціально-педагогічній літературі поняття «жертва» тлумачиться з позиції тих аспектів, які відображають її конкретний характер, наприклад: жертва жорстокого поводження, жертва сексуального насилля, жертва техногенної катастрофи, жертва релігійного переконання, жертва кримінальних розбірок тощо. Проте найчастіше у вітчизняній термінології поряд із поняттям «жертва» використовується поняття «потерпілий», і вживають його, переважно, стосовно жертв кримінальних злочинів.

У пошуку пояснень причин того, що людина стає жертвою, напрацьовано кілька наукових пояснень, в їх числі і такі: жертва сама створює злочинця (Г.Гейтінг); не існує «природних жертв» - вони «дозрівають у ході філогенезу людини, невпевненої та нездатної до самозахисту» (Г.Шнайдер); проблема криється у провокуючій поведінці (Г.Клейнфеллер). Психологи і психотерапевти до факторів ризику розвитку стану жертви відносять також тривожність, страх (Г.Айзенк, Дж.Уолкер, К.Хорні, З.Фрейд), проблеми самоствердження (Е.Еріксон), самопрограмування (Д.Рейнуотер), депривації (Я.Гошовський). У контексті осмислення даної проблеми у науковий обіг було введено поняття «сприятливої жертви» і «сприятливої поведінки» (М.Амір) та запропоновано психологічну концепцію «навченої безпорадності», яка акцентує увагу на вже попередньо сформованому негативному досвіді й невпевненості, власній нездатності особистості вирішувати свої життєві проблеми та впливати на загрозливі для неї ситуації (М.Селігман).

Існує декілька класифікацій жертв злочинів, в основу яких покладаються різні критерії. Авторами найбільш відомих з них є Г. фон Гетінг (1948); В. Мінська (1988), Б. Холист (1984; 2002), Д. Ривман (1988) та ін. Наприклад, класифікація В. Мінської ґрунтується на формах поведінки жертви, здебільшого, віктимної поведінки, тобто такої, яка стала

провокуючою для здійснення того чи іншого злочину проти особи. Її було розроблено на основі аналізу кримінальних злочинів, які відбулися внаслідок провокуючої поведінки потерпілих, котра також мала ознаки злочину. Таку провокуючу поведінку науковець оцінює за трьома критеріями:

- ❖ злочинні дії потерпілого (які зачіпають/зневажають інтереси суспільства або окремої особи і ставлять їх у ситуацію необхідного захисту, самозахисту або викликають стан афекту. Такими є різні види насилля або реальна загроза їх застосування);

- ❖ порушення норм законів і громадянського права без тяжких наслідків для життя (в т.ч. ухилення батьків від виконання батьківського обов'язку);

- ❖ порушення моральних норм суспільства (виклична, асоціальна поведінка, крадіжки, розпуста тощо).

Класифікація потерпілих Б. Холиста ґрунтується на характерних особливостях потерпілих і їх схильностях та властивостях, а також умовах, які є сприятливими для скоєння злочинів. У цій класифікації значне місце відводиться тим жертвам, які приваблюють до себе потенційних злочинців не своєю поведінкою, а характером своєї діяльності.

Більш ґрунтовною можна вважати класифікацію, запропоновану Д. Рівманом. В її основу покладаються вікові, статеві особливості, соціальні й рольові статуси, ступені провини жертви і характер її поведінки. Особливу увагу дослідник приділяє характеристиці поведінки жертв, яка є основоположною для його класифікації. Згідно з цим, виокремлено такі типи жертв: агресивні, активні, ініціативні, пасивні, некритичні, нейтральні.

У некримінальній віктимології типи жертв соціалізації досліджені дуже мало. Однак певну інформацію про них можна отримати в службі «Телефон довіри» та у процесі консультаційної роботи. Спираючись на досвід такої роботи, вважаємо за можливе виділити наступні типи жертв:

- особи з ризикованою поведінкою;
- з відчуттям вини у проблемах інших;

- вразливі, ображені на всіх і на все;
- жертви маніпуляцій.

Запропонована класифікація дозволяє виокремити *соціальні та психологічні характеристики віктимності*. Найбільш поширеними з них є: схильність до ризику, конфліктність, схильність до агресії, егоцентризм, різні види залежностей, нерозбірливість у зв'язках і знайомствах, ексцентричність, неуважність, нерішучість, особистісна незрілість, інфантильність, надмірна довірливість, нестійкість життєвих позицій, некомпетентність, аморальний спосіб життя.

Схильність людини до відхилення від нормального перебігу соціалізації виявляється в таких індивідуальних характеристиках і такій вибірковій спрямованості особистості на діяльність, яка суперечить соціальним нормам або є провокуючою в несприятливих соціальних ситуаціях. Отже, домінуючими щодо віктимності є *суб'єктивні чинники*. До них належать агресія, неврівноваженість поведінки, жадібність, азартність, корисність, нахабність, невпевненість, боягузтво тощо. Загалом вони є передумовами до саморуйнування і характеризують ступінь устійливості й гнучкості індивіда, розвиненості саморефлексії і саморегуляції, його ціннісні орієнтації, а також є індикаторами екстернальності (спрямованості на інших) та інтернальності (спрямованості на себе). Джерелами їх виникнення можуть бути генетичні фактори, а також соціокультурні особливості виховання або схильність до прийняття чи неприйняття цінностей кримінального середовища.

Об'єктивні чинники соціалізації пов'язані з різними обставинами і умовами життя людини в різних типах соціальних середовищ. Несприятливі умови є віктимогенними. На макрорівні до них можна віднести деструктивні чинники глобалізації, на мезорівня – стан соціально-економічного розвитку держави, різні природні й соціальні катаклізми та потрясіння (зубожіння, стихійні лиха, війни, геноцид, депортації, безробіття, техногенні катастрофи, аварії, військові події тощо). На мікрорівні несприятливі умови можуть виникати у найближчому оточенні

(сім'ї, в колі друзів чи ровесників, у різних формальних або неформальних об'єднаннях, до яких входить особистість).

На макро- та мікрорівні соціального середовища формуються *соціальні норми*, завдяки яким регулюється процес функціонування соціальних інститутів і окремих індивідів у суспільстві шляхом визначення їх прав і обов'язків. Ці норми складаються історично на основі традицій і сукупності вимог та очікувань соціуму. В них відображується попередній соціальний досвід суспільства і осмислення сучасної дійсності. Норми закріплюються у законодавчих актах, правилах, статутах, службових інструкціях та інших організаційних документах, а також можуть вироблятися і виступати у формі неписаних правил того чи іншого середовища. Загалом норми поділяються на такі види: правові, моральні, етичні, релігійні та інші, які слугують критерієм оцінки діяльності і соціальної ролі людини в конкретних умовах та регулюють повсякденне життя і діяльність [1].

Кожна людина одночасно виконує кілька соціальних ролей – дитини, дорослого, громадянина, члена того чи іншого колективу, родини і т. п., засвоюючи при цьому відповідний соціальний досвід і норми поведінки, необхідні для їх якісного виконання. Однак, зважаючи на те, що громадянське суспільство є досить неоднорідним, то і його вимоги теж мають широкий діапазон – від позитивного до негативного, залежно від цінностей тих соціальних груп, які утворюють це громадянське суспільство.

У процесі соціалізації особистість засвоює соціальні норми шляхом їх осмислення, прийняття та перетворення у внутрішні переконання, тобто шляхом інтеріоризації. Тільки тоді вони стають системою цінностей і регуляторами життєдіяльності. Якщо ж такого прийняття не відбувається, людина вступає у конфлікт із соціальними нормами і або їх порушує, чим зневажає права інших членів суспільства і спричинює для них несприятливі умови життєдіяльності, або сама стає жертвою таких умов. Порушення соціальних норм регулюється системою санкцій з боку як держави, так і громадянського суспільства.

Соціалізація особистості передбачає набуття соціального досвіду, на основі якого відбувається її соціальне становлення, засвоєння норм, цінностей і моралі того суспільства і того середовища, в якому вона формується і в якому функціонує. На жаль, ці норми, цінності і мораль не завжди є позитивними, а часто негативними, отже, віктимогенними, тобто такими, що становлять небезпеку для нормального перебігу процесу соціалізації як окремої особистості, так і цілих груп населення (наприклад, у неблагополучних сім'ях, різних асоціальних угрупованнях, криміногенних районах та ін.).

У соціальній педагогіці виокремлюють три *види жертв* несприятливих умов соціалізації: реальні, потенційні та латентні.

Реальними жертвами є інваліди, хворі, соціальні сироти (в тому числі бездоглядні й безпритульні діти і дорослі; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав), біологічні сироти (діти, в яких померли батьки) та ті, хто стали жертвами фізичного, психологічного і сексуального насильства. Вони є потерпілими від несприятливих умов життя, які порушили їх звичний «нормальний» спосіб життєдіяльності або з об'єктивних причин завадили його створити, внаслідок чого набули негативного досвіду функціонування у суспільстві через втрату матеріальної, психологічної та родинної стабільності, соціальних зв'язків, віри, здоров'я, житла тощо.

Потенційними жертвами вважаються ті, хто веде аморальний спосіб життя і характеризується девіантною, ризикованою поведінкою (ризикуючи як своїм благополуччям, так і благополуччям тих, хто їх оточує), або ті, хто має адикції і різні залежності, недостатньо пристосований до динамічних і змінних умов життя, не має достатньої життєвої компетентності.

Латентними жертвами стають чи можуть стати високообдаровані люди, які з різних причин не мають можливості самореалізуватися на основі власних обдарувань. Найчастіше такими причинами виявляються: брак умов для розвою таланту (як матеріальних, духовних, так і

психологічних, які пов'язані зі створенням ситуацій успіху); байдужість, нерозуміння чи відкрите несприйняття особистісної нестандартності, оригінальних ідей чи талановитих творчих витворів пересічними громадянами; відсутність кваліфікованої допомоги щодо з'ясування свого призначення у житті (яскравим прикладом цього є вибір професії, яка не відповідає нахилам і природному таланту, що з часом призводить до внутрішнього і зовнішнього конфліктів, викликає депресивні стани, інколи суїцидальні дії) [2].

В умовах стратифікації суспільства (його розшарування за матеріальними статками, можливостями самореалізації) найбільше потерпають саме ті його члени, які належать до названих видів жертв. Більше того, ці види постійно розширюються і наповнюються новою кількістю потерпілих.

Найбільш вразливими до несприятливих умов соціалізації, різних видів насилля, в тому числі домашнього та у групах ровесників, є діти, які не мають ні достатнього життєвого досвіду (особливо позитивного), ні достатніх життєвих сил і компетентності, ні надійного соціального захисту. До таких, насамперед, належать діти від перших шлюбів, яких виховують вітчимами чи мачухи, діти-сироти і соціальні сироти.

Почасти об'єктом насилля у сім'ї стає дитина, яку не люблять. Причини виникнення нелюбові до них можуть бути різними. Скажімо, чекали хлопчика – народилася дівчинка (або навпаки); дитина зовнішньо або у своїх манерах, характері нагадує ненависних тещу (тестя), свекруху (свекра), а, можливо, жінку (чоловіка), які зрадили, образили або яких розлюбили; такі почуття може викликати також небажана дитина взагалі чи така, що народилася з фізичними або розумовими вадами, котра вже тільки своїм фактом появи зламала їхні життєві плани батьків, обмежила можливості їх функціонування чи просування в кар'єрі, позбавила впевненості у майбутньому. Нелюбимою може стати і, як часто буває, стає нерідна дитина. Вона «заважає», стає докором совісті за покинутих рідних дітей або об'єктом помсти за нестандартну сімейну ситуацію.

Поширені випадки, коли дорослі, які самі в дитинстві настраждалися від жорстокості своїх батьків, переносять негативний досвід на виховання своїх дітей і вважають його нормою, взагалі ставляться до них як до власності («моя дитина, що хочу, те й роблю!»).

У невпевнених у собі батьків заманливим об'єктом для самоствердження і прихованого домашнього насилля також стають діти, які з об'єктивних причин не можуть себе захистити. Такі батьки інколи стають гвалтувальниками своїх дітей. Проте завдяки закритості способу життя сім'ї від стороннього втручання, залякування дитини, маніпулювання її свідомістю, а подекуди і небажання матері «виносити сміття на вулицю» факти знуцання і насилля залишаються безкарними, але провокативними для зміни поведінки дитини поза сімейним середовищем на агресивну та некеровану. Вони більшою мірою піддаються негативному впливу вуличного середовища – вони становлять особливу групу реальних та потенційних жертв несприятливих умов соціалізації.

Одне із нагальних завдань соціальної педагогіки полягає в тому, щоб забезпечити представникам різних груп ризику такі умови, які були б якнайбільше спрямовані на оптимізацію взаємодії особистості і соціуму, пом'якшення дії травмуючих факторів соціального життя, мобілізацію внутрішніх сил для опору несприятливим умовам і подолання складних життєвих ситуацій.

Актуальною залишається проблема соціального захисту віктимних осіб. З цією метою необхідна активізація зусиль не тільки органів поліції і ювенальної юстиції, а й розгортання профілактичної роботи в освітніх закладах та комплексної роботи у громаді – серед різних вікових категорій населення, у різних типах соціального середовища, з групами соціального ризику дітей і дорослих та тими, хто вже став жертвами соціалізації та клієнтами спеціалізованих соціальних служб. Ефективності такої роботи сприятимуть: розгалуження мережі Центрів соціально-психологічної реабілітації та кризових центрів у місцевій громаді, підвищення якості надання в них послуг; здійснення просвітницьких і виховних заходів;

розроблення спеціальних профілактичних, корекційних і реабілітаційних програм; підвищення фахового рівня соціальних педагогів і соціальних працівників, які спрямовуватимуть свою діяльність на упередження та подолання наслідків ризикованої поведінки, віктимізації дітей та учнівської молоді, їх найближчого оточення з урахуванням конкретних потреб і проблем та індивідуальних і вікових можливостей груп соціального ризику.

1.2. Обґрунтування організаційно-методичних засад здійснення соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику

Принциповою особливістю цього методичного посібника є розуміння категорії *«школярі групи ризику»*. Як таких, ми класифікуємо *школярів різного віку, котрі є вразливими до негативних впливів факторів соціального середовища (шкільного, сімейного, вуличного) чи несприятливих умов життя або ж вирізняються поведінкою, що не відповідає нормам і вимогам освітнього середовища та певного суспільства, характеризуються конфліктністю, адикціями, девіантною поведінкою, зазнали упущень у сімейному вихованні чи в силу об'єктивних причин взагалі були його позбавлені (діти-сироти і без батьківської опіки), знехтувані ровесниками, ті, хто став об'єктом їхніх знущань і приниження. У зв'язку з особливостями розвитку сучасної соціокультурної ситуації, військовими загрозами до цієї категорії належать також діти-вимушені переселенці, які втратили стабільність умов проживання і навчання, своїх друзів, звичний спосіб життя та відчують з цього приводу сильні емоційні переживання, труднощі адаптації до нових обставин. Внаслідок інтенсивного розвитку інформаційного суспільства до цієї категорії осіб належать також школярі, які проводять багато часу за комп'ютером, в інтернет- мережах.*

Відмітна особливість дітей групи ризику полягає в тому, що вони, здебільшого, майже не вирізняються з-поміж інших школярів, формально і юридично не вимагають особливих підходів, але фактично, в силу причин різного характеру, опиняються у ситуації, коли не реалізуються повною мірою базові права, закріплені Конвенцією ООН про права дитини та

іншими законодавчими актам: право на рівень якості життя, необхідний для повноцінного розвитку, повагу особистості, безпечні умови, рівність доступу до освіти. Або ж такі діти схильні до ризикованої поведінки, яка може спричинити небезпеку їхньому здоров'ю та додаткові стресові ситуації для сім'ї.

Соціокультурне середовище загальноосвітнього закладу та окремих сімей школярів може стати не тільки продуктивною, а й і руйнівною силою, якщо в них панує антикультура. Певні чинники цього середовища розбещують особистість або роблять її агресивною, некерованою, підривають її фізичні й духовні сили, віру в себе і в хороше майбутнє.

Факторами віктимізації особистості школяра в освітньому середовищі можуть також бути: вплив віктимних осіб (авторитетних для учня ровесників чи старшокласників, які у шкільному середовищі та поза ним мають статус неформального лідера; неформальних лідерів з девіантною поведінкою, які перебувають у колі спілкування школяра), мобінг (спровокований певною «інакшістю» дитини), неповага або необ'єктивне ставлення чи надмірна прискіпливість до учня вчителя, ступінь устійливості і гнучкості школяра, міра розвиненості його рефлексії і саморегуляції, інші індивідуальні характеристики, що роблять його вразливим.

Відповідно до закономірностей розвитку особистості, орієнтація дітей у своїй поведінці на дорослих вже з 2-4 класу замінюється орієнтацією на колектив ровесників. Тепер для школяра все більшого значення набуває його спілкування з ровесниками, в колі яких він залучений до пізнавальної предметної діяльності, та формуються найважливіші навички міжособистісного спілкування, норми та моделі поведінки. Діти цінують своє членство і статус у групі, саме тому для них надзвичайно дієвими стають санкції, які застосовуються до тих, хто порушує прийняті групові норми, закони і правила. Зазвичай, заходи впливу у малих групах учнів досить жорстокі: насмішки, знущання, побиття, нехтування, виключення з колективу. Така групова поведінка характерна для явища *мобінгу*

(систематичні психологічні утиски та насилля над особистістю, які вчиняються переважно групою). У середовищі школярів підліткового і старшого шкільного віку знуцаються, висміюють своїх ровесників чи менших за віком дітей, які з різних причин виокремлюються з поміж-інших, наприклад:

- не так вдягаються (гірше чи краще; не так, як вважається модним);
- краще (гірше), ніж інші, навчаються;
- не беруть участі в різних сумнівних витівках;
- є фізично слабшими або нездатними себе відстояти і захистити;
- викликають певні заздрощі (сімейним благополуччям, здібностями і талантами, досягнутими успіхами, доступом до більших можливостей; певними дорогими речами, власниками яких вони є, тощо).

Як правило, саме такі діти стають знехтуваними у групі ровесників, їм, часто з надуманих причин, оголошуються бойкоти або їх обирають на роль відповідальних за все те, що не влаштовує групу – програш команди, відставання в якихось інших показниках класу порівняно з іншими, невдоволення вчителя, конфліктність всередині колективу, ябедництво, крадіжки та інше. Дослідження, проведені лабораторією соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України, засвідчують, що практично у кожному з класів середньої і старшої школи, де вивчалась ситуація, є знехтувані діти – 1-3 особи, з якими не хочуть спілкуватися і дружити, які є постійними об'єктами глузувань чи знуцань.

Численні реальні факти підтверджують особливу вигадливість школярів (зокрема підліткового віку) і молоді щодо форм здійснення мобінгу та його жорстокості (наприклад, систематичне відбирання грошей і висування «рахунків», «постановку на лічильник», примушування до облизування черевиків, побиття камінням, гасіння на тілі цигарок, групове сексуальне насилля, поширення фото оголеного тіла жертви серед однокласників чи у соціальних мережах тощо).

Можна припустити, що в міру вікових особливостей розвитку та недостатності життєвого досвіду, безвідповідальності за власні вчинки і дії,

викривлених уявлень про авторитет, особистісних деформацій акти групового насилля над особистістю досить часто фіксуються його учасниками на мобільні телефони та викладаються в соціальні мережі – з метою самохизування та самоствердження у колективі ровесників, на їх переконання, як «сильних і впливових, котрих потрібно боятися і з якими необхідно рахуватись». Однак саме завдяки таким відеофактам, як правило, розкриваються подібні злочини і порушуються кримінальні справи. Проте тривогу викликає високий інтерес дітей та молоді до перегляду подібних відео та їх зацікавлене інтернет-обговорення, в якому мало осуду, а більше смакування подробиць і висміювання жертви насилля, навіть підначування. Характерною і надзвичайно тривожною особливістю розвитку мобінгу та булінгу в середовищі підлітків є те, що ці явища досить часто здійснюються невмотивовано, а просто так, як кажуть його суб'єкти: «від нудьги», «з метою розважитись» тощо.

Необхідно визнати той факт, що інколи передумови для мобінгу у шкільному середовищі створюють окремі вчителі, у яких низька педагогічна культура і відсутній педагогічний такт спілкування зі школярами. Саме вони дозволяють собі принижувати образливими словами дітей, які або мають низьку успішність, або виокремлюються демонстративною поведінкою чи зовнішністю. Такі педагоги роблять це систематично та у присутності інших учнів, яких вони намагаються у цьому зробити своїми союзниками. З їхнього подання інколи з'являються образливі прізвиська, розпочинається прискіпування і насміхання над деякими школярами у колі ровесників. Також провина покладається на тих учителів, які намагаються не помічати жорстокості у відносинах між учнями, цим неусвідомлено їх підтримуючи. Із практики, зокрема за даними наших досліджень, відомо, що педагоги, у тому числі класні керівники, недостатньо володіють інформацією про взаємовідносини дітей у колективі. Причиною обмеженої уваги до проблеми вони вважають переповненість шкільних класів, надмірну завантаженість роботою або, навпаки, малу кількість годин на викладання певного предмету чи виховні години, що

ускладнює можливість включеного і систематичного спостереження за дітьми. Більшість опитаних учителів вважають мобінг природним атрибутом функціонування підліткових груп. Однак, це помилкова і небезпечна позиція, що може обернутися життєвими трагедіями.

В Україні можна вважати, що мобінг як явище, зокрема доведені його факти, караються законом, зокрема відповідно до Кримінального та Цивільного кодексів України. Однак термінологічно це поняття не прописане у чинному законодавстві. Окрім того, проблема полягає в тому, що:

- 1) далеко не всі жертви звертаються з позовами;
- 2) факт мобінгу часто важко довести, оскільки свідками, як правило, є зацікавлені особи, тобто ті, хто сам брав участь в актах насилля;
- 3) ще дуже пасивним залишається громадянське суспільство – мало охочих втручатися у відносини підлітків, перешкоджати небезпечним ситуаціям (з остраху самому стати жертвою чи від байдужості до долі інших);
- 4) не прописано чітко механізм покарання винуватців насилля, що дозволяє такого покарання уникати або отримувати його у найбільш послаблених видах;
- 5) загалом явище до певного часу має прихований характер і виявляється на пізніх стадіях, коли практично неможливо йому запобігти і доводиться мати справу з його наслідками.

Поведінка в соціумі завжди визначається як соціальна. Для неї характерна спрямованість дій на перетворення соціальних умов відповідно до інтересів і потреб людини та потреб соціуму, в якому вона перебуває. Саме у соціальній поведінці відображається рівень соціальних потенцій особи, її знань, умінь і навичок, набутий соціальний досвід. В основі такої поведінки завжди – система цінностей і ціннісних орієнтацій [4]. Характер проявів соціальної поведінки залежить від особливостей взаємовідносин людини із соціумом, до якого вона належить, а сама поведінка може розглядатись як одна з форм організації психічного життя людини.

У найбільш загальному вираженні соціальну поведінку можна класифікувати тільки за ознакою соціальної спрямованості. На цій підставі традиційно виокремлюють три основних типи поведінки:

– *просоціальну* (як соціально позитивну, на основі її оцінки з позиції дотримання соціальних норм і принципів моралі);

– *девіантну* (таку, що відрізняється від загальноприйнятих у суспільстві норм права, культури, моралі, але не порушує їх принципово). Видами девіантної поведінки є різні хімічні та нехімічні (у тому числі комп'ютерні) адикції;

– *асоціальну* (делінквентну, кримінальну), яка вирізняється високим рівнем агресії стосовно інших членів суспільства, насамперед до найближчого оточення.

Однак, в останні десятиріччя у суспільстві все частіше виявляється ще один, четвертий тип соціальної поведінки – *ризикованої*. Її не завжди можна ототожнювати з девіантною поведінкою, яка виходить за межі норм. Це, швидше, необдумані та нерозсудливі вчинки, які здійснюються в особливих емоційних станах або внаслідок необізнаності чи неповної обізнаності щодо ризиків, які можуть її супроводжувати. ***Ризикована поведінка*** – це поведінка, в результаті якої виникає ймовірність порушення здоров'я чи інших небезпек, як для того, хто так себе поводить, так і для його оточення. Отже, ризикована поведінка є певною мірою небезпечною.

Основні причини розвитку ризикованої поведінки дітей шкільного віку:

- ✓ природна цікавість до всього нового, епатажного;
- ✓ потреба у перевірці своїх можливостей і самостверженні;
- ✓ бажання бути поміченим, виділитись з натовпу;
- ✓ протест проти обмеженості у свободі самовираження;
- ✓ відсутність, недостатність необхідної інформації або її недостовірність щодо можливих наслідків-ризиків тих чи інших дій і вчинків;

- ✓ складні життєві, в тому числі сімейні чи шкільні обставини, що ситуативно спонукають до різних видів ризику;
- ✓ конфлікт у групі ровесників;
- ✓ безвідповідальне ставлення до себе, своїх дій і своїх рідних[5].

Ризикована поведінка інтенсивно розвивається і виявляється у середовищі підлітків та в молодіжній субкультурі, де найбільшою мірою забезпечуються умови для самовираження і самоствердження, практично відсутній контроль з боку дорослих, зокрема батьків, педагогів. Окрім того, вона є характерною для дітей підліткового віку, які в силу психофізіологічних особливостей розвитку перебувають у ситуації конфлікту чи суперечностей між претензіями (щодо визнання себе як особистості, яка має власну думку, свої потреби; свободи вибору рішень і моделі поведінки; дорослого способу життя) і можливостями самореалізації, оскільки подібні претензії, як правило, не визнаються батьками і педагогами або відвойовуються у гострих суперечках та протистоянні, постійних намаганнях кожної зі сторін довести свою правоту. Дорослі апелюють до недостатності знань і життєвого досвіду дітей – діти ж намагаються довести свою спроможність у викличних формах поведінки. Пошук власного «Я», перевірка межі своїх можливостей, бажання довести свою самостійність і дорослість інколи набуває крайніх форм вираження, що спричинює тяжкі наслідки: травмування, захворювання, потрапляння в тенета кримінального світу (в ролі або жертви, або співучасника), кримінальну відповідальність і позбавлення волі, суїцид тощо. Запобіганням такому розвитку подій може стати налагодження довірливих стосунків між батьками і дітьми, з авторитетним вчителем, класним керівником, а також роз'яснення і розуміння недопустимості приниження особистості дитини у школі, необхідності брати до уваги її потреби і права.

Ризикована поведінка у своїх проявах багатовекторна, пов'язана з різними шкідливими звичками, ранніми і нерозбірливими статевими стосунками, вагітністю неповнолітніх, ризиками розвитку алкоголізму (у тому

числі пивного), наркоманії, захворювання ВІЛ/СНІД, використанням у порноіндустрії, участі в різних релігійних сектах, з торгівлею людьми, іншими видами віктимізації тощо.

Численні відхилення від прийнятих норм поведінки, навіть незначні, свідчать переважно про наявність конфлікту між суспільними та особистісними інтересами школяра, а також його спробу уникнути виконання певних зобов'язань, відповідальності, подолати свою невпевненість, компенсувати неувагу до себе та своїх потреб і проблем, захистити власну самість, перевірити свої можливості. Здебільшого такі можливості учнівська молодь отримує у неформальних об'єднаннях.

Механізм формування асоціальних підліткових і молодіжних груп охоплює умовно два блоки проблем:

- ✓ відчуження підлітків та учнівської молоді від традиційних груп соціалізації;

- ✓ залучення їх у стихійні групи з асоціальною орієнтацією.

Ці процеси, зазвичай, відбуваються внаслідок первинного розшарування молодіжного середовища, яке виявляється у поділі на «здібних і нездібних», «хороших і поганих», «дисциплінованих і порушників». Явище несправедливого розшарування, що підсилюється іншими негативними факторами середовища, породжує у дитини розчарування, а відчуження ставить її у принизливе становище аутсайдера.

Якраз аутсайдерство і зближує підлітків груп ризику, «притягує» їх один до одного. Воно виявляється в особливому соціально-психологічному стані особистості, яка потрапила у безвихідь, не може знайти для себе виходу з ситуації. Стихійні угруповання, утворені переважно з осіб зі схожими проблемами і потребами, стають для неї основною життєвою опорою.

Аутсайдерство пов'язане, як правило, з трьома видами конфліктів:

- ✓ між ровесниками;
- ✓ між дітьми і батьками;
- ✓ між учнями і педагогами.

Якщо їх вчасно не упередити чи успішно не вирішити, то існує ризик, що дитину, особливо у підлітковому віці, «виштовхнуть» із референтних для неї кіл соціальної взаємодії. Страх залишитися в ізоляції, потреба розуміння, бажання рівності у правах, авторитету, відчуття потрібності штовхатиме підлітків до входження у будь-яку стихійну групу, в тому числі асоціального спрямування.

Специфічність статусів, потреб і проблем школярів потребує дотримання *базових принципів організації соціально-педагогічної підтримки*:

- пріоритету загальнолюдських цінностей;
- пріоритету життя і здоров'я дитини;
- адекватності добору та використання фахівцем технологій і методик адресного втручання у ситуацію;
- поваги індивідуальності дитини;
- вікового підходу;
- діалогічності спілкування;
- стимулювання самовиховання і розвитку у кращих потенціях;
- налагодження соціального партнерства.

Проблема організації соціально-педагогічної підтримки дітей та учнівської молоді в системі освіти багатовимірна і багатоаспектна. Орієнтири її розв'язання визначені Законами України «Про освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про соціальний захист», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

Основними цілями організації соціально-педагогічної підтримки школярів групи соціального ризику визначаються:

- формування базової культури підростаючої особистості;
- створення для школярів рівних умов для духовного, інтелектуального й фізичного розвитку, задоволення творчих та освітніх потреб;

- сприяння у розвитку соціально активної особистості, здатної до прийняття самостійних рішень, позитивної самооцінки і творчого перетворення на краще умов свого перебування в групі ровесників шляхом залучення до ціннісно-орієнтованої діяльності, самовиховання та встановлення конструктивної соціальної взаємодії.

Реалізація названих цілей передбачає такі *функції шкільного соціального педагога*:

- *розвивальну* спрямовану на зміну мотивації дітей групи ризику до різних видів діяльності і міжособистісної взаємодії; розвиток творчої особистості, здатної до позитивного самовираження і самореалізації;

- *розважальну*, що створює сприятливу атмосферу у шкільному середовищі та забезпечує ціннісний зміст навчальної і дозвіллевої діяльності школярів;

- *інтегруючу*, яка дає змогу налагодити конструктивну міжособистісну взаємодію між школярами у шкільному середовищі і поза ним та взаємодію педагогів загальноосвітнього закладу, працівників інших соціальних інституцій та волонтерів з метою розбудови єдиного, цілісного виховного простору особистості, розширення і поглиблення внутрішкільних та позашкільних зв'язків;

- *посередницьку*, орієнтовану на узгодження й оптимізацію умов для позитивних змін у шкільному, сімейному середовищі дитини та її самооцінку; узгоджену взаємодію всіх учасників соціально-педагогічної підтримки актуальних потреб і розв'язання актуальних проблем школяра;

- *захисну*, котра спрямовується на сприяння створенню в загальноосвітньому закладі позитивного мікроклімату, профілактику чи конструктивне вирішення конфліктних ситуацій, взаєморозуміння, толерантності, співпереживання;

- *комунікативну*, яка передбачає створення в школі умов для конструктивного самовираження школярів, демонстрації їх творчих здібностей, встановлення довірливих стосунків, надання емоційної підтримки;

➤ *коригуючу*, спрямовану на корекцію поведінки та спілкування дітей у загальноосвітньому закладі з метою упередження ризикованих ситуацій та наслідків їх негативного впливу [3].

Соціально-педагогічна підтримка школярів у загальноосвітньому закладі потребує ціннісно орієнтованого та комплексного підходів. Ефективність організації соціально-педагогічної підтримки забезпечується створенням *соціально-педагогічних умов*, серед яких пріоритетне значення мають:

- ✓ інтеграція особливих дітей в середовище звичайних ровесників;
- ✓ налагодження конструктивної взаємодії у системах «учень–учень», «учень – педагог», «діти – батьки», «педагоги – батьки», «загальноосвітній заклад – інші соціальні інституції, що працюють в інтересах дітей»;

Організація соціально-педагогічної підтримки школярів у загальноосвітньому закладі передбачає *ведення документації* за такою номенклатурою:

1. Тексти Законів України, підзаконних актів, ратифікованих міжнародних документів щодо здійснення прав дитини.
2. Адміністративні розпорядження Міністерства освіти і науки України та загальноосвітнього закладу щодо соціально-педагогічної підтримки окремих категорій дітей груп соціального ризику.
3. Посадова інструкція шкільного соціального педагога.
4. Етичний кодекс соціального працівника.
5. Список учнів, які потребують соціально-педагогічної підтримки із зазначенням наявних проблем, що потребують розв'язання.
6. Перспективний, календарний плани роботи на рік, місяць, тиждень.
7. Графік тематичних групових та індивідуальних консультацій для дітей і підлітків, батьків, учителів.
8. Методичні матеріали: проекти, програми, тренінги, інші форми і зміст діяльності з окремих найбільш актуальних напрямів соціально-педагогічної роботи.

9. Документація: з обліку правопорушень, відхилень у розвитку учнів, конфліктів у шкільному колективі та їх причин; моніторингу зміни внутрішньо шкільної ситуації і становища дітей груп ризику.

10. Документація з питань опіки та піклування.

11. Облік звернень батьків, вчителів, учнів, порушених ними проблем.

12. Дані з вивчення складу сімей, соціально-педагогічної характеристики учня, віднесеного до групи ризику, його найближчого оточення у шкільному середовищі (класу, референтної групи), соціальних очікувань батьків, учнів, педагогів як суб'єктів освітнього процесу.

13. Облік проведених заходів щодо соціально-педагогічної підтримки дітей групи ризику.

14. Методичні поради для батьків учнів груп ризику.

15. Методичні рекомендації для класних керівників, вчителів щодо розв'язання проблем соціального життя дитини і подолання конфліктів у міжособистісних відносинах школярів у класі і шкільному середовищі загалом.

16. Список та інформація про соціальних партнерів, які долучені до соціально-педагогічної підтримки учнів групи ризику.

Питання на закріплення:

1) Обґрунтуйте визначення поняття «ризикова поведінка».

2) Назвіть фактори віктимізації особистості.

3) В чому виявляється мобінг у шкільному середовищі?

4) Які школярі належать до групи соціального ризику?

5) Яка документація повинна бути у шкільного соціального педагога для організації соціально-педагогічної підтримки школярів груп ризику?

6) Спробуйте визначити міру своєї готовності до організації соціально-педагогічної підтримки учнів груп ризику.

Література

1. Алексєенко Т. Ф. Фактори соціалізації особистості // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К. ; Житомир, 2005. – Вип. 7. – С. 74–78.
2. Алексєенко Т. Ф. Причинно-наслідкові зв'язки віктимізації особистості у процесі соціалізації // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 8, кн. I. – С. 122–126.
3. Алексєенко Т. Ф. Зміст та напрями соціально педагогічної діяльності / Т. Ф. Алексєенко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2007. – № 3. – С. 9–13.
4. Соціальна педагогіка: словник-довідник / Алексєенко Т. Ф., Жданович Ю. М., Зверєва І. Д. та ін. ; за заг. ред. Т. Ф. Алексєенко. – Вінниця, ООО «Планер», 2009. – С. 344.
5. Алексєенко Т. Ф. Ризикована поведінка : посіб. / Т. Ф. Алексєенко, С. В. Кушнарьов. – Вінниця : Фірма Планер, 2013. – 172 с.

Розвиток цифрових інформаційних технологій став маркером для реального підтвердження судження, що на сьогодні людське буття розгортається в інформаційній добі, яка характеризується тотальним застосуванням інформаційно-технологічних інновацій. Закономірно, що поширеність таких інновацій відображається на структурі, характері та сутності ustalених соціальних практик, процесів та явищ.

Зокрема, поява мережі Інтернет призвела не лише до подвоєння реальності шляхом утворення фактично осяжної віртуальності, а й до виникнення супутніх явищ, таких як електронна комунікація, цифрові медіа, соціальні мережі тощо. Розвиток і поширеність у реальній повсякденній практиці електронної комунікації та соціальних мереж обумовили, за висловом М. Кастельса, появу нової соціальної морфології суспільства. Йдеться не про що інше, як про утворення мережевого суспільства. І саме цифрові комунікаційні технології та їх використання у реальній практиці людини стають тією точкою, навколо якої самоорганізується і на якій ґрунтується сутнісне й функціональне ядро такого суспільства та детермінанти соціальних змін. Наближення й налагодження сталих інтерсуб'єктних комунікативних зв'язків не лише сприяє зближенню різних культур, поширенню інформації, знання, а й видозмінюванню способів генерування та трансляції досвіду, культури, цінностей тощо. Закономірно, що така модифікація певним чином вплинула і на видозміну ustalених соціальних практик, на появу модерних соціальних явищ і процесів, яка досить почасти супроводжується виникненням нових ймовірних та реальних ризиків. У такому контексті постає проблема нівеляції їхньої негативної дії та пошуку релевантних способів їх упередження.

Мережа Інтернет виступає джерелом генерування ризику через такі специфічні можливості інтерсуб'єктної взаємодії, як просторово-часова

доступність, інтерактивність, анонімність. Основним суб'єктом, котрий потрапляє під негативну дію ймовірних та реальних ризиків, що супроводжують інтерсуб'єктну взаємодію в інтернет-просторі, є дитина. Яким чином це відбувається і яких можливих векторів розвитку здатне набути, становить предмет наукового інтересу та соціального ризику, окресленого особливостями ризикованої поведінки у сфері інтернет-спілкування. Про масштаби впливу свідчить статистика: Україна наразі посідає 32 місце серед 198 країн за кількістю інтернет-користувачів у світі [7].

Натомість, результати дослідження проведеного Інститутом соціології НАН України у 2009 році, показали: переважна більшість вчителів, дітей та їхніх батьків не поінформовані про потенційні ризики для дітей в Інтернеті та про те, як їх уникнути; 22% дітей-респондентів періодично потрапляють на сайти для дорослих; 28% дітей, побачивши в Інтернеті рекламу алкоголю або тютюну, хоч раз спробували їх купити, а 11% – намагалися купити наркотики; понад 28% опитаних дітей готові переслати через Інтернет свої фотографії незнайомцям; 17% без коливань погоджуються повідомити інформацію про себе та свою родину: місце проживання, професію, графік роботи батьків [3,с.9]. Подальші дослідження засвідчують, що вплив інтернет-мережі на свідомість дітей зростає.

Більшість батьків, учителів, соціологів, науковців, що досліджують інтернет-комунікацію і соціальні мережі, зазначають: поведження дітей в інтернет-просторі є занадто легковажним, вони не усвідомлюють потенційних небезпек, з якими можуть зіштовхнутися. Також акцентується на тому, що діти приділяють мало уваги убезпеченню своєї приватності в мережі. Зокрема, показовим є дослідження, проведене у 2013 році групою дослідників (М. Madden, А. Lenhart, S. Cortesi, U. Gasser, M. Duggan, A. Smith, M. Beaton), які відмічають, що 9% опитаних підлітків «дуже» стурбовані можливістю доступу третіми особами до інформації у соціальних мережах.

Опитування продемонструвало, що молодші підлітки користуються соціальними мережами значно частіше, ніж старші підлітки, і теж дуже стурбовані» доступом третіх осіб до інформації, яку вони розміщують (17% проти 6%)» [8]. «Батьки, навпаки, висловлюють високий рівень занепокоєння з приводу того, яку інформацію можна дізнатися про поведінку їхніх дітей в Інтернеті» [8].

Проте така стурбованість батьків, вчителів, соціологів, науковців не вичерпується лише можливістю доступу третіх осіб до приватної інформації дітей. Зокрема, досить часто акцентується увага на самому характері спілкування дитини з іншими, на глибоко психологічних наслідках такого спілкування, на можливості переходу віртуального спілкування до фізичного контакту у різних варіаціях. Можна зробити припущення, що спілкування в інтернет-мережі є здебільшого агресивним або переважно супроводжується негативними конотаціями. Проте це припущення частково спростовується результатами спільного дослідження А. Гараса, Д. Гарсія, М. Сковрона, Ф. Швейцера. Зокрема, учені, розробивши модель і алгоритми дослідження онлайн-чатів та проаналізувавши великий масив даних, дійшли таких висновків: в онлайн-чатах, де користувачі не розкривають свою особисту ідентичність, вони все ж «поводяться відповідно певних соціальних норм, тобто існує явна тенденція висловлювати свою думку в нейтральній позитивній манері, уникаючи прямих конфронтацій або емоційних дебатів» [6]. Одна з причин такої поведінки, на думку дослідників, полягає у багаторазовій взаємодії, що лежить в основі онлайн-чатів. Оскільки, як продемонстрував аналіз, більшість користувачів регулярно повертаються до віртуальної реальності, щоб зустрітися з тими користувачами, яких вони вже знають. Це ставить їх поведінку в певні соціальні рамки і змушує поводитися аналогічно поведженню у реальному житті. Науковці роблять висновок, що онлайн-моделі спілкування не дуже відрізняються від загальної автономної поведінки, якщо така взаємодія повторюється і планується надалі [6]. Такі висновки

можна певним чином екстраполювати і на моделі спілкування в інших соціальних мережах віртуального простору.

Відтак, простежується певна колізія між переважно етичними особистісними моделями поведінки в інтернет-просторі та реальними явищами з негативною модальністю, що супутні інтернет-спілкуванню. Однак яким чином їх можливо досягнути, описати і зрозуміти внутрішню логіку їх існування? Вочевидь, шляхом уведення поняття «ризикована поведінка» [2].

Поняття «ризикована поведінка» щодо простору Інтернет-спілкування знаходимо в доробку А. Данілової: *«Ризикована поведінка у сфері Інтернет-спілкування – це тип поведінки, що характеризується необдуманними та нерозсудливими діями під час спілкування в Інтернет-мережі, внаслідок необізнаності чи недостатньої поінформованості відносно комунікативних ризиків, в результаті яких є ймовірність порушення фізичного та(або) психологічного здоров'я чи інших небезпек, як для самого користувача Інтернету, так і для його оточення»* [4, с. 201]. Трактуючи ризиковану поведінку у сфері інтернет-спілкування, дослідниця визначає **потенційні ризики**, які існують у всесвітній павутині та групує їх у чотири класи:

- контентні ризики;
- електронні ризики;
- споживчі ризики;
- комунікативні ризики.

Контентні ризики – це нелегальні або шкідливі матеріали (тексти, картинки, аудіо, відеофайли, посилання на сторонні ресурси), що містять насильство, агресію, еротичку чи порнографію, нецензурну лексику, інформацію, яка може провокувати ксенофобію, насилля та жорстокість стосовно людей чи тварин, пропаганду анорексії і булімії, суїциду, азартних ігор, наркотичних речовин і т.д., не відповідають віковим особливостям і негативно впливають на фізичне та психічне здоров'я дітей. Умовно такі ризики можна розподілити на дві групи:

незаконні (порнографія, наркотичні речовини) та неетичні (азартні ігри, пропаганда шкідливого способу життя). Контентні ризики іноді пов'язані з іншими типами інтернет-ризиків. Наприклад, перегляд деяких відеоматеріалів може призвести до зараження комп'ютера вірусами і втрати важливих даних. Дія вірусів проявляється по-різному: від різноманітних візуальних ефектів, що заважають працювати, до повної втрати інформації.

Електронні ризики (кібер-ризики) розцінюються як ймовірність втрати персональної інформації, в результаті вірусної атаки, онлайн-шахрайства (фішинг, фармінг), спам-атаки, роботи шпигунських програм та ін. Небезпечне програмне забезпечення здатне поширюватися на персональний комп'ютер не лише через компакт-диски або інші носії, але й через електронну пошту за допомогою спаму або скачаних з Інтернету файлів. Зібрана інформація може містити список рекламних сайтів, на які переходить користувач під час серфінгу в Інтернеті; особисту інформацію (ім'я, адресу та номер телефону); веб-сторінки, які відвідує користувач, та відомості форм, які він заповнює на цих сторінках; перелік файлів, які завантажує користувач на свій комп'ютер; інформацію, необхідну для доступу до Інтернету та інше [1; 3, с. 12–18].

Споживчі ризики розуміють як зловживання в Інтернеті правами споживачів (придбання товару низької якості, фальсифікована продукція, втрата грошових коштів без придбання товару або послуги, розкрадання персональної інформації з метою кібер-шахрайства та ін.). Окрім того, діти та молодь здійснюючи онлайн-покупки, можуть витратити кошти своїх батьків. Оскільки шахрайство в мережі здійснюється з використанням різних технічних засобів, то деякі його види належать до електронних чи комунікативних ризиків, оскільки можуть передбачати встановлення контакту з жертвою (наприклад, за допомогою електронного листування і СМС, які іноді завершуються і реальними зустрічами).

Комунікативні ризики пов'язані з міжособистісними відносинами інтернет-користувачів і містять ризик бути ображеним. (Наприклад: незаконні контакти (домагання дітей, грумінг), кіберпереслідування, кібербулінг та ін. Для таких цілей використовуються різні чати, онлайн-месенджери (ICQ, Gooletalk, Skype та ін.), соціальні мережі, сайти знайомств, форуми, блоги і т.д.). Комунікативні ризики охоплюють «незаконний контакт» і «кіберпереслідування» (або кібербулінг), тролінг, виманювання інформації про дитину та її сім'ю з метою подальшого пограбування, шантажу, отримання недостовірної чи неперевіреної інформації.

Незаконний контакт – це спілкування між дорослим і дитиною, при якому дорослий намагається встановити відносини для сексуальної експлуатації дитини. Незаконний контакт виявляється у формі домагання або грумінгу. Домагання – поведінка, яка порушує недоторканність приватного життя, може полягати у прямих або непрямих словесних образах чи погрозах, недобррозичливих зауваженнях, грубих жартах, небажаних листах або дзвінках, демонстрації образливих або принизливих фотографій, залякуванні або в інших подібних діях. Грумінг – встановлення дружніх відносин з дитиною для її використання у сексуальних цілях.

Кіберпереслідування (або кібербулінг) – це переслідування користувача повідомленнями, що містять образи, агресію, сексуальні домагання за допомогою різних інтернет-сервісів. Також кіберпереслідування приймає такі форми, як обмін інформацією, контактами; залякування; хуліганство (інтернет-тролінг); соціальне бойкотування. За формою кібербулінг може бути не лише вербальною образою, але й у вигляді фотографії, зображення або відео жертви, відредагованих так, щоб принизити людину. При цьому крім розсилки образливих повідомлень і розміщення принизливих матеріалів, зображень або відеозаписів, має профіль або сторінку жертви і організовує спам-розсилку по всіх контактах жертви. Нерідко кібербулінг

бере свій початок у реальних відносинах, і в цьому випадку жертва знає своїх кривдників. Коли ж булінг починається в Інтернеті, важливо впевнитися, щоб він не переріс у реальне насилля над дитиною.

Тролінг – це психологічний та соціальний феномен, що зародився в Інтернеті протягом 1990-х років. Інтернет-тролями, або просто тролями у Всесвітній мережі називають людей, котрі спеціально публікують провокаційні статті чи повідомлення (на форумах, в групах новин Usenet, у вікі-проектах), завдання яких – викликати конфлікти між учасниками, флейм, образи тощо.

Створення у мережі профайлів (сторінок) для виявлення інтересів дитини. Більшість наявних соціальних мереж заохочують користувачів надавати якомога більше особистої та конфіденційної інформації (прізвище та ім'я, домашня адреса, номери телефонів, місце роботи, інтереси). Шахраю неважко обрати потенційну жертву та вивчити її за наданою у профайлі інформацією. Користувачі викладають подібні дані у більшості випадків добровільно, не усвідомлюючи можливих наслідків такої необережності. Діти охоче розміщують фотографії, інколи пікантні, які можуть також бути використані шахраями. Вони не замислюються над тим, що опублікована в Інтернеті інформація залишається у мережі назавжди [1, с. 286–300].

Наслідком комунікативного ризику, що пролонгується у реальній соціальній дійсності, є самогубство дітей, спровоковане та стимульоване їх участю в соціальних мережах у «групах смерті», зокрема і в таких, як: «Розбуди мене в 4.20», «Море китів», «Кити плывуть вверх», «Синій кит» тощо. Отже, робимо висновок, що одними з найнебезпечніших для життя, здоров'я та гідності школярів є саме комунікативні ризики. Їх наслідки можуть суттєво вплинути на психічне та фізичне здоров'я. Отже, актуалізується питання можливості з'ясування наявності таких ризиків.

Звертаємо увагу, що у дослідженні інтернет-спілкування старшокласників виникають проблеми процедурного та дослідницько-інструментального характеру. З огляду на це рекомендуємо використання

тих методик, які вже пройшли перевірку у ході дослідження. Так, у роботі зі старшокласниками нами було використано тест для діагностики інтернет-залежності Кімберлі Янг, опитувальник на кіберкомунікативну залежність Тончева А. В. та спеціально розроблені анкети для старшокласників, для соціальних педагогів, практичних психологів, класних керівників.

Відповідно до результатів, отриманих після проведення тесту Кімберлі Янг на інтернет-залежність і їх подальшого аналізу, було визначено, що у 18% опитаних старшокласників залежність від Інтернету відсутня. У 66% інтернет-залежність не виражена або слабо виражена, і такі учні становлять групу ризику щодо її розвитку. Значно впливає мережа на життя – 12% опитаних старшокласників; 4% респондентів потребують кваліфікованої системної допомоги.

Отримані та проаналізовані результати тестування можна графічно унаочнити таким чином (рис. 2.1).

З'ясування рівня кіберкомунікативної залежності здійснено за опитувальником Тончева А. В. Зведені результати представлені на рис. 2.2.

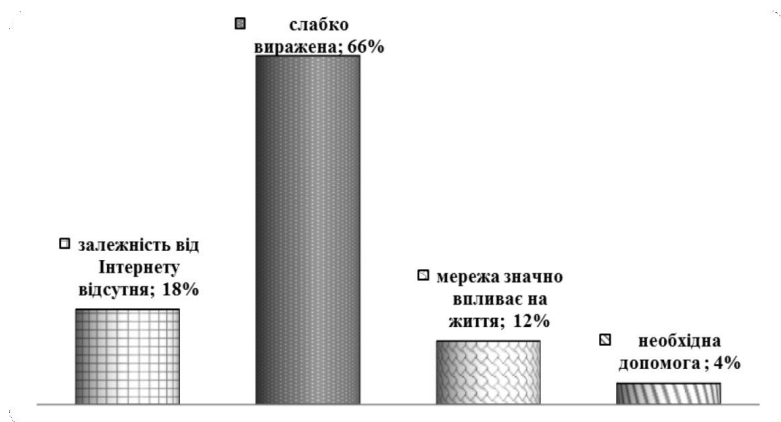

Рис. 2.1. Результати діагностики інтернет-залежності за тестом Кімберлі Янг

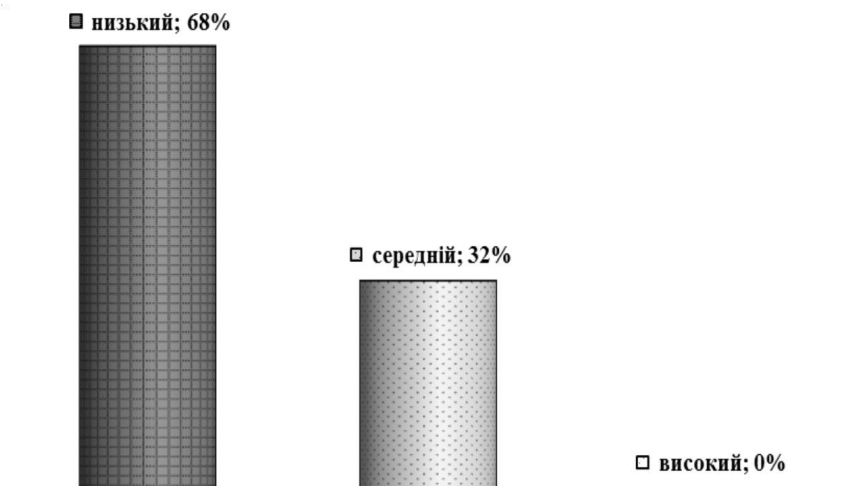

Рис. 2.2. Рівні кіберкомунікативної залежності

Так, із 87 респондентів, які взяли участь в опитуванні, 68% продемонстрували низький рівень кіберкомунікативної залежності, 32% – середній рівень кіберкомунікативної залежності, що, згідно з алгоритмом аналізу опитувальника, свідчить про негативний вплив соціальних мереж на життя опитаних школярів.

Опитування передбачало також застосування анкети для старшокласників з метою визначення:

- поінформованості щодо наявності та сутності ризиків в інтернет-мережі;
- вмотивованості до безпечної поведінки в інтернет-мережі;
- наявності ризикованої поведінки старшокласників у сфері інтернет-спілкування та потенційних загроз;
- схильності до певних типів інтернет-залежності.

За результатами опитування було з'ясовано міру поінформованості старшокласників про контентні, електронні, споживчі, комунікативні інтернет-ризики (рис. 2.3).

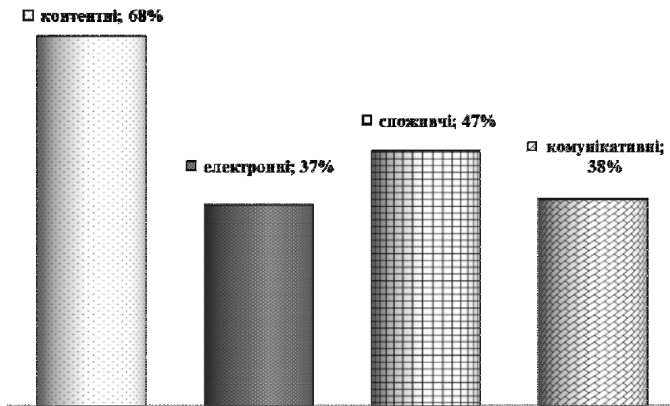

Рис 2.3. Поінформованість старшокласників щодо видів інтернет-ризиків

Існування контентних ризиків відомо 68% опитаних; 37% учнів старших класів володіє інформацією щодо електронних ризиків, про споживчі ризики знає 47% школярів, про комунікативні ризики – 38% старшокласників. Ці показники унаочнюють також наявність диспропорції стосовно такої обізнаності. Майже половина респондентів зазначили, що знають про контентні та споживчі ризики у цифровому просторі. Такий високий відсоток обумовлений тим, що майже кожен сучасний старшокласник як користувач соціальних мереж, електронної пошти, будь-якої іншої цифрової комунікативно-ігрової продукції (яка передбачає вихід в інтернет-мережу) стикався з інтенсивними спамовими повідомленнями, із повідомленнями, які несуть загрозу цифровій техніці на програмному рівні (розсилання вірусів під виглядом звичайного листа) тощо.

Високий рівень обізнаності старшокласників щодо споживчих інтернет-ризиків пов'язується з високим рівнем розвитку інтернет-торгівлі та послуг та свідчить про те, що сучасна учнівська молодь добре про них поінформована, цікавиться і навіть використовує, зважаючи на ризик шахрайства (отримати товар низького рівня якості). 47% з числа досліджуваних старшокласників такі ризики усвідомлюють.

Комунікативні та електронні ризики в рейтингу обізнаності посідають нижчі позиції, оскільки їх безпека не сприймається учнями старших класів як суттєва.

У своїх відповідях опитувані конкретизують ризики інтернет-спілкування, з якими вони або їх друзі чи однокласники зіштовхувалися безпосередньо. Переважна кількість респондентів вказали такими тролінг, створення у мережі профілів з докладною інформацією про себе, розміщення в інтернет-мережі та пересилання особистих фотографій. У середньому співвідношення таких випадків лежить в межах 1:6 і 1:7. Тобто, наприклад, на один випадок кіберпереслідування припадає сім випадків тролінгу.

Питання анкети, спрямоване на виявлення домінантного виду інтернет-діяльності, передбачало ранжування найбільш поширених сучасних видів активності у цифровому просторі, кожен з яких є відкрито і потенційно небезпечним чи може набувати ознак ризику у короткострокових перспективах (рис. 2.4).

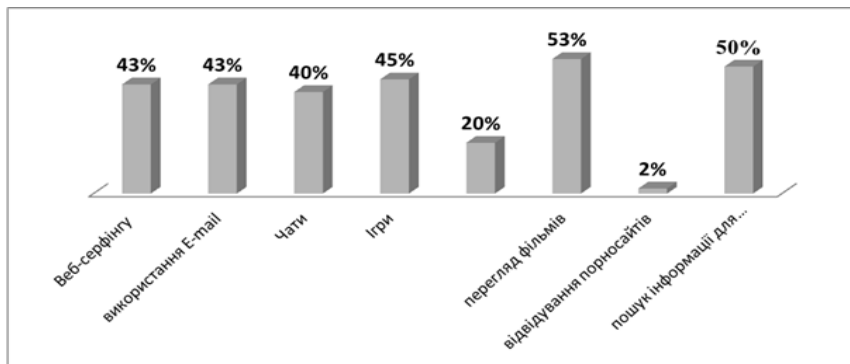

Рис. 2.4. Перевага діяльності в інтернет-мережі

Варто підкреслити, що відображено лише інформацію щодо гранично високих виборів виду діяльності старшокласників у цифровому просторі, яка оцінювалася за маяками «часто» і «дуже часто». Водночас, порівняння цієї гістограми з рівнем обізнаності щодо видів інтернет-ризиків є показовим, оскільки надання переваги беззмисловим видам діяльності в інтернет-мережі

(веб-серфінг, чат тощо) закономірно підвищує ймовірність появи контентних, комунікативних та електронних ризиків. 2% старшокласників-хлопців визначили пошук і перегляд контенту сексуального характеру, за їх поясненням, «для гумору» та підкреслення власної маскуліності. Така поведінка підтверджує загальну тенденцію в опитуваннях (навіть анонівному анкетуванні): суспільно табуйовані питання або питання, які перебувають на межі суспільної моральності й аморальності, обумовлюють неусвідомлене самоцензурування респондента. Старшокласниці ставили в анкеті відмітку 0 або взагалі залишали незаповнене поле, що свідчить про їх дистанціювання від суспільно несхвальних явищ або небажання про такі факти розповідати публічно.

З отриманих даних можна також судити про основних агентів та міру довіри до каналів інформування стосовно інтернет-ризиків (рис. 2.5).

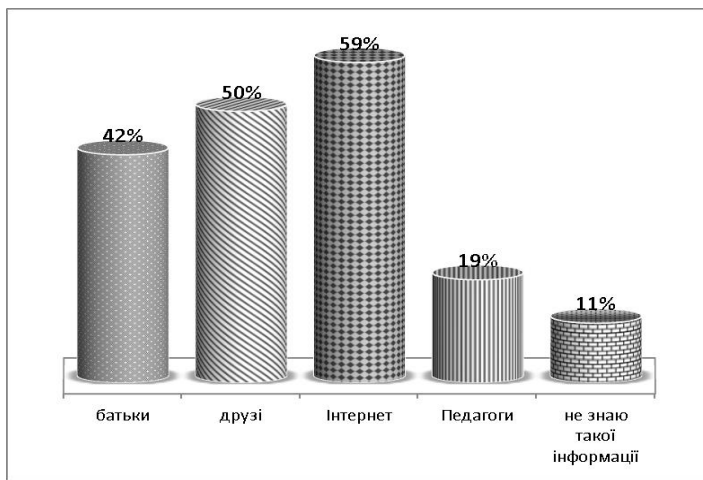

Рис. 2.5. Основні агенти інформування про інтернет-ризик

Ранжування відсоткових значень, отриманих у результаті опитування старшокласників продемонструвало, що на першому місці інформаційним каналом виступає сама інтернет-мережа. Така ситуація є досить типовою. Позаяк використання ресурсів інтернет-простору, оперативність пошуку інформації, доступність такої інформації, комунікативне зближення з

компетентними користувачами дають можливість швидкого знаходження відомостей про ризик, які вирізнятимуться повнотою і варіативністю. На другому місці перебувають друзі, які, будучи активними користувачами мережевих технологій, вже стикалися з певними проблемами цифрового простору або мають відповідні знання про них. Батьки посідають третю сходинку, оскільки намагаються забезпечити власну дитину від можливих проблем та дещо гіпертрофовано сприймають шкоду від цифрових технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних (гіпертрофовано упереджене ставлення до ТВ трансформувалося на гіпертрофовано упереджене ставлення до Інтернету). Це обумовлює сімейну практику захисту дітей від мережевих небезпек, яка може набувати різних форм. Але в розглянутому випадку виникає питання авторитетності думки і дієвості заборон батьків.

Шляхом опитування соціальних педагогів, практичних психологів, класних керівників визначалася міра їх поінформованості щодо наявності та сутності ризиків інтернет-мережі, розуміння необхідності здійснення соціально-педагогічної підтримки старшокласників з ризикованою поведінкою у сфері інтернет-спілкування, визначення використовуваних ними для цього методів та технологій соціально-педагогічної роботи (рис. 2.6).

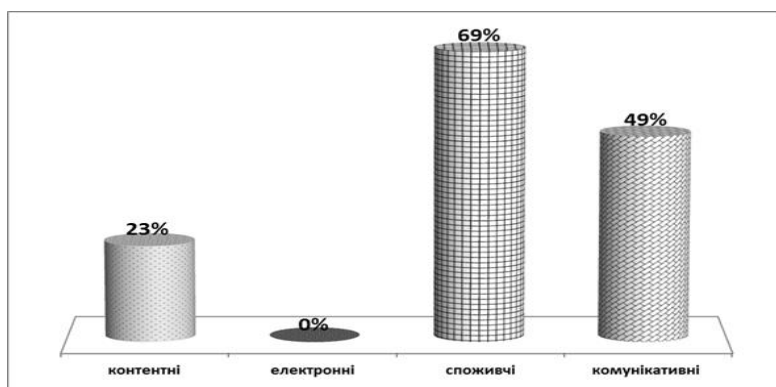

Рис. 2.6. Обізнаність педагогів з видами інтернет-ризиків

Прикметно, що педагоги більшу увагу концентрують на таких видах інтернет-ризиків: споживчі (69%) та комунікативні (49%). Щодо споживчих

ризиків, то ситуація обумовлена аналогічними причинами, що і в опитаних старшокласників. Стосовно ж комунікативних ризиків, то педагоги розуміють простоту переходу звичайного інтернет-спілкування у деструктивний комунікативний акт, який безпосередньо чи опосередковано позначається на особистості дитини.

На думку опитаних учителів проблема інтернет-залежності серед учнів старших класів та демонстрації ними ризикованої поведінки під час комунікації у цифровому просторі існує. Зокрема, на прямих відкритих запитаннях анкети було отримано відповіді «так» і «ні» у наступних відсотках (рис.2.7).

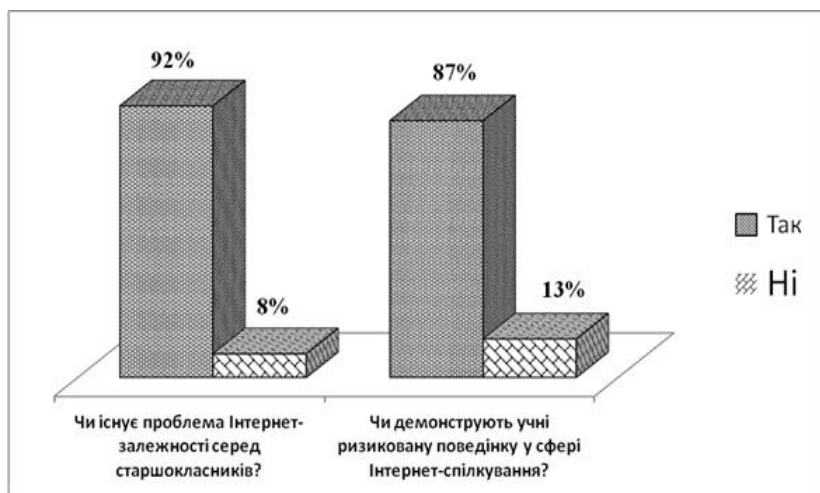

Рис. 2.7. Порівняння наявності інтернет-залежності і демонстрування ризикованої поведінки учнями (думка вчителів)

92% опитаних з числа опитаних учителів стверджують, що серед старшокласників існує проблема інтернет-залежності, а 82% вважають, що учні демонструють ризиковану поведінку у сфері інтернет-спілкування. 13% опитаних педагогів зазначили, що таких проблем немає або вони не є значущими. Водночас 85% педагогів акцентують увагу на недостатності власних знань щодо проблеми і способів її розв'язання. 14% відповіли, що

такі методи і форми вони використовують, але їх не назвали. Така ситуація має об'єктивне пояснення.

Одним із маркерів ризикованої поведінки в інтернет-просторі може виступати можливість вибору і те, яким чином користувач співвідносить свої дії та вчинки з такою можливістю. У процесах, що відбуваються в соціальних медіа інтернет-простору, демаркаційна лінія між можливими альтернативами розмивається через принципову неповноту інформації або її викривлення. У комунікативних ситуаціях Інтернету за рахунок таких специфічних атрибутів мережі, як анонімність, інтерактивність, просторово-часова доступність, невідповідність інформації реальності, відсутність особистісного фізичного контакту певним чином модифікується сама інтерсуб'єктна взаємодія та апіорна можливість вибору. Саме такі атрибути та прикметні ознаки мережі привносять елемент невизначеності у вибір, що імпліцитно містить ризик та частково детермінує ризиковану поведінку.

З огляду на це варто диференціювати ризиковану поведінку у сфері інтернет-спілкування ще й за типом ймовірної можливості вибору і вчинком, а саме на:

- ✓ спорадичну (ситуативну), що обумовлена комунікативною ситуацією інтернет-простору, яка спричиняє випадковий некритичний вибір і не має свого продовження у часі;

- ✓ системну ризиковану поведінку, коли з апіорної можливості вибору дій у комунікативній ситуації старшокласником інтуїтивно обираються дії, які примножують ризик і мають своє продовження у часі.

Така специфічна модальність ризикованої поведінки, її лабільність обумовлює доповнення традиційного діагностичного інструментарію аналізом конкретних комунікативних ситуацій в інтернет-просторі, в які залучені старшокласники, та аналізом їх вибору і способів самореалізації в них.

Унікальна природа ризикованої поведінки у сфері інтернет-спілкування певним чином обмежує традиційні способи соціально-педагогічного впливу на старшокласника. Проте можливе використання

певної традиційної схеми впливів, що складається з таких взаємопов'язаних блоків:

❖ інформаційного.

Саме пособі інформування про наявні комунікативні ризики в інтернет-просторі, тим паче подане у вигляді традиційної *лекції*, буде малодієвим, якщо лектор не є впевненим користувачем соціальних мереж та ІКТ-засобів. Хоча надання інформації про ймовірні ризики і наслідки є базовим етапом профілактичної роботи. У такому інформативному процесі важливо продемонструвати можливість виходу наслідків ризикованої поведінки за межі «анонімної» мережі Інтернет. Унаочненим прикладом є ряд репортажів у ЗМІ щодо наслідків діяльності груп Вконтакті, наприклад, «Розбуди мене в 4.20», «Море китів», «Кити плывуть вверх» тощо або ж наслідків кібербулінгу. Найбільш дієвим інформаційний блок стане тоді, коли інформація щодо ризикованої поведінки буде представлена запрошеним лектором-фахівцем (представником кіберполіції, адміністратором груп у соціальних мережах, іншими компетентними з цього питання особами);

❖ ціннісного.

Другий блок обов'язковим чином має передбачати формування ціннісної спрямованості на особистість Іншого, його буття у розмаїтті інтересів та проблем. У такій площині продуктивним видається застосування стандартизованого інструментарію з арсеналу соціального педагога, модифікованого відповідно до специфіки ризикованої поведінки у сфері інтернет-спілкування. У межах цього блоку доцільним буде проведення ряду *виховних годин* на кшталт «*Кібербулінг і його наслідки*», «*Тролінг і межі прийнятності*», «*Віртуальність vs реальність*»;

❖ спонукального.

Необхідно спонукати старшокласників до ініціювання та розроблення ціннісно і соціокультурно орієнтованих інтернет-проектів, наприклад, для *презентації добродійних соціальних заходів*, які реалізують учні школи з метою допомоги різним вразливим категоріям дітей, сімей, людей похилого

віку, захисників Вітчизни і т. д. Зрозуміло, що проведення такої презентаційної діяльності, здебільшого, залишатиметься на рівні загальноосвітнього навчального закладу.

Також до підтримки безпечної поведінки школяра в інтернет-мережі бажано залучати батьків, які компетентні у комп'ютерних технологіях і можуть навчити цьому інших. У домашніх умовах батьки здатні здійснювати обмежений контроль за інтернет-діяльністю дитини відповідно до спеціально розробленої програми «Домашній контроль» [1].

Питання на закріплення:

- 1. Як проявляється ризикована поведінка у сфері інтернет-спілкування?*
- 2. Які атрибути інтернет-мережі сприяють виникненню ризикованої поведінки?*
- 3. Назвіть найпоширеніші ризики в інтернет-мережі?*
- 4. Як можна убезпечити ймовірність негативних наслідків інтернет-спілкування?*

Література

1. Алексєєнко Т. Ф. Особливості комп'ютерних та Інтернет захоплень, інших інтересів дітей, потенційні можливості їх батьківського контролю / Сімейне виховання: концептуалізація ідей теорії і практики : монографія / Т. Ф. Алексєєнко. – К. ; Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. – 437 с.
2. Алексєєнко Т. Ф. Ризикована поведінка : посібник / Т. Ф. Алексєєнко, С. В. Кушнар'єв. – Вінниця : Планер, 2013. – 172 с.
3. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навчально-методичний посібник / А. Б. Кочар'ян, Н. І. Гущина. – Київ, 2011. – 100 с.
4. Данілова А. П. Ризикована поведінка старшокласників у сфері Інтернет-спілкування / А. П. Данілова // Теоретико-методичні проблеми

виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2015. – Вип 19, кн. 1. – С. 194–203.

5. Динаміка використання Інтернет в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=199&page1>

6. Garas, A., Garcia, D., Skowron, M. & Schweitzer, F. (2012) *Emotional persistence in online chatting communities*. Scientific Reports 2 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.nature.com/articles/srep00402>.

7. Internet Users by Country (2014) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country/>

8. Madden, M., Lenhart, A., Cortesi, S., Gasser, U., Duggan, M., Smith, A., & Beaton, M. (2013). *Teens, social media, and privacy*. Washington D.C.: Pew Research Center's Internet & American Life Project [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.pewinternet.org/2013/05/21/teens-social-media-and-privacy/>

3.1. Психолого-педагогічні методи дослідження ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків

Для вдалої соціально-педагогічної підтримки ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків необхідно мати діагностичні дані особистісних якостей кожного учня. Із урахуванням таких даних соціальний педагог аналізує оптимальні шляхи проектування соціально-педагогічної підтримки.

У підлітків помітні новоутворення, а саме: підвищується розумова активність, змінюються погляди на особистісні цінності, починається новий та складніший етап стосунків з дорослими, однолітками. Тим часом підліток уже по-іншому оцінює себе в колективі, свої успіхи в навчанні, праці. Одні підлітки свідомо регулюють свою поведінку, виявляють ініціативу та наполегливість у діях та вчинках, інші ж навпаки, прагнуть довести свою дорослість, але в результаті наслідують гірше у поведінці. Саме в підлітковому віці розширюється сфера соціальних стосунків, які дають новий соціальний досвід. Засвоєння цього досвіду викликає у підлітків певні проблеми. Від того, в якій мірі своєчасною і цілевідповідною буде допомога та підтримка, що пропонується, залежить ймовірність успішного прояву ціннісно орієнтованої активності молодшого школяра.

Активність як якість особистості, з одного боку, характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати та змінювати їх, відповідно до засвоєних моральних вимог. Активність формується і залежить від

мотивів поведінки, світогляду, характеру, темпераменту, потреби самореалізації і самовизначення, ціннісних орієнтацій. А чому важливо зосередитись у вивченні проблеми більшою мірою?

Орієнтиром у пошуку відповіді слугують праці Ю. Гільбуха, О. Киричука, О. Коберника, М. Шилової та ін., де розкриваються особливості психолого-педагогічної діагностики активності у підлітковому віці. Так, О. Коберник пропонує такі вимоги до психолого-педагогічної діагностики:

1. Цілеспрямованість, тобто чітке визначення основних об'єктів духовного світу дітей, які необхідно вивчити.

2. Єдність вивчення і виховання учнів, що передбачає всебічне врахування результатів вивчення у плануванні, організації і методиці виховної діяльності, а сам процес виховання одночасно організовується і як вивчення вихованців.

3. Вивчення колективу та особистості в їх єдності.

4. Неперервність діагностики – вивчення колективу і особистості є процесом постійним, оскільки сам процес виховання та розвитку неперервний.

5. Комплексний характер – використання системи сучасних методів вивчення учнів, особистості та колективу, які взаємодоповнюють уявлення про кожну особу та колектив загалом [1, с. 104].

Також у процесі вивчення ціннісно орієнтованої активності школярів вважаємо необхідним:

- вивчати міру та особливості прояву у них різних особистісних якостей, у тому числі і соціально-значущого змісту;
- виявляти особистісні стосунки, кола соціальної взаємодії;
- проектувати умови для самовиявлення та конструктивного самоствердження особистості.

Отже, педагогічна діагностика може здійснюватися за такими напрямками: діагностика підлітків; анкетування класного керівника; анкетування батьків. Розкриття особливостей ціннісно орієнтованої

активності молодших підлітків може бути конкретизоване у нижченаведених завданнях:

1. Виявити знання молодших підлітків щодо базових понять.
2. Проаналізувати суттєві властивості та основні характеристики ціннісно орієнтованої активності підлітків (мотиваційну сферу, їх ціннісні орієнтації).
3. Дослідити стан готовності молодших підлітків до ціннісно орієнтованої активності (самостійність, комунікативні та організаційні навички).

Ми пропонуємо для класного керівника або соціального педагога такий *план діагностики* ціннісно орієнтованої активності підлітків.

Насамперед, важливо провести *анкетування*. Метод анкетування дозволяє охопити значну кількість респондентів, анонімність припускає відвертість міркувань. Доцільність анкетування зумовлена залежністю між обсягом витраченого часу і кількістю опитаних. Анкета для підлітків може бути проведена з метою визначити: чи вважають діти себе активними та в якій діяльності проявляють активність (навести приклади).

Методика «Незакінчених речень» дасть змогу виявити рівень знань та розуміння підлітками певних понять, продіагностувати переважні мотиви поведінки.

Опитувальник визначення рівня активності, прагнення досягти поставленої мети дозволить з'ясувати, якою мірою дитина задіяна у певній діяльності.

В основу *методики «Спрямованість особистості»* (Б. Басса) закладені реакції підлітків на запропоновану ситуацію, що пов'язана з активністю або оточуючими. Ця розробка дасть змогу визначити основну життєву позицію, спрямованість: на себе, на завдання або на спілкування. Така спрямованість не може бути єдиною. У результаті діагностики можливо говорити про домінування тієї чи іншої спрямованості.

«Спрямованість на себе» – такі підлітки займаються переважно собою, ігноруючи інших і завдання, що мають виконати. Вони характеризуються як агресивні, недовірливі, ревниві, напружені, дратівливі,

тривожні, консервативні, з недостатнім самоконтролем, можуть суперничати.

«Спрямованість на спілкування» свідчить про прояв великого інтересу підлітка до різних видів діяльності, але по суті він не робить жодних дій для виконання завдань. Такий підліток бажає симпатії й дружби, залежний від оточуючих, відрізняється недостатньою автономністю, чекає турботи з боку інших, їхнього тепла, не має агресивних тенденцій.

«Спрямованість на завдання» – підлітки зацікавлені виконувати свою роботу якнайкраще. Незважаючи на свої особисті інтереси, вони будуть охоче співробітничати з іншими, якщо це підвищить продуктивність. У діяльності вони щосили прагнуть відстоювати свою думку, яка є правильною і корисною для виконання завдання. Такі підлітки самостійні й рішучі, вольові, завзяті, здатні суперничати, врівноважені, фізично й інтелектуально розвинені.

Центральне місце в житті підлітків займає спілкування з товаришами та спільна діяльність з однолітками. Тому важливо визначити, яку роль відіграють стосунки з однолітками у формуванні соціальної ситуації розвитку дитини. *Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі* дає змогу визначити уявлення про себе й ідеальне «Я», а також вивчити взаємостосунки з іншими; виявляє переважний тип ставлення до людей у самооцінці й взаємооцінці. Респонденту пропонується вказати ті твердження, які відповідають його уявленню про себе, належать до іншої людини або його ідеалу. Типи ставлення до оточуючих: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підлеглий, залежний, доброзичливий, альтруїстичний.

За допомогою *методики «Типологія особистості» (К. Юнга)* можемо визначити тип особистості підлітків: екстраверт (комунікабельні, активні) та інтроверт (замкнені і пасивні). Ця методика використовується з метою виявлення у підлітків потреби у спілкуванні чи усамітненні.

Загалом під екстра- чи інтроверсією розуміється переважна орієнтація індивіда на зовнішній світ (фізичний і соціальний) або внутрішній світ своїх почуттів та переживань.

Екстравертам, як правило, властива комунікабельність, легке входження в контакт, широке коло спілкування. Такі діти привертають увагу своєю активністю, емоційністю, але не схильні аналізувати думки та почуття. Вони недостатньо добре вміють керувати своїми емоціями, можуть бути нестриманими, імпульсивними, діяти під впливом випадку, необдумано. У стресовій ситуації екстраверти бувають агресивними. Окрім того, відчувають постійну потребу у нових враженнях. Екстраверти легко приймають рішення, люблять ризикувати, причому їхні ризиковані вчинки не завжди виправдані. Інтроверти, на протигагу екстравертам, замкнені і мають достатньо обмежене коло спілкування. При необхідності спілкування з новими людьми чи у великій компанії вони почасти відчувають труднощі, тривогу. Як правило, інтроверти серйозні, орієнтовані на зайнятість – це передбачає сконцентрованість, вольові зусилля, схильність до самоаналізу, обдумування своєї поведінки та переживань, що може перерости у самозаглиблення, стримування проявів своїх емоцій, тому їх переживання інколи важко зрозуміти. Також діти, залежно від ситуації, у своїй поведінці можуть поєднувати риси екстраверсії та інтроверсії, виражених практично в однаковій мірі (амбіверти).

Методика діагностики потреби підлітків у пошуках відчуттів М. Цукермана. Потреби визначаються потужним джерелом розвитку людини. Завдяки ним життя набуває цілеспрямованості, досягається задоволення. Х. Мюррей виокремлює 20 основних потреб: домінантність, агресія, пошук друзів, відхилення інших, автономія, пасивне підкорення, потреба у повазі і підтримці, потреба досягнення, потреба бути в центрі уваги, потреба у грі, егоїзм, соціальність, потреба пошуку керівника, надання допомоги, уникнення покарання, самозахисту, подолання поразки, порядку, судження. Загалом потреби виявляються в мотивах,

захопленнях, бажаннях, що спрямовують особистість на діяльність. Саме тому виховання потреб – одне з центральних завдань формування особистості.

Методика містить 15 пар тверджень. Згідно з інструкцією, респондент має обрати з пари одне твердження, що відповідає його відчуттям.

Високий рівень потреби у пошуках відчуттів, що означає наявність захоплення, можливо неконтрольованої, до нових вражень, може провокувати на участь у ризикованих авантюрних заходах.

Середній рівень потреби у пошуках відчуттів свідчить про вміння контролювати такі потреби, як: відкритість до нового досвіду, стриманість та розсудливість у необхідних моментах життя.

Низький рівень потреби у пошуках відчуттів означає передбачуваність та обережність по життю, коли перевага надається стабільності та впорядкованості невідомого та несподіваного у житті.

Для діагностики ціннісних орієнтацій підлітків, мотивів діяльності рекомендуємо використовувати такий *тест*. Дати підліткам завдання проранжувати за ступенем значущості для себе такі цінності: здоров'я, щастя близьких, хороші друзі, допомога іншим, книги, матеріальне забезпечення, природа, спорт, мистецтво, навчання, розваги, активна діяльність. Ті орієнтації, що опиняться на першому і другому місцях, можна вважати домінуючими у діяльності підлітків.

Опитувальник «Рівень мотивації учнів» А. Реана дозволить виявити підлітків, які мають виражену мотивацію на невдачу (вони вважають для себе більш важливим уникнути якої-небудь неприємності, помилки, неуспіху, ніж спробувати досягти певного результату в діяльності); підлітків, чий мотиваційний полюс яскраво не виражений (вони мають тенденцію до уникнення невдачі та схильні до вияву досягнень); підлітків, які мають виражену мотивацію на успіх (прагнення до досягнень у діяльності й у спілкуванні, цілеспрямованість).

Соціально-педагогічне спостереження. Метою спостереження за підлітками є визначення характеру спілкування, діяльності та рівня

розвитку активності. Під час спостереження ми фіксуємо такі прояви активності: прийняття та виконання ролі; планування дій; звернення до дорослого, однолітків; прояв невербальних форм активності; співробітництво з іншими; ініціативність у спілкуванні; виконання соціальних норм та вимог; демонстрація знань.

Метою проведення *інтерв'ю з класним керівником* є визначення соціальної ситуації розвитку: чи активні підлітки, в чому проявляється їх активність, які мотиви діяльності переважають, які мотиви частіше спонукають учнів до активності, яким чином можливо підтримати активність школярів. Можна запропонувати такі варіанти: створити ситуацію успіху, обрати заохочення, продемонструвати позитивний приклад.

Застосування зазначених психолого-педагогічних методів, а також знання про вікові особливості, характер спілкування у групі однолітків, неформальні об'єднання однолітків, особливості найближчого середовища молодших підлітків дозволить класному керівникові або соціальному педагогу скласти повне уявлення про особливості їх ціннісно орієнтованої активності.

3.2. Тематика виховних годин

Дискусія «Що я ціную»

Мета: визначити особисті цінності, поглибити розуміння цінностей інших, розвинути здорову систему переконань, яка може скеровувати під час прийняття життєво важливих рішень.

Обладнання: копія аркуша активності «Що я ціную» для кожного учня.

Хід заняття. Ведучий пропонує учням сформулювати – що таке цінність, а згодом дає повне його визначення.

Члени групи мають назвати деякі загальні цінності та пояснити, як вони можуть формуватися (передаватися від членів сім'ї, ровесників, через телебачення, читання книг, газет, релігію тощо).

Кожний учасник згодом отримує аркуш активності і протягом п'ятидесяти хвилин відповідає на запитання. Якщо необхідно, ведучий може

вголос зачитати запитання. Коли аркуш активності буде заповнений, групу ділять на малі підгрупи. Кожній підгрупі пропонують обговорити свої відповіді.

Групова дискусія. Наведене визначення «Цінність – це переконання чи чуття того, що є вартісним. Нею може бути ідея, поведінка або те, чим ви займаєтеся. Правдива цінність може бути предметом розмови, ґрунтується на особистому виборі й регулярно реалізується в житті індивіда. У своїх рішеннях ти керуєшся цінностями».

Попросіть учнів навести приклади цінностей і обговоріть, чи вони правдиві, спираючись на вищенаведене визначення. Ведучий має заохотити знаходити схожості й відмінності в названих особистих цінностях, наголошуючи на відсутності потреби оцінювати відповіді як правильні чи неправильні.

Аркуш активності «Що я ціную»

Прочитайте, будь ласка, кожне судження і зазначте найбільш імовірну для себе відповідь.

1. У моєму будинку пожежа. З нього всі тікають. Якби у мене був час винести тільки одну річ з будинку, я взяв би:

- _____ улюблену домашню тварину
- _____ мій улюблений предмет одягу
- _____ мій стереомагнітофон (чи радіо, телевізор)
- _____ гроші
- _____ інше _____

2. Якби мої друзі хотіли, щоб я спробував наркотик, я б:

- _____ зробив це
- _____ відмовився і намагався відмовити їх від цього
- _____ відмовився і пізніше розповів їхнім батькам про їх пристрасть до наркотиків
- _____ відмовився, але залишився з ними і нічого не казав
- _____ інше _____

3. Якби мій найкращий друг почав курити, я б:

_____ приєднався до нього

_____ нічого не сказав

_____ намагався відрадити свого друга від куріння

_____ сказав про це батькам свого друга

_____ зібрав інформацію про безпеку куріння і ознайомив з нею мого

друга

_____ інше _____

4. Якби мій батько почав пиячити, я б:

_____ благав його припинити це робити

_____ нічого не казав і тримався подалі від нього

_____ звернувся до нашого сімейного лікаря чи до священика

_____ тримався далі від дому, наскільки це можливо

_____ ховав його випивку

_____ інше _____

5. Якби друг попросив мене разом з ним украсти що-небудь в магазині, я б:

_____ відмовився і поклав край нашій дружбі

_____ приєднався до нього

_____ намагався відрадити друга від крадіжки

_____ сказав про це батькам свого друга

_____ відмовився, але підтримував би наші стосунки

_____ інше _____

6. Якби я міг приймати всі рішення стосовно своєї освіти, я б:

_____ покинув учитися в школі

_____ вступив до університету і здобув би науковий ступінь

_____ пішов у професійну школу і здобув би професію

_____ залишився там, де зараз

_____ інше _____

7. Якби я був багатий, я би витрачав свої гроші на:

_____ освіти

подорожі
 власність
 своїх друзів
 свою сім'ю
 інше _____

8. Я відчуваю себе найщасливішим тоді, коли:

мої батьки пишаються мною
 я подобаюсь і мене приймають мої друзі
 я добре вчуся в школі
 я відчуваю, що знаю себе
 те, що я планував, справджується
 інше _____

9. Мені буває найбільш сумно тоді, коли:

я розчарував свого друга
 я розчарував своїх батьків
 я не настільки добре вчуся в школі, як належить
 комусь я не подобаюсь
 мої думки переплутались, і я не знаю, як бути
 інше _____

10. Якби я міг змінити щось одне у світі, я б:

припинив усі війни
 покінчив з бідністю
 став кращою, ніж є, особистістю
 зробив нещасливого друга щасливим
 зробив нещасливого члена своєї сім'ї щасливим
 інше _____

Дискусія «Цінності інших людей»

Мета: продемонструвати існування різних позицій щодо певних спірних питань, заохочувати відстоювати свої почуття, переконання, надати учням можливість прислухатися до думок інших.

Хід заняття. Ведучий запитує учнів, чи вони коли-небудь задумувалися над тим, чому люди чинять так чи інакше і як на це можуть впливати їхні цінності. Всі учасники стоять у центрі кімнати. Ведучий називає їм одне зі задалегідь визначених спірних питань. Кожен куток кімнати має відповідати певній позиції щодо спірного питання і називатися: «повністю згоден», «згоден», «не згоден» і «абсолютно не згоден». Ведучий пропонує учням піти в той куток, що символізує їхню думку з певного спірного питання. Ті, хто не можуть вирішити або не мають жодної ідеї, повинні залишатися посередині кімнати.

Щойно група розділилася стосовно позиції з певного спірного питання, попросіть добровольців поділитися міркуваннями на користь їх вибору. Члени групи можуть переходити із кутка в куток, коли побажають. Ведучий повторює процес, застосовуючи інші спірні питання, що наводяться нижче, або придумуючи інші.

Зайняти позицію щодо...

1. Краще наполягати на власному виборі, навіть якщо він не подобається твоїм батькам.
2. Ми всі прагнемо духовних цінностей у нашому житті.
3. Краще заробляти багато грошей, ніж займатися улюбленою справою.
4. Проживання в сім'ї без батька нічим не відрізняється від проживання з батьком і матір'ю.
5. Немає значення, де ти вчишся. Отримувати знання – ось що має значення.

Питання для обговорення:

1. Хто рухався найшвидше, недовго думаючи, у свої вибрані кутки?
2. Чи були такі, хто чекав, поки інші розбіжяться по кутах, перш ніж зайняти свою позицію?
3. Хто з учнів провів найбільше часу посередині кімнати?
4. Наскільки вони гнучкі стосовно суперечливих, спірних питань?
5. Чи аргументи інших вихованців впливали на вас?
6. Хто був найпереконливішим?

Підсумок: всі ми маємо різні думки, цінності. Розуміння поглядів інших людей щодо спірних питань є кроком до залагодження конфліктів. Якщо ми розуміємо позицію інших, то й нашу позицію теж розуміють. Важливо прислухатися до міркування інших членів групи.

Бесіда «Активність»

Мета: сприяти активності як якості особистості та моральній цінності.

На дошці написано визначення поняття «активність».

Активність – риса особистості, що полягає у прагненні постійно діяти та розширювати сферу своєї діяльності.

Ведучий. На найближчих заняттях ми приділимо увагу бесідам про міжособистісні відносини, норми поведінки, необхідність взаєморозуміння та прояву активності. Тема сьогоднішнього заняття «Активність». Діти, а що для вас є активністю? Які люди активні? Які людські риси є для вас найважливішими? Хто може розповісти про людину, яка активна? *(Міркування дітей. Діти розповідають переважно про членів своїх родин – мам, татусів, дідусів, бабусь, братів і сестер. Вони підкреслюють ті риси характеру, що викликають у них повагу і які є, на їхню думку, прикладом для наслідування.)* Обговорення та представлення визначень. Спільний висновок слід записати на дошці.

Вправа «Телеграма»

Мета: отримати зворотний зв'язок по завершенні заняття.

Ведучий: Що ви думаєте про заняття? Що було для вас важливим? Чого ви навчилися? Що вам сподобалось? Що залишається нез'ясованим? Що вам цікаво буде почути наступного разу? Напишіть, будь ласка, коротке повідомлення-телеграму (10-11 слів).

Бесіда «Грані спілкування»

Мета: розкрити риси, важливі для ефективного міжособистісного спілкування, сприяти самоаналізу учасників.

За кілька днів перед бесідою проводиться анкетування учнів про особливості їх спілкування з дорослими й однолітками:

1. Мені неприємно, коли...
2. Мені подобається, коли...

Дані опитування стануть основою для створення зведених правил спілкування у класі.

Хід заняття. Обговорення питання: чи завжди нам приємно спілкуватися один з одним? Чому? За допомогою методу «Мозковий штурм» збираються і записуються на дошці відповіді на запитання: які людські риси, на вашу думку, допомагають досягти успіху у житті, полегшують і допомагають нам встановлювати гарні взаємини з іншими? Пропонується згадати і описати поведінку людини, з якою було приємно спілкуватися.

На основі відповідей учнів складають перелік рис і записують його кінцевий варіант на дошці. Цей перелік надалі може стати основою для самооцінки чи взаємооцінки особливостей спілкування учнів у класі.

Використання методу «Мікрофон» при відповіді на запитання «Що тобі особисто заважає підтримувати гарні стосунки з однолітками або дорослими?» Обговорення почутих відповідей: «Чи є у вас спільні проблеми і труднощі?»

Ведучий вивішує на дошку результати попереднього анкетування дітей, дає декілька хвилин на висловлення вражень від результатів і їх обговорення.

Наприкінці обговорення діти мають зробити висновок про те, що приємні і неприємні враження у різних людей виникають за схожих обставин спілкування. Ведучий у бесіді підводить дітей до розуміння взаємозв'язку в переліку рис, важливих для спілкування і результатів попереднього анкетування.

Рольова гра «Не забуду ніколи» (метод «Інтерв'ю»)

Ведучий: Уявіть, що вам 25 років, ви стали відомою і поважною людиною, зараз ви у zenіті слави і благополуччя. Ви у відпустці і приїхали відпочити у рідне місто. Вас запросили на місцеве телебачення, щоб взяти інтерв'ю і розповісти усім про ваше дитинство, проведене у місті. Вам

ставлять запитання: «Чи траплялася ситуація, коли ви повелися не дуже розважливо, імпульсивно й образили дорогу вам людину або друга? Чи шкодуєте ви зараз про це?» Уявили? Хто зможе розповісти, яка ситуація спала на думку?

За згодою оповідача проводиться інсценування 1-2 історій і їх обговорення за методикою Едварда де Боно «Метод шести мисленневих капелюхів» на прикладі суперечки між сином і мамою з приводу пізнього повернення сина додому (табл.).

Капелюх	Мама	Син
Білий — факти	Син не зміг дотриматися обіцянки, не послухався	Нагулявся досхочу
Червоний — емоції	Розлючена і схвильована	Збентежений, але зухвалий
Чорний — обережність	Така поведінка небезпечна	Повертатися додому було страшно, але...
Жовтий — переваги	Прогулянки корисні для здоров'я	Почувається дорослим і сам себе контролює
Зелений — пропозиції	Покарати заборонаю виходити на вулицю	Не розмовляти з батьками, ігнорувати їх
Синій — роздуми	Підбиття підсумків на цьому етапі	

Обговорення разом з учнями можливих конструктивних моделей спілкування у ситуації – як сина, так і матері.

Підбиття підсумків заняття

– *Які запитання з тих, що ми сьогодні розглядали, видалися вам найважливішими?*

– *Яке завдання вам найбільше сподобалося? Яке найважче було виконувати? Чому?*

– *Чи змінилося ваше ставлення до деяких проблемних ситуацій у спілкуванні?*

Ведучий пропонує всім дома намагатися дотримуватися обговорених правил спілкування, більш відкрито висловлювати свої думки друзям і батькам, а наступної зустрічі поділитися враженнями від успіхів або невдач.

Дискусія «Що для мене важливо»

Мета: з'ясувати власні цінності.

Обладнання: папір, олівці.

Хід заняття. Ведучий пропонує учням поділитися з класом тим, що вони ставлять над усе. Пояснює, що цінність обирається добровільно (ніхто не змушує вас цінувати щось), втілюється в життя (ваша поведінка узгоджується з тим, що ви говорите про цінність). Наприклад, якщо особистість цінує свободу, то вона хотіла би брати участь у марші за свободу пліч-о-пліч з групою пригноблених.

Попросіть учнів записати п'ять-десять речей, які вони цінують. Список може охоплювати переконання, майно, вчинки тощо.

Ведучий пропонує учням проставити літеру «А» поруч з кожною цінністю, яку, на їхню думку, вони вільно вибрали. Якщо вони поважають її, то повинні поставити літеру «Б». Якщо втілюють цю цінність у життя, нехай позначать її літерою «В» (зазначте, що втілення цінності може означати виконання безпосередньої дії, такої як участь у марші протесту чи пожертвування грошей, але не може бути підтримкою на словах).

Запитання для обговорення:

1. Чи у вашому переліку більшість цінностей відповідають трьом критеріям (вільно вибираються, високо цінуються і втілюються в життя)?
2. Чи важко було виокремити те, що ви цінуєте?
3. Що ви дізналися про свої цінності під час цього заняття?
4. Якщо ви з'ясували, що не керуєтеся цінностями у своїй поведінці, то що саме ви можете зробити, аби виправити ситуацію?
5. Чи треба змінитися, якщо ви не цінуєте того, що інші цінують?
6. Чи повинні ви змінити свої переконання, навіть якщо вам складно було би сповідувати певну цінність?
7. Чи за останні кілька років ваші цінності змінилися? Як?
8. Чи, на вашу думку, вони продовжують змінюватися?

Підсумок: поведінка має узгоджуватися з переконаннями; потрібно відрізнити свої цінності від цінностей інших; розуміти, що коли ми відчуваємося зле, чинячи щось, то це не є нашою цінністю.

3.3. Тренінг «Спілкуйся і дій»

Мета: надати відповідні знання та вміння стосовно визначення ціннісних орієнтацій, усвідомлення потреб і мотивів поведінки, стимулювати та розвивати механізми активної життєвої позиції.

Завдання:

- сформулювати уявлення про активність як якість особистості;
- стимулювати соціальну активність, ініціативу учнів у сфері життєдіяльності;
- розвивати навички активного слухання, ефективного спілкування;
- інформувати про психологічні закономірності та механізми ефективних способів міжособистісних взаємин як основи гармонійного спілкування з людьми;
- розвивати здатність контролювати свою поведінку;
- активізувати взаємодію учасників групи, спрямовану на взаємодопомогу;
- створювати ігрові ситуації, що допоможуть оцінити роль співробітництва у взаєминах.

Форма роботи: групова.

Методи роботи: міні-лекція, бесіда, мозковий штурм, інтерактивні вправи.

Заняття 1. «Знайомство»

Мета: створення теплої атмосфери, довірливих стосунків.

Ведучий. Попереду в нас робота, серйозна і водночас цікава. А сьогодні вам потрібно познайомитись одне з одним, зі мною як ведучим і створити особливу атмосферу.

Ведучий – це тренер. Працювати ви будете кожен самостійно, ведучий та група – тільки допомагатимуть. Кожен із вас отримає стільки, скільки зможе взяти сам.

Заняття мають свої правила та закони:

1. У кожного повинен бути бейдж з його ім'ям.
2. Не запізнюватися – це принципово.
3. На заняттях зазвичай ми сидимо гарним рівним колом.
4. Упродовж заняття виявляємо активність, відкритість, пам'ятаємо про конфіденційність та правило «тут і зараз».

Гра 1. «Вибір головного»

Ведучий. Усі станьте в спільне коло. (Рекомендації для ведучого: слід розбити групу на команди, для цього потрібно 3-4 учасників, котрі виконуватимуть роль головного.)

Ведучий. Підведіться ті, в кого є справжній друг. (Рекомендації для ведучого: зазвичай підводиться половина групи, надалі робота йде з ними.)

Ведучий. Зробіть крок уперед ті, хто може назвати своїм другом книжку, інші, хто не зробив крок уперед, займають свої місця в загальному колі.

Ведучий. Зробіть крок уперед ті, хто вважає своїм другом маму, тата, бабусю чи дідуся, інші, хто не зробив кроку вперед, займуть свої місця в загальному колі.

Ведучий. Зробіть крок уперед ті, хто вважає себе справжнім другом. (Рекомендації ведучому: зазвичай після цієї гри залишаються 7-8 учасників, з якими ведучий проводить наступну гру.)

Гра 2. «Аукціон»

Ведучий. Тим, хто пройшов наш «природний відбір», я пропоную зіграти в «Аукціон». Будьте уважними: я оголошую правила гри.

Ведучий. По черзі кожен із вас називатиме рису, яку, на вашу думку, повинен мати справжній друг. (Рекомендації ведучому: аукціон розраховано на вибування учасників, отже, залишаються 3-4 гравці, залежно від того, яка кількість команд потрібна ведучому.)

Гра 3. «Створення команд»

Ведучий. У мене троє лідерів, однак лідера без команди не існує, тому вам зараз треба буде набрати собі команди, але «веселим» способом. Лідери, оберніться – довкола вас дуже багато гарних людей, знайдіть цікаву для вас людину і приведіть її в свою майбутню команду. (*Рекомендації ведучому:* треба облаштувати місце для кожної майбутньої команди.)

Ведучий. Дуже добре, а тепер ті, кого привели, повертайтеся спиною до людини, яка обрала вас, і швидко обирайте цікаву вам людину, але протилежної статі. (Так відбувається набір у команди.)

Ведучий. Дякую, тепер третій шукає четвертого – схожого на себе. Четвертий – п'ятого, на себе не схожого, і так далі.

(*Рекомендації ведучому:* коли залишається 6-7 учасників, краще дати команду: «А тепер усі, хто залишився, швидко розбігайтеся по тих командах, які подобаються вам».)

Ведучий. Так у нас з'явилися три команди. Оплески і поздоровлення.

(*Рекомендації ведучому:* команди займають місця, кожна команда утворює своє коло).

Гра 4. «Створення команди»

Ведучий. Можливо, ви вважаєте, що у вас уже є команда? Ні, у вас є тільки купка людей. Команда у вас буде тоді, коли ви станете згуртованим колективом, а для цього вам потрібно за 10 хв. виконати 4 умови.

Умови: оформити для кожного бейдж, на якому буде охайно написано ім'я учасника; обрати капітана команди; придумати назву команді; придумати девіз, під яким ви сьогодні працюватимете.

(*Рекомендації ведучому:* час для роботи – 10 хв. На дошці або фліпчарті ведучий записує назви команд і виставляє бали за участь у наступних іграх.)

Гра 5. «Велика плутанина»

Ведучий. Зараз по черзі кожна команда буде гравцем. Отже, команда гравців стає в центр кола, узявшись за руки. Інші команди суперників її оточують, але спочатку стоять до неї спиною – обличчям зовні, щоб не підглядати. За сигналом гравці починають заплутуватися, підлізаючи одне

одному під руки або переступаючи через них, але руки не розриваються. Час на плутанину – 1 хв. Оцінюють час, за який команда суперників розплутає команду гравців. Після цього грають наступні команди.

Гра 6. «Конкурс капітанів»

Ведучий. Яка команда вважає себе найсильнішою? Команда № ... – чудово, ви граєте першою. Прошу вийти вашого капітана. Отже, ви потрапили в неформальні обставини з одним із гравців протилежної команди. І якщо зможете сказати чудові слова про цю людину, засипати її компліментами, то принесете найбільшу кількість балів своїй команді.

Завдання. Запросіть у центр кола людину протилежної статі (дівчина-капітан запрошує хлопця, хлопець-капітан – дівчину) і, дивлячись на цю людину, скажіть їй добрі, теплі, красиві слова, компліменти. Вам треба протриматися 2хв. Пауза, більша за 5 сек., стає кінцем вашого виступу. Готові? Починаймо.

(Рекомендації ведучому: продовження «захопленої промови» контролюють за допомогою секундоміра. Після цього грають 2 і 3 команди, кожна не більше 2 хв., якщо більше – оцінюють якість.)

Ведучий. Перед підсумком великої гри буде ще одна завершальна гра.

Гра 7. «Вислови почуття»

Ведучий. Заняття, як ми всі бачили, викликало у вас дуже багато різних почуттів. А почуття не треба тримати в собі, тому я пропоную вам їх висловити. Отже, останнє завдання вашим командам: висловити почуття собі, іншим командам та ведучому. Час на підготовку – 5 хв.

(Рекомендації ведучому: все закінчується великим святом, і про підсумки і визначення переможців ніхто вже не згадує. Отже, мети заняття досягнуто, атмосферу тепла і довіри створено.)

Ведучий. Заняття завершено, дякую вам усім за активну участь, але дуже важливо отримати й зворотний зв'язок, тому прошу кожного заповнити бланки і здати їх, після цього сісти у спільне коло.

(Рекомендації ведучому: бланки зворотного зав'язку заповнюють після кожного заняття.)

Ведучий. Прощу сісти в загальне коло. Ми сьогодні грали, знайомилися, проживали свою частину життя в теплій, добрій атмосфері. Запам'ятайте ваші почуття, людей, які вам сьогодні дарували свою увагу, і приходьте наступного разу. З бажанням дарувати добро та тепло іншим. До побачення!

Заняття 2. «Спілкування – це здорово!»

Мета: визначити, що таке спілкування, його види, від чого воно залежить і як підвищити його успішність, результативність і приємність. Розглянути ефективні прийоми спілкування, відпрацювати навички.

Притча

Ведучий розповідає учасникам притчу: «Якось мудрець звернувся до Господа з проханням показати йому рай та пекло. Господь погодився і відвів мудреця до великої кімнати, посеред якої стояв величезний казан з їжею, а навколо нього ходили і плакали голодні та нещасні люди. Вони страждали, бо не могли поїсти, хоча у них були ложки, а ручки у ложок були дуже довгі – довші за руки.

– Так, це справді пекло, – сказав мудрець. Тоді Господь відвів мудреця до іншої, точнісінько такої ж кімнати. Посеред цієї кімнати стояв такий же казан з їжею, а люди, що були в кімнаті, тримали в руках точнісінько такі ж ложки, проте вони були ситі, щасливі й веселі.

– Так це ж рай! – вигукнув мудрець».

Запитання для обговорення: Що допомогло людям з другої кімнати стати щасливими? Що змогли зробити щасливі люди і не змогли нещасні?

Висновок: порозумітися, вирішити проблеми люди можуть, взаємодіючи один з одним – спілкуючись.

Мозковий штурм «Спілкування – це...»

Мета: визначити, що таке спілкування.

Ведучий запитує в учасників: «Як ви гадаєте, що таке спілкування?» Усі відповіді записуються на фліпчарті, після чого ведучий зачитує визначення і підсумовує їх, подаючи інформаційне повідомлення.

Інформаційне повідомлення «Спілкування». Спілкування – один із найважливіших процесів у житті людини. Спілкування – це задоволення природної потреби людини в контактах з іншими людьми. Спілкуючись, ми обмінюємося інформацією, знаннями, виявляємо свої почуття, відчуваємо почуття співрозмовника, можемо вплинути на настрій, поведінку та переконання один одного. Завдяки спілкуванню стає можливим взаєморозуміння, тобто спілкуючись, ми формуємо власне ставлення один до одного, вирішуємо, якими будуть наші подальші стосунки, тощо. У спілкуванні (при розмові або за допомогою книг, телебачення, Інтернету та інших засобів) ми здатні отримувати необхідні знання, дізнаватися про життєвий досвід інших людей і здобувати власний. Спілкуючись, ми отримуємо можливість реалізувати свої мрії і досягти мети. Тільки в процесі комунікації людина стає саме людиною, особистістю. Проте спілкування – це не завжди задоволення, часто це копітка праця і пошук виходу. Конфлікти – невід’ємна частина взаємодії між людьми, адже всі ми різні й кожен прагне свого. Конструктивне вирішення конфлікту – це теж частина спілкування, і одна з найважливіших, бо ефективне спілкування – це шлях до успіху й реалізації задуманого. Саме тому навичками такого спілкування варто оволодіти. Конструктивне, тобто ефективне спілкування передбачає, по-перше, врахування не тільки своїх інтересів, але й тих, з ким спілкуєшся, і, по-друге – зважання на можливі наслідки тих чи інших дій при комунікації. *(Під час інформаційного повідомлення варто перепитувати в учасників, чи все з висловленого їм зрозуміло, а також дати можливість проілюструвати функції (можливості) прикладами спілкування.)*

Вправа «Якості й уміння, необхідні для ефективного спілкування»

Мета: сформувати в учасників уявлення про важливі якості й уміння особистості, необхідні для ефективного спілкування.

Ведучий: пропонує поміркувати над тим, якою є людина, здатна ефективно спілкуватися. Кожному учаснику необхідно самостійно скласти і записати список якостей та вмінь, які, на його думку, необхідні людині для ефективного спілкування. На виконання відводиться 5 хв. Ведучий вивішує

аркуш А1 з написом: «Якості й уміння, необхідні для ефективного спілкування» і пропонує кожному учаснику по колу назвати одну якість чи вміння зі свого списку. Кожен висловлює свою думку з аргументами та прикладами. Ведучий записує запропонований варіант на плакат тільки тоді, коли вся група з цим погодиться.

Запитання для обговорення: чи відрізняються складені вами списки від загального? Як?

Висновок: при заповненні плакату «Якості й уміння, необхідні для ефективного спілкування» між нами вже відбулося ефективне спілкування. У кожного були свої думки щодо списку. Загальний перелік якостей й умінь свідчить, що всі вони важливі для нас, і це допомагає нам знаходити спільну мову.

Заняття 3. «Хто активний?»

Мета: ознайомити учасників з поняттям «активність»; стимулювати діяльність з пошуків свого розуміння активності; допомогти зрозуміти, що активна позиція багато в чому залежить від знань, умінь, особистих рис.

Ведучий. Якою ви бачите активну особистість? Чого ви очікуєте від активної особистості? Кого можна назвати активною людиною? Які якості активної особистості ви хотіли б здобути та чи можливо це?

Вправа 1

Ведучий. Почнімо заняття з гри-розминки. Кожен має назвати свій порядковий номер не тихіше, а набагато гучніше, ніж його попередник. Когось із групи обирають контролером (у кого музичний слух). Так, контролер, стоячи в центрі кола, витягнутою рукою демонструє рівень гучності. У разі зниження гучності він зупиняє лічбу і починає її спочатку: з того, хто став казати тихіше. Так доти, доки не закінчиться коло.

Вправа 2

Ведучий. Зараз упродовж кількох хвилин подумайте і скажіть, які асоціації у вас виникають зі словом (поняттям) «активність». (*Рекомендації для ведучого: вправа відбувається у формі мозкового штурму, прийнятні всі ідеї.*)

Вправа 3

Ведучий. Зараз ми об'єднаємося в мікрогрупи по 5 учасників.

Завдання для кожної групи: спробуйте дати визначення поняттю «активність» не наукове, а власне, але зрозуміле не тільки вам, а й учасникам. (*Рекомендації для ведучого: ведучий може підготувати міні-лекцію, в якій розкриє питання «активності».*)

Ведучий. Слово кожної мікрогрупи, поняття записуйте на аркушах паперу, прикріплюйте до дошки або фліпчарту. (*Рекомендації ведучому: після виступу команд, свою інформацію може запропонувати ведучий. У будь-якому разі він робить висновок.*)

Вправа 4

Ведучий. Зараз ми об'єднаємось у дві мікрогрупи.

Рекомендація: об'єднуватися з тим, з ким не працювали минулого разу.

Завдання для групи 1: створити малюнок-символ «Активна людина».

Завдання для групи 2: створити скульптурну композицію «Активна людина».

(*Рекомендації для ведучого: через 15-20 хв. ведучий пропонує кожній групі продемонструвати виконане творче завдання.*)

Ведучий. Прощу всіх сісти у спільне коло. Я хочу, щоб кожен із вас висловив своє ставлення до сьогоднішньої зустрічі: що нового ви дізналися, чого навчилися, кому хотіли б подякувати. Я дякую всім за сьогоднішню зустріч та тепле ставлення до всіх учасників. До побачення! (*Рекомендації ведучому: зворотний зв'язок можна отримати під час роботи по колу. Беруть участь, за можливості, всі, але існує правило «стоп»: якщо учасник не хоче говорити, він має на це право. Після спільного кола ведучий пропонує заповнити бланки зворотного зв'язку.*)

Заняття 4. «Творчі здібності»

Мета: спонукати учасників до використання прийомів творчого мислення, дати можливість переконатися на практиці в наявності різноманітних стилів розв'язання проблем; продемонструвати відсутність

«Єдиного правильного способу» розв'язання проблеми; переконати в існуванні унікального потенціалу кожної людини.

Ведучий. Як завжди, розпочнімо з розминки, яка допоможе активізувати ваше творче мислення.

(Рекомендації для ведучого: запропонуйте всім сісти у зручну позу. Коли всі заспокояться, починайте розповідати, але говоріть, дотримуючись відповідних пауз, позначених трьома крапками...)

Гра «Уяви куб»

Дія 1.

- Уявіть собі куб... що завгодно, що має форму куба...
- Тепер розділіть його на дві частини...
- Тепер розділіть на дві частини обидві частини вашого куба...
- Тепер позбудьтеся їх і подивіться, що у вас залишилось.

Дія 2.

(Після вправи слід поставити запитання групі, але відповіді не обговорювати, кожен відповідає подумки.)

- Який ви використовували куб – реальний, абстрактний?
- На що він був схожий, який на дотик, на смак?
- Якого він був кольору?
- Якого розміру?
- Де він був?

Дія 3.

(Повторіть вправу. Запропонуйте всім уявити куб. Повторіть інструкції з пункту 1.)

Дія 4.

(Наступний блок запитань стосується ділення куба, відповіді знову не обговорюють, кожен відповідає подумки.)

- Ви розділили його, чи він розділювався сам?
- Вам хтось допомагав?
- Чи користувалися ви інструментами?
- Чи чули ви що-небудь?

— Чи були ваші руки липкими або брудними?

— Чи було розділено частини на однакові?

— Чи були утворені кубами нові частини?

Дія 5.

(Повторіть пункт 1.)

Дія 6.

(Тепер запитайте, як учасники змусили куби «зникнути», не обговорюючи.)

— Як ви їх позбулися?

— Як вони зникли – просто як у мультфільмі? Ви їх викинули? Віддали?

Чи ще щось?

Дія 7.

(Тепер запропонуйте кожному розповісти, як відбувалися зміни в «кубі», який необхідно було уявляти.)

Висновок: група запропонувала велику кількість найрізноманітніших способів уявлення куба, різні точки зору допомагають учасникам розвивати в собі багатогранність поглядів на проблему та її розв’язання, а не шукати єдиної правильної відповіді.

Ведучий. Серед особистісних рис активної людини ви запропонували творчий підхід до розв’язання проблеми. З цією рисою ми сьогодні й попрацюємо. Творче, нестандартне, евристичне мислення, здатність думати по-новому – все це розглянемо на прикладі. У мене записано літери «СГІМБРУКВА».

(Ведучий демонструє плакат із літерами і пропонує завдання.)

Завдання: у цьому рядку закреслити 7 букв таким чином, щоб літери, які залишилися, утворили без перестановки нове, добре відоме слово. Варіанти від аудиторії можуть бути: «мука», «буква» тощо.

Але можливий іще один варіант: викреслити літери, що містяться в словосполученні «сім букв». Отримаємо добре відоме слово «гра». На цьому прикладі легко засвоїти поняття творчого, нестандартного підходу до вирішення завдання, проблеми, ситуації.

(Далі групі пропонують розділитися на 3 команди.)

Ведучий. Команди працюватимуть над вирішенням найбільш заплутаних, але цікавих завдань. Наприкінці обговорення ми матимемо не одне, а три чи більше рішень. Ви готові? Починаймо?

Блок задач

(Після обговорення кожна команда пропонує своє розв'язання. Ця гра може відбуватись у вигляді змагань. Тоді на дощці чи фліпчарті фіксують бали за виконання завдань.)

Задача 1

Зустрілися дві людини, друзі дитинства. Між ними відбулася така розмова.

— Скільки років ми не бачились, а в моєму житті нічого не змінилось!

— А в мене вже донька!

— І як же її звати?

— Як і маму.

— Скільки ж років Оленці?

Запитання: як співрозмовник дізнався ім'я дівчинки?

Відповідь: співрозмовники друзі дитинства – чоловік та жінка.

Висновок: під час розв'язання задач основна умова – намагатися вийти за межі стереотипного мислення.

Задача 2. «Продавець взуття»

Покупець іде в магазин взуття й купує пару черевиків, які за знижкою коштували 12 грн. Він розраховується за покупку банкнотою – 20 грн. Рановранці у продавця немає здачі, тому він просить покупця почекати й крокує до сусідніх дверей, до квітникарки, котра розмінює банкноту. Потім він повертається й віддає 8 грн здачі, покупець залишає магазин з покупкою.

З часом засмучена квітникарка з'являється в магазині взуття. Вона помітила, що 20-гривнева банкнота – фальшива, і зателефонувала до поліції, що скоро до неї приїде. Продавець взуття дуже засмучений цим інцидентом і тому виймає з каси 20-гривневу банкноту й віддає квітникарці.

Запитання: яку суму грошей остаточно втратив продавець взуття? (Мова не йде про номінальну вартість черевиків). Обговорення в групах.

Правильна відповідь: 8 грн здачі, що квітникарка віддала покупцеві, становлять втрату продавця.

(Примітки для ведучого: люди по-різному знаходять відповіді, але ця задача дійсно дуже легка, а тренеру цікаво спостерігати за поведінкою й реакцією учасників, які в цьому завданні намагаються знайти пастку.)

Ведучий: «Творче мислення – це просто розуміння того, що нема нічого хорошого в тому, аби робити речі так, як їх завжди роблять».

Творчі здібності – це серцевина інтелекту. Намагатися дати визначення творчості – все одно що намагатися втримати пальцями краплю ртуті. Щойно вам здається, що ви впіймали її, як вона розсипається на багато дрібних крапель і вони розлітаються в різні боки. Творчий потенціал людини, її успіх в обраній сфері діяльності залежить здебільшого від її ставлення до життя. Якщо хочете стати творчою особистістю, не шкодуйте часу на розвиток інтуїції, інтелекту й творчих здібностей.

(Наприкінці заняття – заповнення бланків зворотного зв'язку.)

Заняття 5. «Робота в команді»

Мета: заняття націлене на прийняття способів побудови команди й чинників, що сприяють її побудові.

Гра 1. «Ящик з яблуками»

(Рекомендації для ведучого: ведучий звертається до групи, учасники сидять у колі або інакше, головне, щоб кожен зайняв комфортне для нього положення й позу.)

Ведучий. Уявіть собі, що наша група – це ящик, наповнений яблуками. Ви – одне з яблук. У якому місці ящика ви перебуваєте – на дні чи зверху? А можливо, в самому центрі? Хто перебуває поруч із вами? Як скупчено лежать яблука в ящику? Як ви почуваетесь?

(Примітка для ведучого: після паузи ведучий пропонує учасникам висловитися).

Питання для обговорення:

— Як ви почувалися під час вправи?

— Коли ви почувалися комфортно, коли ні?

— Що вам хотілося зробити під час виконання вправи?

Пояснювальна записка для ведучого з цієї інтерактивної гри. В. Шутцем було помічено, що учасники групи (психологічної) мають три основні потреби – у приналежності, у здійсненні впливу, у прийнятті. Головною є потреба у приналежності. Якщо до четвертої зустрічі учасник не задовольнив цю потребу, його шанси мати користь від участі в групі невеликі. Гра «Ящик з яблуками» для ведучого є діагностичною, дає інформацію про те, кому необхідно, щоб його помічали, звертали увагу.

Гра 2. «Групова машина»

Ведучий. Зараз нам треба працювати в групах, прошу об'єднатися у групи по 5-6 учасників (*ця гра також діагностична – на вміння працювати в команді*). Ведучий уважно спостерігає за участю кожного, оскільки під час роботи простежується реалізація потреби у впливі. Для цієї гри потрібен великий аркуш паперу (на кожную мікрогрупу), кольорові олівці, фломастери – за кількістю учасників, беруть участь усі.

Ведучий. Тепер ви маєте намалювати будь-який механізм (автомобіль, мотоцикл, пральну машину тощо), в якому кожен із вас – окремий елемент або складова механізму. Нехай хтось почне малювати, інші долучатимуться до процесу тоді, коли побачать для себе місце. Не треба турбуватися про правдоподібність. Ця машина може бути фантастичною. Всі її складові мають бути пов'язані між собою (*після того як малюнки намальовано, можна перейти до обговорення*).

Ведучий. А зараз прошу відповісти на запитання:

— Чи сподобалася вам гра?

— Що було складним?

— Що дало задоволення?

— Чи отримали ви задоволення від гри у своїй ролі?

Ведучий. А тепер остання гра нашої зустрічі. Вся група має розділитися на дві однакові за числом гравців частини. Оголошую початок гри «*Пекельні башти*».

Гра «*Пекельні башти*».

Умови:

1. Кожна команда отримує велику кількість деталей «Лего». Ви сьогодні будуватимете башту.

2. Кожному учаснику буде видано картку, на якій написано дані, що стосуються якоїсь однієї частини будівлі. (*Ведучий попереджає, що цією інформацією ні з ким ділитися не можна.*)

3. Гра відбувається за умови цілковитого мовчання, час обмежено.

(*Нижче викладено інструкції для гравців, прописані на картках.*)

Головна умова – їх протилежність. Наприклад:

1. Башта має складатися з 20 блоків.
2. Башта має мати висоту в 10 рівнів.
3. Башта має бути побудована тільки з білої, червоної цегли.
4. Башта має бути побудована тільки з синьої й жовтої цегли.
5. Шостий рівень повинен відрізнятися за кольором від інших.
6. Башту має будувати тільки ви. Якщо за цеглу візьмуться інші – зупиніть їх, наполягайте, що будуватимете башту самостійно.
7. По закінченні дії корисно обговорити ситуацію – питання про чинники, які сприяють і які перешкоджають побудові єдиної команди.

Стратегії поведінки можуть бути такі:

1. Перемагає гравець, якому доручено бути єдиним будівельником. При цьому, якщо «призначений» лідер придивляється до невербальних протестів і виконує, як може, умови інших, команда закінчує роботу першою, і всіх задовольняє їхня башта.

2. Самозваного будівельника. Зазнає поразки від могутньої опозиції. Така поведінка (безкомпромісна) призводить до конфліктів. Команда програє.

3. Це комбінація стратегій 1 і 2. За достатнього часу башта, зрештою, виросте, але команда, що так поводить, зазвичай програє суперникам, які обирають стратегію 1.

Ведучий. Під час обміну думками можна зробити висновок, що в командній роботі має бути лідер, той, хто роботу організовує, але при цьому його завдання – враховувати думку всієї команди, намагатися задовольнити потреби максимальної кількості учасників групи. Заповнення бланків зворотного зв'язку.

Заняття 6. «Як ми змінилися?»

Мета: підбити підсумок вивченого, націлити учасників на розвиток навичок активності, яка може стати стилем життя успішної людини.

Ведучий. Сьогодні у нас завершальна зустріч, підбиття підсумків, тому будьте готові до неочікуваних подій, добрих провокацій та інших фінальних варіантів.

Гра 1. «Гра Роджера»

Порядок дій

1. Оголосити, що гру присвячено перемогам та поразкам.
2. Оголосити двох учасників капітанами команд. Виберіть учасників, яких раніше виокремили за їхню схильність до суперництва та за темперамент.
3. Запропонуйте капітанам набрати собі однакове число учасників команди.
4. Коли команди буде сформовано, вручіть капітанам крейду різного кольору.
5. Оголосіть усім, що гра – це різновид «хрестиків та нуликів». У версії Роджера члени команди по черзі ставлять їх на дошці, де вже накреслено поле і 36 (6х6) клітинок, або «0», або «Х». Завжди буде 18 ходів.
6. *Завдання* кожної команди – заповнити якомога більше горизонтальних або вертикальних рядів «Х» або «0». Повторюйте це скільки завгодно разів, але мету гри назвіть лише раз.

7. За кожний закінчений ряд команда-переможниця отримає по 20 ігрових жетонів (цукерок, олівців тощо).

8. *Мета* для всієї групи – набрати найбільшу кількість призів за закінчені ряди. Запропонуйте капітанам дати інструктаж своїй команді, дайте кілька хвилин на обговорення стратегії.

9. Вишикуйте обидві команди перед дошкою в колону. За сигналом ведучого одночасно починають гру капітани. Кожен член команди, котра приступила до гри, має у своєму розпорядженні 15 сек. на те, щоб підійти до дошки, поставити «X» або «0», передати крейду товаришу і стати в кінець колони – так кожна команда по черзі робить позначки на дошці, поки не буде вичерпано всі ходи.

10. Якщо хтось рухається повільно, ведучий починає відраховувати призначені 15 с.

(Примітки для ведучого з досвіду роботи: В кожній команді щонайменше хтось один навмисно заважав іншій команді закінчити ряд. Під час підсумків можна продемонструвати те, що кожна команда могла б закінчити по 3 ряди в разі співробітництва. Мета гри була така: усій групі набрати максимальну кількість призів, а не окремій команді)

Ця гра так само провокаційна, як і гра «Червоне і чорне» М. Козлова. Можна її обговорити, а можна розкрити стратегію ведучого:

- а) вибір капітанів;
- б) гра-змагання;
- в) часові обмеження;
- г) гра-провокація.

Гра 2. «Кодекс активної людини»

Ведучий. Зараз пропоную вам творче завдання: кожна група має подати орієнтовний «Кодекс активної людини». Перший кодекс з'явився в Римі. Це була книга з дощечок або папірусних аркушів. Нині це систематизований єдиний законодавчий акт, що регулює будь-яку галузь суспільних відносин.

Орієнтовний кодекс, який може бути поданий групою:

1. Захист слабких.
2. Борися тільки за те, у що віриш.
3. Будь чесним перед собою.
4. Піклуйся про інших, як про себе.
5. Не обмежуй свободу інших.
6. Спинись, якщо помітив свою помилку. Вибачся, якщо ти не правий.
7. Доводь до кінця розпочату справу.
8. Прислухайся до думки інших.
9. Домагайся мети, не переступаючи через інших.
10. Не стій на місці, розвивайся!

Гра 3. «Індивідуальна робота»

Ведучий. Зараз ми підсумуємо наші заняття, і за традицією звернемося до «Бланків зворотного зв'язку». Спочатку ви попрацюєте індивідуально, заповнивши бланк цього дня, і переглянете попередні. На це відведено 5 хв. (*Рекомендації ведучому:* по закінченні роботи можливе обговорення, якщо на це є час.)

Гра 4.»Підсумок»

Ведучий. А зараз прошу: об'єднайтеся в групи по 4-5 осіб. За кілька хвилин вам необхідно буде вказати на зміни, які ви спостерігали та фіксували стосовно вашої участі, і знайти ігри, вправи, які були цікавими для більшості вашої мікрогрупи. (*Рекомендації ведучому:* на це дати 10 хв., після чого надати слово представникам кожної групи, щоб озвучити аналіз, здійснений мікрогрупою в процесі занять.)

Метафора на закінчення

«Раз на рік, в один і той самий час, у маленьке містечко приїздив садівник з величезним лантухом насіння. Мешканці містечка приходили на центральну площу, щоб взяти для себе насіння з лантуха уславленого садівника. Люди брали стільки, скільки хотіли. Хтось брав насіння, приносив додому – і... забував про його існування. Хтось приносив додому, висівав його, чекаючи паростків. А коли вони з'явилися, забував їх

доглядати, і паростки гинули. Хтось приносив насіння додому, висівав його, чекав паростків. Потім висаджував паростки в кращий ґрунт, доглядав їх, і паростки давали свої плоди: чи то найкращі квіти, чи кращі овочі або фрукти». У ваших руках також є насінини: це ті знання, які ви отримали. А як із цими знаннями поводитися – залежить тільки від вас...

Питання на закріплення:

- 1. Назвіть основні складові ціннісно орієнтованої активності.*
- 2. Які методи та форми роботи ефективні у роботі з молодшими підлітками?*

Література

1. Коберник О. М. Психолого-педагогічне проектування виховного процесу в сільській школі : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.07 / Олександр Миколайович Коберник. – К., 2000. – 466 с.
2. Овчарова Р. С. Справочная книга социального педагога / Р. С. Овчарова – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Психолого-педагогічна діагностика розвитку учнів та колективу учнів : навч.-метод. посібн. для вчителів, студентів / О. Киричук, О. Коберник. – К., 1998. – 106 с.
4. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

4.1. Тренінг розвитку соціально-комунікативної активності

Тренінг є активним груповим методом психологічної роботи й відповідає природному прагненню підлітків до спілкування з однолітками. Така форма роботи створює найкращі умови для засвоєння навичок конструктивної взаємодії. Жива, доброзичлива атмосфера полегшує дитині проходження процесу індивідуалізації, що є основою для подальшого дорослішання, сприяє особистісному зростанню, позитивному сприйманню свого «Я».

Програма тренінгу спрямована на формування позитивної самооцінки, почуття впевненості, самоповаги.

Низька соціальна адаптація часто пов'язана з негативною «Я-концепцією» і низькою самооцінкою. Самосприйняття і соціальна адаптація є взаємозалежними. Якщо підліток зневажає себе, він зневажатиме і ненавидітиме інших, але якщо він відчуває до себе повагу і довіру, то буде так само довіряти іншим і поважати їх. Основними порушеннями, які виникають у підлітковому віці, є нездатність спілкуватись, знайомитись та взаємодіяти з іншими людьми.

Пропонований тренінг сприяє розвитку соціально-комунікативної активності.

ТРЕНІНГ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ

Тренінг складається з 10 занять тривалістю від 1 години до 1 години 20 хвилин.

Заняття 1

Мета: розвивати соціально-комунікативні навички, почуття власної значущості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Вступне слово ведучого. Сьогодні ми з вами зібралися, щоб краще пізнати себе та інших і налагодити взаємодію в нашому колективі. У цьому нам допоможуть вправи. Але перш ніж перейти до них, потрібно виробити правила роботи і постійно їх дотримуватись.

Правила роботи групи

1. Добровільність.
2. Я-висловлювання (говорити тільки про себе, свої почуття).
3. Тут і зараз.
4. Один говорить – усі слухають.
5. Поважаємо всіх.

Знайомство (10 хв.)

Усі учасники сідають у коло. Ведучий пропонує кожному по колу назвати своє ім'я, охарактеризувати себе одним висловлюванням. Наприклад: «Я Марина. Я добре малюю (чи люблю малювати)». Наступний учасник повторює ім'я і характеристику свого попередника чи усіх тих, хто говорив до нього, та називає свої.

Вправа «Перетворення» (10 хв.)

Мета: визначити особливості самовираження учасників за допомогою метафоричних засобів.

Учасники сідають у коло. Ведучий говорить про те, що знайомство триває, і пропонує закінчити такі речення:

1. «Якби я був книжкою, то я був би...» (словником, детективом, віршами, тощо).
2. «Якби я був явищем природи, то я був би... (вітром, сонцем, бурею тощо).
3. «Якби я був музикою, то я був би (романсом, класикою, джазом тощо).

4. «В наступному житті я хотів би бути ... (актором, міністром, священиком тощо).

5. «Якби я був твариною, то я був би ...»

6. «Якби я був рослиною, то я був би...»

Вправа «Емоція»(10 хв.)

Учасникам роздаються заготовлені картки, на яких написані емоції і за допомогою яких частин тіла потрібно ці емоції виразити. Наприклад, картка «Сум. Руки» означає, що сум потрібно виразити за допомогою рук. Учасникам потрібно відгадати, яку емоцію виражають інші.

Емоції: «Горе. Обличчя», «Радість. Губи», «Чванливість. Права рука», «Гордість. Спина», «Страх. Ноги», «Відданість. Очі», «Здивування. Очі. Рот».

Ця вправа допомагає відчувати себе розкутим, вільним, розвиває акторські здібності.

Вправа «Впізнай людину» (20 хв.)

Мета гри полягає в тому, щоб відгадати людину, яку задумала група.

Усі учасники сідають у коло, за бажанням вибирається ведучий. Він виходить з кімнати, а група вибирає людину, яку будуть відгадувати. Ця людина нагадує всім свої образи-перетворення з вправи «Перетворення».

Кожен або один з учасників характеризує цю людину, а завдання ведучого – її відгадати.

Наприклад: «Ця дівчина схожа на літній сонячний день». Інший учасник: «Це прекрасний поет». «Захоплюється музикою, в наступному житті мріє бути дипломатом». Якщо ведучий не відгадає з першого разу, можна спробувати відгадати з другого разу. Потім гру повторюють з іншим ведучим, характеризуючи іншу людину.

Якщо учасники тренінгу добре знають один одного, можна застосовувати інший варіант гри, коли ведучий сам ставить три, чотири запитання до групи. Наприклад:

- Якби ця людина була явищем природи, то яким?
- Якби ця людина була твариною, то якою?
- Якби ця людина була рослиною, то якою?

Після відповідей групи ведучий пробує відгадати загадану людину.

Вправа «Компліменти» (5 хв.)

Кожен учасник по колу передає компліменти і побажання своєму сусідові.

Обговорення:

Що ви відчували, слухаючи компліменти?

Що приємніше – говорити компліменти іншому чи отримувати самому?

Заняття 2

Мета: розвивати соціально-комунікативні навички, почуття власної значущості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Інформаційне повідомлення

Ведучий. Ви вже не раз чули своє власне ім'я, імена ваших друзів. А чи замислювались ви, що ім'я передає певну інформацію про ту чи іншу людину, має своє походження, значення?

Вправа «Моє ім'я» (15 хв.)

Пригадайте, як кожному з Вас дали ім'я. Що ви про це знаєте?

- Хто його вибрав? Звідки воно походить?
- Що значить для вас ваше ім'я?
- Чи подобається воно вам?

Ведучий пояснює значення свого власного імені, а потім учасники повідомляють усе, що вони знають про історію свого імені та його походження.

Обговорення:

- Яке значення має ім'я для людини?
- Чи передаються імена у ваших сім'ях за спадковістю?
- Чи надасте ви значення своєму імені та іменам інших людей?
- Як називали вас батьки в дитинстві?
- Як ви гадаєте, чи підходить вам ваше ім'я? Чи хотіли б ви його змінити? Чому?

Вправа «Ідентичність» (10 хв.)

Ведучий. Ідентичність – це прийняття себе, для того, щоб успішно просуватись по життєвому шляху. Всі ми дуже різні, маємо свої позитивні і негативні якості. Але для того, щоб змінюватись і вдосконалюватись як особистість, потрібно краще знати себе та інших, сприймати себе таким, яким ти є.

- Які синоніми можна підібрати до поняття *ідентичність*?

(прийняття, згода, гармонія і т.д.)

- Чи важливо бути ідентичним?
- А якщо людина втратить свою ідентичність?

Вправа «Мої цінності» (20 хв.)

Учасники по черзі закінчують речення. Ведучий спочатку запише відповіді учнів на дошці, потім підсумовує спільні відповіді на плакаті «Наші цінності».

1. Для мене важливе значення мають такі люди ...
2. Я вважаю себе учасником, членом такої групи людей ...
3. Я вірю ...
4. Найбільш важливі для мене місця – це ...
5. Мені додають сенс та мету в житті такі справи та види діяльності ...
6. Я отримую задоволення від ...
7. Я хочу ...
8. Найважливіші події з мого минулого – це ...

Обговорення:

- Яке враження у вас викликало це заняття? Чи сподобалось воно вам?
- Що дало вам це заняття?
- Про що б ви хотіли ще дізнатись?

Заняття 3

Мета: розвивати соціально-комунікативні навички, почуття власної значущості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Ведучий нагадує учасникам ті правила, які були прийняті на першому занятті та запитує чи потрібно внести зміни до них, які правила вони б хотіли ввести, щоб почувати себе краще. Всі по черзі висловлюють свої побажання, ведучий їх записує на дошці. Після того, як голосуванням приймаються загальні правила, ведучий занотовує їх на плакаті, який вивішує на видному місці, щоб на кожному занятті їх бачити.

Вправа «День народження» (20 хв.)

Мета: більше дізнатись один про одного, формувати повагу до себе та інших, розвивати почуття власної значущості.

Ведучий. На минулому занятті ми з вами говорили про значення імені в житті людини. Сьогодні давайте спробуємо дізнатись один про одного ще більше. Тому поговоримо про час вашого народження: пору року, місяць.

- Як ви гадаєте, чи впливає час народження на характер, поведінку, звички людини?
- Що ви можете сказати про час свого народження?
- Чи подобається вам місяць, пора року вашого народження?
- Які ви знаєте народні повір'я, пов'язані з часом народження людини?
- Чи впливає знак зодіаку на формування характеру людини?
- Які ще фактори впливають на розвиток особистості людини?

Дискусія «Якою я бачу сучасну людину?» (10 хв.)

- Які риси характеру необхідні сучасній людині?
- Що значить вираз «Знайти своє місце в житті?»
- Що потрібно зробити кожному з вас, щоб любити і сприймати себе таким, яким ви є? (Бути ідентичним стосовно до себе).

Вправа «Гарний вчинок» (15 хв.)

Ведучий. Пригадайте і розкажіть про гарний вчинок у вашому житті.

- Коли він трапився?
- Ваші почуття після цього випадку?

- Чи потрібно робити гарні вчинки?

Обговорення:

- Які враження у вас виникли під час заняття?
- Що вам дало це заняття?

Вправа «Я тобі бажаю ...» (5 хв.)

Кожен по черзі, посміхаючись, передає побажання своєму сусіду.

Заняття 4

Мета: розвивати соціальні-комунікативні навички, почуття власної значущості, створити атмосферу доброзичливості та відкритості.

Гра «Хто любить...?» (20хв.)

Мета: краще пізнати один одного, створити атмосферу відкритості і доброзичливості.

Учасники сидять або стоять у зображених на підлозі колах. Одному з учасників не вистачає місця. Проходячи між стільцями чи колами, він запитує, наприклад:

«Хто любить шоколадне печиво?» Тоді той, хто відповідає першим, виходить та звільняє місце. Учасник, який залишився без місця, ставить наступні запитання на свій власний вибір.

Гра «Колективне інтерв'ю» (20 хв.)

Учасники сидять у колі. Ведучий ставить запитання, на які всі по черзі відповідають.

- Твоє улюблене місце відпочинку і чому?
- Який шкільний предмет тобі найбільше подобається і чому?
- Хто є твоїм найкращим другом чи подругою?

Обговорення:

Що нового ви дізналися один про одного?

Чи змінила нова інформація ваше ставлення до когось у групі?

Гра «Канат дружби» (5 хв.)

Мета: розвивати почуття власної значущості та колективізму.

Учасники діляться на дві команди. Ведучий оголошує завдання: «Протягом 5 хвилин з підручних засобів (своїх речей) зв'язати канат.

Речей інших учасників, які не беруть участі у грі, використовувати не можна. Перемагає та команда, яка зв'язала довший канат».

Вправа «Продовжіть речення» (5 хв.)

Учасники знову сідають у коло, по черзі продовжують речення: «Сьогодні на занятті я почував себе ...»

Заняття 5

Мета: реалізувати комунікативний потенціал особистості школяра, розвивати почуття індивідуальності, власної значущості, вміння взаємодіяти в колективі.

Матеріали: плакат «Правила роботи групи», картки, кольоровий папір, ножиці, музичний супровід, фломастери, ручки, олівці.

Правила роботи групи

Ведучий пропонує учасникам пригадати правила роботи групи. Після того, як діти пригадали, тренер вивішує плакат «Правила роботи групи» на дошці.

- Для чого нам потрібні правила?
- А чи потрібні правила у повсякденному житті?
- Які правила ви знаєте?

Гра-розминка «Комплімент» (15 хв.)

Ведучий зачитує рядки Б. Окуджави «Давайте говорите друг другу компліменти».

Передаючи учаснику, котрий сидить зліва біля вас, сердечко, ви говорите йому комплімент.

Обговорення:

- Чи приємно вам було отримувати компліменти?
- А чи хтось відчував незручність, коли йому говорили комплімент?
- Що важче: отримувати компліменти чи робити?
- Чи потрібно вчитись робити компліменти?

Вправа «Руханка» (5 хв.)

Ведучий пропонує відпочити і провести вправу на уважність.

Учасники сидять на стільцях та повторюють за ведучим рухи: голова, плечі, коліна, пальці, коліна, пальці, коліна, пальці, очі, вуха, щоки, ніс. Під час кожного повторення швидкість рухів збільшується.

Вправа «Намісто гарних слів» (20 хв.)

Ведучий перед початком гри роздає кожному розрізані навпіл поштові листівки. За допомогою розрізаних половинок учасники шукають собі пару. Потім ведучий пропонує всім взяти вирізані паперові кола-«намистинки».

Ведучий. Перед вами лежать намистинки. На кожній із них потрібно написати гарну рису вашого товариша. Для того, щоб вам було легше вибрати потрібну рису, подивіться на дошку, на якій написані риси характеру. Можливо, у вашого товариша є ще якісь інші гарні риси (записуєте стільки, скільки вважаєте за потрібне).

А тепер нанизуємо намистини на нитку.

Одягніть, будь ласка, намисто товаришеві.

Подивіться, скільки гарних рис ви побачили одне в одному.

Додаток «Гарні риси».

Вихованість, інтелігентність, порядність, інтелектуальність, чесність, ввічливість, відповідальність, кмітливість, щирість, щедрість, доброзичливість, доброта, скромність, стриманість, тактовність, надійність, працьовитість, відвертість, впевненість, уважність, привітність, чуйність, терплячість, активність, врівноваженість, комунікативність, рішучість, сміливість, почуття гумору, вірність, ніжність, охайність, справедливість, повага до старших, принциповість, неординарність, наполегливість, готовність прийти на допомогу, симпатичність, веселість, пунктуальність, мужність, оптимізм.

Обговорення:

- Що ви відчували, коли писали гарні слова і коли отримували?
- Чи складно вам було придумувати компліменти?
- А що було простішим і приємнішим: готувати чи отримувати намисто?

- Чому саме такі риси ви підібрали один одному?

Вправа «Я тобі бажаю...».(5 хв.)

Ведучий. Усміхніться один одному і подаруйте побажання, доторкнувшись до руки товариша.

Я бажаю вам, щоб ви якомога частіше у своєму житті отримували і дарували компліменти та гарні слова іншим людям. Хай вам щастить!

Заняття 6

Мета: розвивати культуру спілкування, формувати способи ефективної взаємодії у колективі.

Матеріали: стільці, пов'язка на очі, картки із завданнями.

Вправа «Хто говорить?» (20 хв.)

Ведучий пояснює учасникам, що один із них за його сигналом буде повторювати умовний пароль, наприклад: «Я тут!» Учні повинні відгадати, чий це голос. Діти зав'язують очі і довільно рухаються по кімнаті. Психолог запитує, чи є охочі називати пароль, – якщо немає, то вибирає сам. Потім легким дотиком руки дає сигнал тому, хто повинен говорити. Ведучий обов'язково хвалить кожного, хто відгадує голос невідомого.

Гра «Кому це належить?» (10 хв.)

Всі учасники разом із ведучим витягують з портфелів будь-який предмет і кладуть його до порожньої коробки чи ящика так, щоб інші не бачили. Потім ведучий дістає по одному предмету і запитує: «Кому це належить?» Усі, крім власника, відгадують. Той, хто відгадав, пояснює, чому він вважає, що ця річ належить певній людині. Стежте, щоб аргументи були позитивними.

Вправа «Відома особистість» (15 хв.)

Ведучий об'єднує учасників у кілька груп і дає картки із завданням. Необхідно зобразити за допомогою одягу, слів, жестів відому особистість. Група вибирає виконавця ролі і допомагає йому. *Варіанти завдань:*

1. *Відомий естрадний співак чи співачка (на вибір ведучого або дітей).*
2. *Політичний діяч.*
3. *Учитель.*

4. Учень.

Інший варіант вправи: зобразити за допомогою жестів, міміки, одягу відому естрадну групу, телепередачу, казку, пісню, учня класу, вчителя та інших відомих особистостей чи літературних героїв.

Обговорення:

- Як ви почувалися в новій ролі?
- Чи складно було виконувати цю роль?
- Що дала вам ця вправа?

Вправа «Струм»

Учасники, сидючи у колі, тримаються за руки. Ведучий вмикає «струм», тобто потискує руку сусіда ліворуч. Той передає потиск далі. «Струм» проходить по всьому колу і повертається до ведучого.

Заняття 7

Мета: реалізація соціально-комунікативного потенціалу особистості школяра, ознайомлення з елементами саморегуляції, створення позитивного мікроклімату в колективі.

Матеріали: картки з незакінченими реченнями, фломастери, ручки.

Вправа «Похвальний лист» (15 хв.)

Ведучий. У кожної людини є позитивні риси характеру, але говорити про них і виявити їх набагато складніше, ніж критикувати й насміхатись. Сьогодні нам потрібно знайти позитивні риси своїх товаришів та повідомити їм про них.

Діти отримують картки з незакінченими реченнями: « Я ціную в тобі ...» і «Мені подобається, як ти ...»

Учасники на свій розсуд вибирають, кому писати, закінчують речення і вручають адресату. Якщо захочуть, то наприкінці можна прочитати листа вголос. Ведучий також бере активну участь у грі, висловлює власну думку і пропонує зробити це кожному.

Обговорення:

- Які у вас виникали почуття, коли ви писали листи?
- А коли отримували?

Гра «Асоціації» (10 хв.)

Ведучий нагадує значення слова «асоціація» – зв'язок, сприйняття, сприймання. Пропонує учасникам дібрати синоніми: порівняння, схожість, копія. Усі сідають у коло. Ведучий пропонує одному учаснику (або його вибирає група) сісти в центр кола. Кожен по черзі порівнює його з живим або неживим предметом.

Наприклад: «Людо, ти мені нагадуєш зайчика, тому що ...», «Сергій мені схожий на вулкан ...» Якщо учасники не можуть пояснити чи обгрунтувати свою асоціацію, вони просто називають порівняння. Стежте, щоб діти не ображали гідність один одного.

Обговорення:

Ведучий запитує в того, хто сидів у колі, які асоціації йому сподобались, а з якими він не погоджується.

Вправа «Я в майбутньому» (20 хв.)

Ведучий пропонує учасникам заплющити очі, подумати і уявити себе, наприклад, через 10 років, 15. Звернути увагу на зовнішність (одяг, зачіску), фах, місце проживання. Потім по черзі кожен учасник описує свій образ у майбутньому (інший варіант – намалювати себе).

Обговорення:

- Які почуття у вас виникали, коли уявляли себе?
- А коли розповідали?
- Чи полюбили ви себе?

Ведучий. Запам'ятайте свій образ у майбутньому, часто пригадуйте його і прагніть стати ним через певний проміжок часу.

Вправа «Дерево» (10 хв.)

Ведучий пропонує всім стати в коло на деякій відстані один від одного. Кожен учасник сильно натискає п'ятками на підлогу, руки стискає в кулачки, міцно зіцплює зуби.

Ведучий. Ти – могутнє, міцне дерево, у тебе сильне коріння, і ніякі вітри тобі не страшні. У складних життєвих ситуаціях, коли не знаєш, як вчинити, – стань сильним і могутнім «деревом», скажи собі, що ти сильний,

у тебе все буде гаразд, і все вийде. Це поза впевненої людини». Потім діти беруться за руки, піднімають їх вгору, продовжуючи натискувати п'ятками підлогу. «Ми разом – велика сила. Одинокому дереву важко в негоду; набагато легше, якщо це цілий гай. Разом нам не страшні ніякі проблеми». Після цього ведучий пропонує дітям розслабитись, припинити натискувати п'ятками на підлогу, різко струснути руками, розслабити м'язи обличчя.

Вправа «Струм» (5 хв.)

Усі сидять у колі, тримаючись за руки. Ведучий «вмикає струм», тобто потискує руку сусіда зліва. Той, у свою чергу, потискує руку свого сусіда зліва і т. д.

«Струм» проходить по всьому колу і повертається до ведучого.

Заняття 8

Мета: реалізація соціально-комунікативного потенціалу особистості школяра, формування і розвиток адекватної самооцінки, вміння виражати свій емоційний стан і вчитись розуміти стан інших.

Матеріали: картки зі схематичним зображенням різних емоційних станів людей.

Вправа «Привітання» (10 хв.)

Ведучий нагадує учасникам про значення привітання в житті людей. Вітаючись з іншими, ми бажаємо їм доброго здоров'я («Здрастуйте!»), доброго дня чи вечора, або просто виявляємо своє гарне ставлення («Привіт!»). Ведучий пропонує пригадати, які ще слова привітання діти знають. Після цього слід об'єднатися в пари, стати одне навпроти одного, утворивши при цьому подвійне коло. Потрібно привітатися з:

- з товаришем;
- з учителем;
- з мамою;
- з другом, якого давно не бачив;
- з учнем, який запізнився на урок;
- зі своїм «ворогом»;
- як інопланетяни (потертися носами, підборіддям або лобами).

Виконання цього завдання дозволяє виявити труднощі при спілкуванні.

Обговорення:

- Які почуття у вас виникли під час виконання вправи?
- Які привітання вам давалися важко і чому?

Вправа «Вгадай емоцію» (20 хв.)

Один з учасників повертається спиною до групи. Ведучий показує іншим учасникам картку із зображенням конкретної емоції і сам за допомогою міміки показує її. Діти повторюють емоцію, при цьому не вимовляючи ні звуку. Потім учаснику, який стояв спиною до групи, пропонують повернутися й, уважно подивившись на обличчя дітей, вгадати, яку емоцію вони зображують. Якщо він правильно відгадав, то може обрати наступний емоційний стан, який буде зображуватись.

Гра «Подаруй мені те, що я хочу» (15 хв.)

За допомогою міміки та жестів учасники по черзі показують, який подарунок хотіли б отримати на день народження. Інші намагаються відгадати. При цьому вони можуть ставити уточнювальні запитання, наприклад: «Це можна їсти?», «Це іграшка?», «Воно кругле?» тощо. Відповідати на запитання потрібно тільки за допомогою міміки, виражаючи при цьому емоції подиву, розчарування та ін. Після того, як кожен учасник зміг показати бажаний подарунок, психолог висловлює побажання, щоб мрії дітей (якщо вони реальні) рано чи пізно збулися .

Вправа «Слухаємо себе»

Протягом кількох хвилин діти розслабляються і «слухають» себе, після цього швидко і схематично зображують свій настрій.

Обмін враженнями

Вправа «Посмішка по колу»

Заняття 9

Мета: розвивати комунікативні навички, адекватне сприйняття свого «Я», формування доброзичливих взаємин в групі та морального самоусвідомлення учнів.

Матеріали: папір, олівці.

Перед початком заняття ведучий з учасниками нагадує про правила роботи групи.

Вправа «Чарівник» (10 хв.)

Ведучий пропонує учасникам заплющити очі і уявити себе в казковій країні, в якій збуваються всі мрії і бажання, особливо, якщо ти – всемогутній чарівник. Уявивши себе в ролі чарівника, який може зробити все, що побажає, учасники повинні подумати, щоб зробив кожний з них, якби був наділений такою могутньою силою чаклунства. Можна загадати три бажання. Свої відповіді учасники спочатку записують, а потім повідомляють групі. (Як правило, діти мріють про те, чого їм бракує.)

Вправа «Ким би я був у чарівній країні?» (20хв.)

Після виконання вправи «Я – чарівник» учасників просять подумати, на кого кожен з них хотів би перетворитись у чарівній країні, якби був чарівником.

Діти можуть називати тварин, професію, заняття тощо. Якщо хтось відмовляється від перевтілення і хоче залишитись самим собою – це свідчить про задоволення своїм «Я», прийняття себе таким, яким він є. Кожен по черзі детально розповідає про свій уявний новий образ і говорить, чим він йому подобається. Перш ніж розповісти, кожен малює себе на папері.

Вправа дає змогу побачити інший психологічний портрет учасників, дізнатись про риси, які вони присвоюють собі або які є для них бажаними.

Наприкінці ведучий пропонує бажаним продемонструвати своє інше «Я» за допомогою рухів, жестів, міміки.

Вправа «Скажи мені, хто твій друг?» (20 хв.)

Кожен учасник подумки протягом 2-3 хв. змалює «психологічний» портрет когось із членів групи. Потім слід об'єднатись у пари (використовуючи при цьому спосіб розрізаних навпіл поштових листівок, за допомогою яких мали б змогу спілкуватись у парі «лідери» і «відторгнуті», «лідери» і «нейтральні, пасивні»). Парі потрібно вибрати члена групи, чий

портрет вони будуть змальовувати. Ведучий звертає увагу, що заборонено вказувати на зовнішні ознаки, за допомогою яких можна одразу впізнати людину. У портреті повинно бути не менше 8-10 рис, які характеризують конкретну особу.

Потім один представник від пари називає риси характеру учасника групи, а інші відгадують, чий це портрет. Автор портрета не повинен говорити, хто правильно відгадав, а хто – ні, надаючи кожному можливість висловитись. Після того, як група відгадала задуману людину, проаналізуйте, які названі риси точніше характеризували «невідомого», чи були вказані негативні риси характеру.

Ведучий. Дуже часто в житті ми ображаємо один одного, вбачаючи в інших вади (а вони є в кожного), а ось вказати на них в доброзичливій формі, підказати шляхи їх подолання, буває дуже важко. Іноді нам це і на думку не спадає. А якщо це твій друг?»

Вправа «Струм» (5 хв.)

Заняття 10

Мета: розвивати соціально-комунікативні навички, формувати адекватну самооцінку, способи взаємодії в колективі.

Вправа «Відгадай настрій» (10 хв.)

Ведучий пропонує кожному по черзі за допомогою жестів та міміки зобразити свій настрій сьогодні. Учасники відгадують.

Вправа «Привіт, друже!» (15 хв.)

Сидячи в колі, учні мають по черзі привітатися, обов'язково підкреслити при цьому індивідуальність партнера, називаючи притаманні йому риси характеру.

Потрібно звертати особливу увагу на те, які слова підбирає кожен учасник, щоб привітати іншого, які жести при цьому використовує, якою є міміка.

Ведучий пропонує учасникам вказати на найбільш конструктивний спосіб входження в контакт – привітання. Після цього дві-три пари учнів програють моделі бажаного привітання.

Обговорення:

- Чи потрібно вітатись один з одним?
- Про що свідчить привітання?
- Чи впливають привітання на наш настрій?

Гра «Привітання і настрої» (10 хв.)

Ведучий пропонує учасникам об'єднатись у декілька груп і програти ситуації привітання:

- привітання людей після конфлікту;
- привітання авторитарного керівника з підлеглими;
- привітання ширих друзів;
- привітання байдужих зверхніх «лідерів» до учнів класу.

Обговорення:

- Що можна сказати про людину, залежно від того, як вона вітається?

- Чи впливають привітання на настрої?
- Яке привітання сподобалось найбільше?

Вправа «Місток» (10 хв.)

Ведучий креслить на підлозі лінію і пропонує уявити, що це вузький місток над прірвою. Учасникам, які об'єднались у пари, потрібно рухатись назустріч один одному уявним «містком», не виходячи за лінію. Необхідно розминутись і пройти свій шлях до кінця, не зачепивши партнера і не «впавши» у прірву. Можливі різні варіанти конструктивного вирішення проблеми.

Обговорення:

- Які почуття у вас виникли під час виконання цієї вправи?
- Що вам дала ця вправа?

Вправа «Гарні слова» (15 хв.)

Один учасник сідає в центрі кола, а всі по черзі називають найкращі риси його характеру. Спочатку висловлюються гарні слова учаснику із «середнім» (нейтральним) статусом у класі, потім – «ізолюваним» і дітям з низькою самооцінкою.

Ця вправа дозволяє всім по-іншому поглянути на цих дітей і сприяє корекції заниженої самооцінки окремих учасників.

Вправа «Верба – тополя» (5 хв.)

Мета: навчити елементів ауторелаксації і саморегуляції.

Учасники стають в коло, і ведучий пропонує їм поставити ноги на ширину плечей, злегка нахилити корпус, схилити голову, опустити руки вздовж тулуба.

Ведучий. Ви – плакучі верби, гілки ваші (руки) плавно похитує вітерець. (Виконуючи це завдання, дітям потрібно розслабитись. Потім ведучий пропонує їм плавно підняти руки вгору, прогнутись, випрямитись, зробити глибокий вдих, поставити п'ятки ніг разом, а носки окремо.)

Тепер кожен із вас – струнка, сильна тополя, якій не страшні ніякі бурі та вітри. Ви сильні і могутні. Ви відпочили, розслабились, набралися нових сил для добрих справ. Тепер вам ніхто і ніщо не страшний, ви сміливі, рішучі та відважні. Ви готові захищати слабкого, зрозуміти інших людей, допомагати друзям та близьким.

Вправа – обговорення «Мої враження від тренінгу»

Проведення пропонованого тренінгу розвитку соціально-комунікативних здібностей сприятиме формуванню життєвих компетентностей підлітків, підвищить самооцінку, допоможе реалізуватись у житті.

4.2. Діагностування типів поведінки особистості в конфлікті та його розв'язання шляхом медіації

Конфлікти є невід'ємною частиною нашого життя. Вони впливають на формування характеру й світогляду, є ресурсом для розвитку особистості за умови їх конструктивного розв'язання, здобуття досвіду налагодження взаємин між людьми. У повсякденному житті слово «конфлікт» вживається стосовно доволі широкого кола явищ – від збройних сутичок і протистояння різних соціальних груп до побутових непорозумінь. Конфліктом називають сімейну сварку, суперечки в парламенті, зіткнення інтересів представників різних соціальних груп,

внутрішню боротьбу людини між бажаннями та обов'язками та багато чого іншого. Хоча переважна більшість людей вважає конфлікт негативним явищем, насправді він може мобілізувати внутрішні ресурси людини та зробити нас сильнішими та мудрішими, загартувати волю, допомогти зрозуміти свої нові якості, зблизити оточуючих. Водночас, на емоційному рівні конфлікти викликають почуття гніву та роздратування, під впливом яких може з'явитися депресія. У процесі конфлікту людина керується власними егоїстичними інтересами, нехтуючи почуттями та думками свого опонента, але згодом настає виснаження і прагнення якомога швидше завершити суперечку. Є різні способи відстоювання своїх інтересів.

Для опису типів поведінки людей у конфліктах (точніше, в конфлікті інтересів) К. Томас застосовує двовимірну модель регулювання конфліктів, основними в якій є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших, залучених у ситуацію, і напористість, для якої характерний акцент на власних інтересах [3].

Виділяють п'ять способів регулювання конфліктів, позначених відповідно до двох основних вимірів (кооперація і наполегливість):

1. Змагання (конкуренція) – прагнення досягти своїх інтересів на збиток іншому.

2. Пристосування – принесення в жертву власних інтересів заради іншого.

3. Компромід – угода на основі взаємних поступок; пропозиція варіантів, знімає виниклу суперечність.

4. Уникнення – відсутність прагнення до кооперації і відсутність тенденції до досягнення власних цілей.

5. Співробітництво – учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

У своєму опитувальнику з виявлення типових форм поведінки К. Томас описує кожний з п'яти можливих варіантів дванадцятьма судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних

поєднаннях вони згруповані в 30 пар, у кожній з яких респонденту пропонується вибрати те судження, яке є найбільш типовим для характеристики його поведінки.

Відповіді на запитання заносяться в бланк.

Текст опитувальника (за К. Томасом)

Інструкція: Перед вами ряд тверджень, які допоможуть визначити деякі особливості вашої поведінки. Тут не може бути відповідей «правильних» або «неправильних». Люди різні, і кожен може висловити свою думку.

Є два варіанти А і Б, з яких ви повинні вибрати один, котрий більшою мірою відповідає вашим поглядам, вашій думці про себе. У бланку для відповідей позначте один з варіантів (А або Б) для кожного твердження. Відповідати треба якомога швидше.

1. А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
Б. Замість того, щоб обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва згодні.
2. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся розв'язати справу з урахуванням інтересів опонента та моїх власних.
3. А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого та головним чином зберегти наші відносини.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюся знайти підтримку в іншого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.
6. А. Я намагаюся уникнути неприємностей для себе.
Б. Я намагаюся домогтися свого.

7. А. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно.
Б. Я вважаю можливим у чимось поступитися, аби домогтися іншого.
8. А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я спершу намагаюся ясно визначити те, у чому полягають всі порушені інтереси.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності.
Б. Я докладаю зусиль, щоб домогтися свого.
10. А. Я твердо прагну досягти свого.
Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
11. А. Спершу я намагаюся чітко визначити, в чому полягають всі порушені спірні питання.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.
12. А. Найчастіше я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде мені назустріч.
13. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.
14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди.
Б. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.
15. А. Я намагаюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.
Б. Я намагаюся зробити так, щоб уникнути напруженості.
16. А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.
Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. А. Зазвичай я наполегливо намагаюся домогтися свого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, дам йому можливість наполягти на своєму.

- Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде мені назустріч.
- 19.** А. Спершу я намагаюся ясно визначити те, у чому полягають всі порушені питання та інтереси.
Б. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.
- 20.** А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.
Б. Я намагаюся знайти найкраще поєднання вигід і втрат для обох сторін.
- 21.** А. Проводячи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.
Б. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми та їх спільного розв'язання.
- 22.** А. Я намагаюся знайти позицію, яка міститься посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.
Б. Я відстоюю свої бажання.
- 23.** А. Як правило, я турбуюсь про те, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
Б. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
- 24.** А. Якщо позиція іншого здається мені дуже важливою, я намагатимусь піти назустріч його бажанням.
Б. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу.
- 25.** А. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.
Б. Проводячи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.
- 26.** А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я майже завжди піклуюсь про те, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
- 27.** А. Найчастіше я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки.
Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість настояти на своєму.

28. А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.

Б. Улагоджуючи ситуацію, я переважно намагаюся знайти підтримку в іншого.

29. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

30. А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я завжди займаю таку позицію у спірному питанні, щоб ми спільно з іншим людиною могли досягти успіху.

Бланк опитувальника

№	А	Б	№	А	Б	№	А	Б	№	А	В
1			9			17			25		
2			10			18			26		
3			11			19			27		
4			12			20			28		
5			13			21			29		
6			14			22			30		
7			15			23					
8			16			24					

Ключ до опитувальника

1. Суперництво: 3А, 6В, 8А, 9В, 10А, 13В, 14В, 16В, 17А, 22В, 25А, 28А.
2. Співпраця: 2В, 5А, 8В, 11А, 14А, 19А, 20А, 21В, 23В, 26В, 28В.
3. Компроміс: 2А, 4А, 7В, 10В, 12В, 13А, 18В, 22А, 23А, 24, 26А, 29А.
4. Уникнення: 1А, 5В, 6А, 7А, 9А, 12А, 15В, 17В, 19В, 20В, 27А, 29В.
5. Пристосування: 1В, 3В, 4В, 11В, 15А, 16А, 18А, 21 А, 24А, 25, 27В, 30А.

Обробка результатів

Кількість балів, набраних за кожною шкалою, дає уявлення про вираженість тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях. Домінуючим вважається тип або типи, які набрали максимальну кількість балів.

Суперництво: найменш ефективний, але найбільш часто використовуваний спосіб поведінки в конфліктах, виражається у прагненні домогтися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому.

Пристосування: означає, на протипагу суперництву, принесення в жертву власних інтересів заради іншого.

Компроміс: компроміс як угода між учасниками конфлікту, досягнута шляхом взаємних поступок.

Ухилення (уникнення): характерні як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей

Співпраця: коли учасники ситуації приходять до альтернативи, котра повністю задовольняє інтереси обох сторін.

Тим, кому властиві такі форми поведінки, як компроміс та співпраця, здебільшого не потрібна стороння допомога для вирішення конфлікту.

Очевидно, що треба шукати такий шлях подолання конфлікту, який максимально задовольняє обидві сторони. Але це абсолютно неможливо у випадку застосування підходу «з позиції сили». Таким чином, для «відновлення стосунків» між учасниками конфлікту найкращим є розв'язання ситуації за принципом «виграш – виграш», що досягається лише за умови врахування інтересів обох сторін. Часто конфлікт здається невіршуваним через те, що сторони виказують лише свої позиції й активно їх захищають. Нерідко трапляється так, що суперники не можуть зрозуміти інтереси один одного без допомоги третьої незалежної сторони. Участь такої незалежної сторони використовується в альтернативному методі вирішення конфлікту – медіації. **Медіація** – це добровільний і конфіденційний процес, у якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає учасникам знайти взаємоприйнятний варіант розв'язання ситуації, що склалася. Особливою

рисою медіації є те, що сторони спільно беруть на себе відповідальність за прийняття рішення та його виконання. Під час проведення процедури медіації всі учасники повинні пам'ятати певні правила та обов'язки, яких необхідно дотримуватися. Основні *принципи медіації*:

- *Добровільність* – кожна зі сторін добровільно приймає рішення щодо участі у переговорах і усвідомлює, що рішення може бути досягнуте тільки шляхом співробітництва; можливість добровільного припинення процесу на будь-якому етапі.

- *Розподіл відповідальності* – учасники несуть відповідальність за прийняття рішення та його виконання, медіатор – за дотримання правил та принципів процедури.

- *Нейтральність, безцінність* – під час процесу медіатор не займає позицію однієї з сторін, не оцінює їх, а однаково допомагає обом. Медіатор є нейтральним стосовно конфлікту (не «втягується» в суперечку) і, в той же час, щиро прагне допомогти сторонам знайти найкраще для обох рішення.

- *Конфіденційність* – усе, що відбувається на медіації, не розголошується ні медіатором, ні сторонами, за винятком ситуацій, коли вони планують завдати шкоди собі чи комусь іншому.

Вирішуючи конфлікт за допомогою медіації, учасники мають налаштуватися на співробітництво, і це є головним завданням медіатора – спеціально підготовленого посередника у подоланні конфліктів, який однаково підтримує обидві сторони та допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення. Важливо зазначити, що медіатор не має права вирішувати конфлікт за учасників, натомість він:

- допомагає кожному учасникові висловити своє бачення ситуації;
- слідує, щоб усі почули версію протилежної сторони;
- визначає, узагальнює і перелічує питання, щодо яких здійснюватимуться переговори;
- визначає спільні позиції та інтереси сторін.

Медіатор не вирішує, яка сторона права, а яка винна. Він не досліджує поведінку учасників у минулому, а пропонує знайти прийнятне рішення,

беручи до уваги інтереси сторін та їхні плани на майбутнє. За короткий час медіатор має налаштувати сторони на співробітництво, завоювати довіру та повагу. Щоб досягти успіху, він від самого початку повинен докласти максимум зусиль для усунення ворожості між партнерами. Процес медіації теоретично легкий, але на практиці виявляється складним. Спочатку медіатор має ознайомити сторони з процесом медіації, його завданнями та правилами. Потім кожна зі сторін описує своє бачення ситуації, що склалася. Зі сказаного медіатор складає список питань, які потребують вирішення. Сторони за допомогою медіатора знаходять можливі варіанти розв'язання суперечки, в кінці процесу обговорюють їх, обирають найбільш прийнятний та укладають угоду [4].

Ефективність застосування медіації у загальноосвітніх закладах обумовлена тим, що медіаторами виступають учні середньої та старшої школи, які пройшли спеціальну підготовку за програмою медіації однолітків. Саме ровесники не викликають упередження у сторін конфлікту, не сприймаються як джерело тиску та примусу. Медіація однолітків – технологія вирішення конфліктів між учнями за допомогою посередника – медіатора-однолітка, який допомагає конфліктуючим досягти порозуміння з проблеми, що виникла. На відміну від традиційної шкільної системи вирішення конфліктів, головну роль у прийнятті рішень щодо проблеми відіграють самі діти, які потрапили у складну ситуацію. Таким чином вони вчаться мирно вирішити суперечку, брати відповідальність за власні вчинки та з повагою ставитись до думки опонента [4].

Питання на закріплення:

- 1. Чи є тренінг ефективним для розвитку соціально-комунікативної активності? Чому?*
- 2. Дайте характеристику типів поведінки в конфліктних ситуаціях.*
- 3. В чому полягає головна ідея медіації однолітків?*

Література

1. Алексеєнко Т. Ф. Ризикована поведінка : посіб. / Т. Ф. Алексеєнко, С. В. Кушнар'єв. – Вінниця : Планер, 2013.
2. Невский И. Л. Подростки «группы риска» в школе / И. Л. Невский, Л. С. Колесова. – М., 1996-97.
3. Малкина-Пых В. Р. Психосоматика : справочник практического психолога / В. Р. Малкина-Пых. – М., 2005.
4. Шкільна служба розв'язання конфліктів: досвід упровадження : посіб.. – К. : Видавець Захаренко В.О., 2009.

5.1. Соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців

З метою здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей вимушених переселенців одним із напрямів соціально-педагогічної роботи було визначено залучення дітей означеної категорії до активної виховної і розвивальної діяльності у позаурочний час, тобто у дозвіллі. Адже для успішної адаптації до нових соціокультурних умов такі діти потребують можливості участі з дітьми приймаючої територіальної громади у спільній цікавій діяльності, яка дозволить їм спілкуватися і взаємодіяти без напруги, агресії та з отриманням позитивних емоцій.

Організуючи змістовне дозвілля для дітей вимушених переселенців необхідно враховувати, що воно має задовольняти їхні потреби та інтереси. Зважаючи на той факт, що діти вимушених переселенці проживають у новому місці поселення, вони мають потребу не лише у підвищенні вмілостей щодо збереження здоров'я, а й у спілкуванні, адаптації (ознайомлення з культурою, історією, традиціями, звичаями) до нових умов поселення.

У відповідності до міри активності залучення школяра у сферу дозвіллевої діяльності можна виокремити *п'ять типів дозвілля*: *пасивне, розважальне, пізнавальне, оздоровче, творче*.

Пасивне дозвілля – відпочинок, відновлення життєвих сил, душевної рівноваги, ознайомлення з надбанням духовних цінностей народу, естетичне милування природою.

Розважальне дозвілля – дозвіллева діяльність спрямована на емоційне задоволення, психічну розрядку, прилучення до різних видів культурних цінностей (ігри, танці, читання), спілкування з друзями.

Пізнавальне дозвілля – зусилля школяра в час дозвілля спрямовані на здобуття знань, розвиток мислення, пам'яті, уяви, задоволення пізнавальних

потреб, формування художнього смаку, культури (читання пізнавальної літератури, розв'язування кросвордів, ребусів, творчих завдань тощо, відвідування історичних, краєзнавчих, художніх музеїв і т. п.).

Оздоровче дозвілля – передбачає фізичний розвиток, оздоровлення, формування фізичної культури та здорового способу життя (різні види фізичних вправ, ходьба, біг, мандрівки тощо, заняття в різних спортивних секціях або самостійне заняття спортом).

Творче дозвілля – самодіяльна творчість, винахідництво, емоційно захоплива активність, під час якої особистість активно долучається до творення матеріальних та художніх цінностей (різні види захоплень, художня творчість, декоративно-ужиткове мистецтво, конструювання, моделювання тощо).

Форми дозвіллевої діяльності класифікують за: кількісним складом учасників, складністю побудови заходу, характером змістового наповнення.

За кількісним складом учасників: індивідуальні, групові, масові.

В *індивідуальній* дозвіллевій діяльності учень може сам організувати своє дозвілля. Наприклад, читання; заняття художньою творчістю (малювання, в'язання, різьблення, бісероплетіння тощо), спортом чи фізкультурою, перегляд телепередач та ін. Якщо ж дозвілля організується спеціалістом, то це може бути бесіда, гра.

Групові форми дозвіллевої діяльності передбачають залучення певної кількості школярів. Організатором групової дозвіллевої діяльності може бути як хтось із дітей, так і спеціаліст. Прикладом групових форм змістовного дозвілля, організованих самими школярами, залежно від віку, є: різні види ігрової діяльності; заняття спортом; прогулянки. Формами дозвілля, організованого спеціалістами, можуть бути: заняття в гуртках за інтересами; конкурс, аукціон; мандрівка, екскурсії тощо. Слід підкреслити, що саме у груповій формі роботи найкраще задовольняється потреба дітей вимушених переселенців у спілкуванні, пошуку нових друзів, адаптації до нових умов поселення та інтеграції в коло ровесників.

До *масових* форм дозвіллевої діяльності відносимо такі, що налічують велику кількість учасників, не завжди точно передбачувану організаторами, наприклад: концерт, фестиваль, свято, акція тощо. Масовим формам дозвілля, при їх підготовці, можуть передувати індивідуальні та групові, тобто індивідуальна або групова підготовка учасників.

За складністю побудови розрізняють прості, складні та комплексні форми проведення дозвілля.

Прості – потребують менше підготовки, додаткових засобів, відзначаються простою структурою та алгоритмом проведення, наприклад бесіда, диспут, вікторина, дискусія.

Складні – мають складнішу структуру, потребують значно тривалішої підготовки, додаткових засобів для створення відповідного емоційного настрою, наприклад конкурс, змагання, ігрова програма тощо.

Комплексні – передбачають складну структуру, довготривалість у часі, поетапність проведення. Наприклад: тематичний день, тематичний тиждень, місячник, фестиваль, інше.

За характером змістового наповнення серед форм організованого дозвілля можна виділити інформаційні, практичні та інформаційно-практичні.

Інформаційні форми дозвілля спрямовані на ознайомлення дітей вимушених переселенців з цікавою інформацією (наприклад, з культурою, традиціями, звичаями), оволодіння ними певним обсягом знань, обмін думками з певної теми чи проблеми, розвиток пізнавальних інтересів. Це можуть бути: бесіда, лекція, диспут, круглий стіл, екскурсія, тематичний вечір тощо.

Метою *практичних* форм дозвілля є виявлення учасниками своїх умінь і навичок з певної галузі; серед таких форм: виставка, конкурс умільців, змагання, вулична ігротека, похід, інше.

Інформаційно-практичні – передбачають як набуття, так і виявлення вже наявних в учасників знань, умінь і навичок; наприклад, тематична акція, конкурс тощо.

У науковій літературі виділяють такі види дозвіллевої діяльності класифіковано у дві групи: освітньо- та культурно-дозвіллева. *Освітньо-дозвіллеву діяльність* визначають як діяльність індивіда у вільний час, спрямовану на створення соціально значущих знань і цінностей, розвиток творчого потенціалу, інтелектуального збагачення, усвідомлення себе як особистості. Основними *функціями* освітньо-дозвіллевої діяльності є комунікативна, когнітивна, креативна, рекреаційна, духовна.

Під *культурно-дозвіллевою діяльністю* розуміють аматорську діяльність, пов'язану з організацією вільного часу та відпочинку школярів, спрямовану передусім на художньо-естетичний розвиток особистості. Культурно-дозвіллева діяльність виконує такі *функції*: інформаційно-освітню, соціально-педагогічну, творчо-розвивальну, рекреаційно-розважальну.

Отже, визначаємо такі ***основні функції змістовного дозвілля***: комунікативну; соціально-адаптаційну; пізнавально-креативну; ціннісно орієнтаційну; виховну; рекреаційно-розважальну.

Комунікативна функція – формування інтелектуальної, психологічної і соціальної здатності до налагодження контактів з іншими людьми і освоєння способів практичної реалізації цієї здатності, встановлення товариських контактів з ровесниками у місці нового поселення; виховання культури спілкування.

Соціально-адаптаційна функція – створення умов для адаптації дітей вимушених переселенців до нових умов поселення, культурної інтеграції в суспільство; набуття соціального досвіду.

Пізнавально-креативна функція – стимулювання активного набуття знань самостійним шляхом; актуалізація потреб щодо творчого самовизначення та самовираження; розвиток пошуково-творчих здібностей та вмінь; набуття навичок практичного застосування отриманих знань.

Ціннісно орієнтаційна – прилучення до певного рівня соціальної культури, формування загальнолюдських цінностей; залучення до активної соціально спрямованої, корисної діяльності.

Виховна функція – сприяння гармонійному, творчому, духовному розвитку особистості.

Рекреаційно-розважальна функція – забезпечення фізичної розрядки, зняття інтелектуальної втоми і нервової напруги; збагачення позитивними емоціями.

Враховуючи те, що дозвіллева діяльність дітей вимушених переселенців значною мірою залежить також від їхньої самоорганізації та вміння раціонально використовувати вільний час, а не лише від забезпечення можливості змістовного проведення дозвілля, будемо трактувати **організацію змістовного дозвілля дітей вимушених переселенців** як створення сприятливих умов для їх соціальної адаптації до нової соціальної ситуації, задоволення духовних і фізичних потреб, повноцінної самореалізації творчих сил і потенцій, спонукання до прояву просоціальної активності, самодіяльності, інтенсивного розвитку індивідуальних здібностей.

Організація змістовного дозвілля дітей вимушених переселенців має такі *структурні компоненти*:

- суб'єкти (вихователь або організатор, який виступає носієм соціокультурного досвіду і посередником між дитиною і культурою, тобто є суб'єктом педагогічного супроводу й опосередкованого керівництва; дитина, яка є суб'єктом вільного вибору змісту, форм і видів дозвілля);

- взаємодія між суб'єктами (характер їхнього дозвіллевого спілкування, рівень психологічної сумісності, взаєморозуміння і поваги, чуйність, виключення безпеліційного вказівного тону);

- мета (якої передбачено досягти завдяки певному виду дозвіллевої діяльності);

- зміст (наповнення дозвіллевої діяльності, спроектованої суб'єктами);

- форми і методи (варіанти організації позитивної активності дітей вимушених переселенців);

- результат (досягнення або недосягнення поставленої мети).

Змістовне дозвілля організовується за такими **принципами**: системності, добровільності, доступності, особистісно орієнтованого підходу, зацікавленості, відповідності місцевим умовам.

Системність – організація змістовного дозвілля дітей вимушених переселенців здійснюється завдяки планомірній і неперервній взаємодії всіх соціальних інститутів, покликаних забезпечити соціальну адаптацію дітей вимушених переселенців на основі чіткої системи цілей, завдань, різноманітності змісту, форм і методів дозвілля.

Добровільність – кожен із дітей вимушених переселенців добровільно долучається до дозвіллевої діяльності, бере участь у дозвіллевих заходах та акціях, стає учасником (вихованцем) дозвіллевих закладів.

Доступність – можливість залучення всіх дітей вимушених переселенців до дозвіллевої сфери з метою задоволення їхніх творчих можливостей, дозвіллевих потреб та інтересів.

Особистісно орієнтований підхід – врахування особистісних зацікавлень, інтересів, здібностей, нахилів, можливостей, вікових та індивідуальних особливостей школярів при виборі змісту, форм і методів організації дозвіллевої діяльності.

Зацікавленість – створення під час дозвіллевих заходів невимушеної психологічно позитивної атмосфери, можливості емоційного спілкування, насиченість різноманітною ігровою діяльністю, яскравість оформлення, наповненість різноманітною атрибутикою.

Відповідність місцевим умовам – форми і зміст дозвіллевої діяльності підбираються таким чином, щоб у всіх видах діяльності діти вимушених переселенців почувалися зручно і комфортно, виходячи з того, де саме проводиться дозвіллевий захід. Так, у приміщенні актового залу можна провести конкурс, вікторину, концерт, але не можна проводити дискотеки, гуляння тощо.

Слід зазначити, що соціально-педагогічна робота проводилася не лише із дітьми вимушених переселенців (окремо від інших), але й їхніми

однолітками у громаді за місцем їх нового поселення. Саме така робота може забезпечити успішну адаптацію та інтеграцію дітей переселенців у нові умови.

Основними завданнями такої соціально-педагогічної діяльності стосовно дітей вимушених переселенців було визначено такі:

- психологічна корекція (подолання стресу, зниження тривожності, агресії, страху);
- формування навичок ведення позитивного діалогу;
- підвищення самооцінки;
- формування потреби у самоактуалізації;
- виховання патріотизму;
- підвищення громадянської активності;
- розвиток творчих здібностей.

Основними завданнями стосовно дітей територіальної громади були:

- формування навичок ведення позитивного діалогу;
- формування потреби у самоактуалізації;
- виховання патріотизму;
- підвищення громадянської активності;
- розвиток творчих здібностей.

Оскільки соціально-педагогічна робота проводилася з дітьми різного віку, то форми, методи і змістовне наповнення дещо різнилися залежно від вікових особливостей школярів.

5.1.1. Ізотерапія у роботі з дітьми вимушених переселенців

Ізотерапія – це терапія образотворчим мистецтвом, насамперед малюванням. Саме в процесі малювання дитина пробує відчути саму себе, висловити свої думки, почуття, мрії і надії. Зображувальна творчість сприяє покращенню соціальної адаптації, допомагає вирішувати внутрішні конфлікти, звільнитися від негативних переживань минулого, розвиває емоції. Це засіб самовираження, що дозволяє здійснювати самоідентифікацію, оскільки за допомогою малюнка дитина може не лише

відобразити у свідомості навколишню та соціальну дійсність, але й змоделювати її, виразити своє ставлення до неї.

Слід зазначити, що ізотерапія – це не мистецтво, отже не передбачає навчального процесу. Всі ізотерапевтичні техніки (за допомогою малювання, ліплення, колажування тощо) допомагають дитині виразити, зобразити (наприклад, на папері) все, що досі перебувало у її підсвідомості, але викликало негативні стани. Тобто, образ є проекцією особистості дитини, символічним вираженням її ставлення до навколишнього світу. Інакше кажучи, ізотерапія використовує процес створення образу як інструмент реалізації цілі.

Тому в ізотерапії немає красивих чи правильних робіт. Перед соціальним педагогом (арт-терапевтом) не стоїть завдання навчити дітей правильно малювати чи ліпити, створювати композицію тощо, тому і сам він не повинен бути художником. Його завданням є допомогти вихованцям усвідомити свій стан, виразити його за допомогою зображувальних образів та знайти шлях виходу з проблеми.

Надзвичайно великого значення уяві й творчості надавав К. Юнг, вважаючи їх рушійними силами людського існування. У своїй праці «Аналітична психологія» [9] він уводить термін «активне уявлення» для означення такого творчого процесу, коли суб'єкт ніби спостерігає за розвитком своєї фантазії, не намагаючись свідомо впливати на неї. У книзі «Психологічні типи» К. Юнг розкриває роль фантазії у творчому процесі, зазначаючи, що джерелом будь-якої доброї ідеї, всякого творчого акту завжди була уява, тобто те, що зазвичай називається дитячою фантазією. Це стосується не лише художника, а й будь-якої творчої обдарованої людини. Динамічним принципом фантазії є елемент гри. Але без гри фантазіями жоден творчий задум ще досі не виникав. Не слід забувати, що саме в уяві людини може полягати найцінніше в ній [8, с. 63].

Саме тому дитині необхідно дати можливість гратися своїм фантазіями, забезпечивши її повним асортиментом образотворчих матеріалів і дозволивши самовиразитися за допомогою творчих образів.

У соціально-педагогічній підтримці дітей вимушених переселенців ізотерапія може здійснювати такі функції:

- діагностичну (полягає у вивченні почуттів, емоційних станів, подій);
- когнітивну (усвідомлення себе, своїх вчинків, емоцій, почуттів, прихованих мотивів);
- корекційну (зниження тривожності, агресивності, страху; покращення самооцінки);
- регулятивну (саморегуляція почуттів, поведінки; зняття напруги, стресових станів);
- комунікативну (налагодження міжособистісного спілкування; створення сприятливого клімату в групі);
- розвивальну (розвиток творчих здібностей, духовно-моральної, емоційно-вольової, пізнавальної сфер особистості).

У роботі з дітьми вимушених переселенців ізотерапія може використовуватися з метою: корекції страхів, негативних переживань; зняття напруги, стресу; зниження тривожності та агресії; подолання внутрішніх конфліктів; розвитку почуття впевненості у собі; формування вміння спілкуватися і взаємодіяти; виходу з депресії; отримання позитивних емоцій; покращення соціальної адаптації.

Оскільки в територіальній громаді здійснюється соціально-педагогічна підтримка дітей вимушених переселенців різного віку, в процесі ізотерапевтичної діяльності слід враховувати вікові особливості дітей.

Варто зауважити, що ізотерапевтична група не обов'язково має бути закритою і стабільною, склад її учасників може змінювати залежно від мети ізотерапевтичного заняття. Так, якщо метою є подолання страхів від пережитого у зоні збройного конфлікту, то учасниками можуть бути лише діти вимушених переселенців. Але якщо завданням стоїть налагодження комунікативної взаємодії, подолання ворожого ставлення між дітьми переселенцями і дітьми територіальної громади, сприяння адаптації та інтеграції, то у групі обов'язково мають бути представники обох категорій дітей.

Кожне зняття з ізотерапії містить такі *основні етапи*:

1. Вільна активність дітей перед власне творчим процесом (безпосереднє переживання) – так звані «проби» використання різних матеріалів, їх комбінації.

2. Процес творчої роботи (створення візуального уявлення) – повне занурення у процес творчості, намагання самовиразитися через створення образу.

3. Дистанціювання, процес розглядання, спрямований на досягнення інтенціонального бачення – розміщення виконаної роботи таким чином, щоб її легко було бачити (на стіні, дверях, вікні); розглядання дитиною своєї роботи, спроба побачити в ній щось нове, чого не було помітно у процесі творення.

4. Вербалізація почуттів, думок, які виникають у результаті розглядання творчої роботи – подальша концентрація уваги, встановлення співвідношення між малюнком і внутрішніми емоціями, почуттями, реальними станом дитини; визначення нею експресивних характеристик картини та спроба ідентифікувати їх як свої почуття та установки, що сприяє самопізнанню [3, с. 19–22].

На практиці соціальний педагог, залежно від вибору функції ізотерапії, яку хоче реалізувати, поставлених ним цілей та вікових особливостей цільової групи, використовує різноманітні ізотерапевтичні *методику й техніки*. Опишемо можливості лише деяких з них, що, на нашу думку, є ефективними у роботі з дітьми вимушених переселенців.

Насамперед це методика проєктивного малювання, яка має подвійний характер: вона використовується і як діагностика, і для здійснення психокорекційного впливу. Основне завдання проєктованого малюнка полягає у виявленні й усвідомленні проблем і переживань, які тяжко вербалізуються дітьми. Серед видів проєктивного малювання К. Рудестам виділяє такі: індивідуальне малювання; малювання з партнером; групове малювання [7, с. 348–349].

✓ Індивідуальне малювання може використовуватися з метою діагностики стану дитини. Також ним можна починати роботу в

ізотерапевтичній групі. Таке малювання (його ще називають «вільним малюванням») стимулює творчість та усвідомлення власних почуттів; допомагає членам групи краще познайомитися один з одним, зняти напругу в групі. Спершу учасники одну-дві хвилини намагаються усвідомити свої відчуття і почуття, які виникають у цей момент. Потім, не намагаючись «бути художником», пробують за допомогою олівця просто наносити якісь штрихи на папір. Можна спробувати інші матеріали, наприклад фарби, крейду, глину. Основним завданням учасника при цьому є малювати кольорові лінії й форми, які говорять про те, як він себе відчуває, намагаючись символічно висловити свій стан у певний момент. Головне – довіряти своїм внутрішнім відчуттям і намагатися у своїй роботі отримати інформацію для себе.

Коли всі члени групи закінчать завдання, необхідно провести обговорення. Спершу кожен «митець» озвучує, «що він бачить», висловлюючи власне сприйняття, намагаючись зрозуміти свої емоції і почуття, зображені в образах. Потім група може поділитися враженнями про кожен малюнок, при цьому ніяк його не оцінюючи. Таке групове озвучування і обговорення є дуже важливим для встановлення позитивного мікроклімату у групі, сприяє адаптації, адже коли дитина говорить і її слухають – це є ознакою початку довіри.

✓ Малювання з партнером дозволяє діагностувати міжособистісні взаємини і конфлікти, а також здійснювати їх корекцію. Цю техніку можна використовувати у змішаній групі (діти-переселенці й діти з громади). Учасники діляться на пари, кожній парі слід дати великий аркуш паперу і по кілька кольорових олівців чи крейдочок. Діти в парах спершу на кілька хвилин встановлюють зоровий контакт, а потім починають спонтанно малювати. При цьому вони намагаються виразити свої почуття. При бажанні спілкуватися з партнером, можна робити це лише за допомогою ліній, форм і кольорів.

По закінченні малювання учасники обмінюються враженнями про те, що відбувалося під час вправи. Вони висловлюють всі емоції, які у них

викликає малюнок партнера. А потім пробують провести паралелі між тим, як вони малювали, і тим, як функціонують у групі. При обговоренні діти намагаються дізнатися щось про свого товариша. У ході ізотерапевтичних занять можна спостерігати динаміку групи, згодом таке парне малювання дасть змогу відчуті підтримку, розуміння.

✓ Групове малювання дозволяє діагностувати ролі в взаємині в групі і вплив членів групи на індивідуальний досвід, стимулює процеси адаптації учасників. Під час малювання усі члени групи сідають у коло в середині кімнати. Кожна дитина має аркуш паперу і кольорові ручки або олівці. Усі починають малювати щось важливе для себе. За сигналом керівника групи (соціального педагога чи арт-терапевта) аркуш передається учаснику, що сидить ліворуч, і отримується розпочатий малюнок від учасника, який сидить праворуч. Дитина продовжує роботу над цим, розпочатим кимось, малюнком, змінюючи і додаючи до нього, що хоче. За сигналом малюнки знову передаються по колу. Робота триває до тих пір, поки до кожного не повернеться малюнок, який він починав. Розглядаючи малюнок, кожен учасник має усвідомити, які почуття виникають при вигляді того, що інші зобразили на його аркуші. Можна змінити в малюнку все, що хочеться. По закінченні проводиться обговорення своїх вражень з групою.

Варіантом такої групової активності є одночасне спільне малювання декількох учасників або всієї групи на одному великому аркуші. Це може бути спільна картина на стіні або на столі, можна також малювати по черзі, але всі повинні малювати мовчки. Кожен додає до спільної композиції щось таке, що зображує його стан чи настрій на цей момент, і повідомляє про свій настрій групі. Після завершення малювання учасники обговорюють активність кожного члена групи та особливості його взаємодії з іншими учасниками.

Як зазначалося, проєктивне малювання може слугувати методом психокорекції. Розглянемо, як можна використати індивідуальний проєктивний малюнок саме з метою подолання страху, тривоги дітей вимушених переселенців.

Слід зазначити, що тривога і страхи цієї категорії дітей пов'язані з побаченим і пережитим на території збройного конфлікту. Навіть якщо діти не були очевидцями тих жахливих подій, бо їх вчасно встигли вивести з окупованої території, вони все одно чули про те, що трапилося з їхніми знайомими, друзями, родичами; вони були хоч якимось чином наближені до тих смертей, руйнувань, переживали втрату. Тому їхні страхи стосуються смерті, розрухи, втрати звичного середовища, невизначеності сьогодення, ще більшої невизначеності майбутнього, створення стабільних міжособистісних взаємин в умовах нового поселення.

Механізм подолання страху і тривоги засобами ізотерапії передбачає зображення свого стану у вигляді якогось образу, відокремлення його від себе, візуальне подолання образу страху (надання смішного вигляду, замальовування, спотворення, знищення, спалення тощо), набуття впевненості й віри в те, що причини страху й тривоги не існують.

Зображуючи свій страх, дитина ніби відроджує його, повторюючи власне переживання під час діяльності. Але саме це є однією з умов повного його усунення. Повторне переживання страху при відображенні на малюнку приводить до послаблення його травмуючої дії, тому з кожними разом ці переживання зменшуються, що є ознакою вивільнення страху аж до повного його нівелювання.

Теми проєктивних малюнків можуть охоплювати:

- минулі негативні переживання, які спричинили страх і тривогу;
- теперішнє життя в нових умовах, страх невизначеності та невпевненості;
- страх і тривога невизначеного майбутнього.

Так, зображуючи минуле («Мій найстрашніший день в минулому», «Мое місто», «Моя зустріч зі страхом» тощо), а потім обговорюючи свої малюнки, діти приймають ситуацію, а потім поступово вивільняються від страху пережитих подій. Малюнки дітей не знищуються, а підписуються за датами і зберігаються з метою з'ясування динаміки станів. Можна спостерігати, як з часом емоція, пов'язана зі страхом, через створення ряду

малюнків слабшає і емоційний стан дитини змінює свою спрямованість, при цьому змінюється кольорова гама малюнків. Це ж спостерігається під час обговорення. Дітям легше вербалізувати свій стан.

У процесі такої ізотерапевтичної роботи соціальний педагог (арт-терапевт) має пильно стежити, що у дитини не виникло аутостимуляції, яка призводить до того, що процес малювання «проблемної сфери» не тільки не знижує напруги, а навпаки, веде до виникнення нових негативних переживань. Це проявляється в тому, що дитина ніби зациклюється на певних сюжетах, формах, поєднанні фарб. Тому необхідно допомогти їй подолати рамки аутостимуляції, що накладаються на уяву.

Щоб дітям-переселенцям подолати страхи, які виникли вже в новому оточенні, їм необхідно спершу усвідомити, зрозуміти, що саме викликає страх. Тому вихованцям пропонуються теми, які можуть допомогти визначитися зі своїм страхом і тривогою («Мій страх», «Мої нові друзі», «Ситуації в житті, в яких я почуваю себе невпевнено», «Моя нова школа» тощо). Такі теми сприяють покращенню адаптації і налагодженню міжособистісних стосунків у групі, якщо учасниками є діти вимушених переселенців і діти з громади. Особливе значення у такій техніці має те, що після обговорення і з'ясування, що саме не подобається чи лякає дитину в її малюнку, вона отримує завдання домалювати його так, як би хотілося, щоб це було (ситуація, обставини). Змінюючи малюнок, дитина змінює своє ставлення до того, що її лякає або тривожить.

Нарешті, з метою подолання страху і тривоги перед невизначеністю майбутнього та отримання віри в успішність «завтрашнього дня», що додасть також впевненості у своїх силах, дітям пропонують теми, які дозволяють проектувати своє майбутнє («Три бажання», «Місто моєї мрії», «Я у майбутньому» тощо).

Після обговорення малюнків і з'ясування, в чому діти бачать невизначеність, песимізм чи інші негативи (наприклад, зображаючи себе у майбутньому, дитина малює солдата, оскільки війна не закінчиться ніколи), соціальний педагог (арт-терапевт) пропонує дітям змінити малюнок так,

щоб він випромінював щастя і радість. Після цього знову відбувається обговорення і з'ясовується, який варіант подобається більше. Для закріплення позитивних емоцій можна запропонувати тему «Острів щастя».

З метою подолання негативних станів (страхів, тривоги, агресії) також доцільно використовувати *техніку «Пластиліновий світ»*.

Дітям дають по шматку пластиліну і пропонують із заплученими очима протягом часу, поки грає музика, зліпити образ свого страху, агресії, тривоги, гніву, не задумуючись над тим, що вийде, даючи волю рукам. По закінченні музики дітей просять уважно розглянути свою роботу і від свого імені презентувати створений образ. Наприклад: «Я страх, я хочу...» Це допомагає ще раз проговорити свої почуття, краще зрозуміти створений образ, а потім змінити його або знищити, візуально перетворюючи негатив на щось позитивне чи нейтральне.

Отже, ізотерапія є адекватним та ефективним засобом надання соціально-педагогічної підтримки дітям вимушених переселенців. Її переваги полягають у можливості використання невербального спілкування для налагодження стосунків, стимулювання процесів адаптації, психокорекції негативних станів завдяки творчій уяві та фантазії у роботі з образами, відновлення ресурсів особистості та створення нових.

5.1.2. Етноквест

Квест – це інтелектуально-динамічна гра, яка полягає у проходженні командою вказаного маршруту за умови виконання спеціальних завдань.

Оскільки така форма заходу є одним із засобів ефективного командотворення, то вона сприятиме кращому налагодженню спілкування, взаємодії між дітьми переселенців та приймаючої громади, а отже, слугуватиме одним із методів соціально-педагогічної підтримки адаптації дітей вимушених переселенців.

Основною метою запропонованого етнографічного квесту є:

- виховання патріотизму та прищеплення любові до української мови і культури;

- ознайомлення з культурою, традиціями та народними промислами українського народу;

- порівняння культури східних і західних регіонів України та усвідомлення того, що український народ єдиний;

- згуртування команди, взаємодія між дітьми вимушених переселенців та приймаючої громади.

Цільова група: учні 1-5 класів, серед яких діти вимушених переселенців та приймаючої громади.

Місце проведення. Для проведення квесту нами було обрано територію Етнографічно-музейного комплексу «Українське село» (с. Бузова, Києво-Святошинського району, Київської області). Такий вибір зумовлено можливістю використання потенціалу музею, а саме: музейних хат різних регіонів, майстерень українських народних промислів.

Тривалість квесту: 2 години 40 хвилин.

Легенда квесту

Колись давно Україна (Київська Русь) була наймогутнішою державою. Великий князь дбав про єдність народу, розвиток культури та мови. В Україні будувалися церкви, школи, освітні заклади.

Та злий Змій-чарівник вирішив розділити країну на Схід і Захід і посварити людей між собою.

Спершу Змій спотворив історію, відібравши таким чином у людей пам'ять про минуле. Українці поступово почали забувати своє рідне коріння.

Потім він знищив їхню культуру і традиції. Та все ж іще українців єднала спільна мова, яка нагадувала їм, що вони єдині.

Та нарешті Змій-чарівник спотворив мову. Після цього люди перестали відчувати свою єдність, втративши пам'ять про спільне минуле, рідні традиції і забувши рідну мову. Вони розпорошилися і стали слабкими, не могли протистояти ворогу, адже лише в єдності сила народу.

Та ще до того, як злий Змій-чарівник відібрав у людей найбільші їхні цінності, Великий князь написав Заповіт нащадкам, прочитавши котрий, можна відродити минулу силу, славу і єдність України. Та це нагадування Князь заховав у скриню та замкнув на ключ. Щоб Змій не здогадався, як відкрити скриню, Князь залишив багато ключів, з яких лише один підійде до замка. Він знав, що знайдуться мужні й відважні українці, які захочуть повернути все як було і які зможуть підібрати правильний ключ.

Зараз ми з вами спробуємо це зробити.

Маршрутна карта квесту

Для команди № 1

Час	Станція	Місце
10 хв.	Легенда квесту	Галявина біля звіринця
15 хв.	Побут східного регіону	Луганська хата
15 хв.	Побут центрального регіону	Миргородська хата
15 хв.	Гончарня	Гончарня
15 хв.	Гончарство	Майстерня рукоділля
15 хв.	Кузня	Кузня
15 хв.	Ковальство	Грот з хрестом-джерело
15 хв.	Кобзарство	Кобзарський цех
15 хв.	Українські музики	Галявина за кобзарським цехом
15 хв.	Українська минувшина	Майстерня рукоділля
15 хв.	Скриня	

Для команди № 2

Час	Станція	Місце
10 хв.	Легенда квесту	Галявина біля звіринця
15 хв.	Побут центрального регіону	Миргородська хата
15 хв.	Побут східного регіону	Луганська хата
15 хв.	Українська минувшина	Майстерня рукоділля
15 хв.	Гончарня	Гончарня
15 хв.	Гончарство	Майстерня рукоділля
15 хв.	Кузня	Кузня
15 хв.	Ковальство	Грот з хрестом-джерело
15 хв.	Кобзарство	Кобзарський цех
15 хв.	Українські музики	Галявина за кобзарським цехом
15 хв.	Скриня	

Завдання на станціях

Станція: «Легенда квесту» (спільна для всіх учасників)

Усіх учасників ознайомлюють з легендою квесту та ставлять перед ними ціль:

- ви маєте знаходити підказки, розгадувати їх, дружно і злагоджено виконувати всі завдання,
- за виконане завдання ви отримуватимете ключі та частини карти, на якій вказано місцезнаходження скрині;
- знайшовши скриню, вам треба буде підібрати ключ, адже з усіх ключів, що ви отримаєте, підійде лише один.

Поділ на групи: одна команда отримує сині стрічки на руку, друга – жовті.

Завдання для обох команд:

Щоб відновити пам'ять про минуле, ви маєте ознайомитися з предметами побуту центральної України (Миргородська хата) та східної України (Луганська хата).

Станція: «Побут східного регіону»

Завдання: за допомогою екскурсовода ознайомитися з предметами побуту і звичаями жителів східного регіону (особлива увага приділяється предметам (додаток 1), які використовуватимуться в квесті на станції «Українська минувшина»).

Наприкінці команда отримує шматок карти.

Станція: «Побут центрального регіону»

Завдання: за допомогою екскурсовода ознайомитися з предметами побуту і звичаями жителів центрального регіону (особлива увага приділяється предметам (додаток 1), які використовуватимуться в квесті на станції «Українська минувшина»).

Наприкінці команда отримує підказку, згідно з якою має здогадатися, куди іти.

Підказка 1:

Щоб ключ отримати змогли ви, дізнатись треба вам таке:

Як з глини горщика зліпити?

Де накопати, як обробити, що з глини можна ще зробити?

Як зветься той станок для глини, щоб горщики були гладкими?

Щоб не розпались від води, робити з ними що тоді?

Що таке кераміка? Чому кераміка блищить? Для цього треба що зробити?

Чом гончарів колись боялись і через що вони так звались?

А ще мерщій перекладіть, як називався б в Україні
герой улюблений всіма, що Гарі Потером зветься?

Станція: «Гончарня»

Завдання: прийшовши до гончара в гончарню, діти мають отримати від нього всі відповіді на запитання, які були у підказці. А також командно зробити горщик, розподіливши, хто що робить.

Наприкінці команда отримує ключ та підказку.

Підказка 2:

Шукайте глиняну хатину, що розмістилась біля тину.

На хаті знак, неначе щит, під самим верхом він висить.

Є на щиті тім символ прялки, а поруч з ним гарненька лялька.

Отож, туди ви поспішайте, й частину карти відшукайте.

Станція: «Гончарство»

Завдання 1: розказати про все, що дізналися у гончара, даючи відповіді на запитання підказки 1.

Завдання 2: зробити з глини вареники (якщо вистачає часу, то аплікацію горщика з варениками).

Наприкінці команда отримує шматок карти та підказку:

Підказка 3:

Ключ ви хочете знайти – в кузню треба вам піти.

Розпитайте в коваля, що то в нього за приладдя, що кувати дозволяє (в печі вогонь чим роздуває)?

Чим він стукає так вправно і на що кладе метал. Як же зі шматка металу робить він такі деталі?

Де в печі вогонь палає, що залізо нагріває?

Як розпечене залізо, що з тієї пащі вийшло, після того як викувати, можна ще загартувати?

Чому гартований метал стає міцнішим?

Станція: «Кузня»

Завдання: прийшовши до коваля в кузню, діти мають отримати від нього всі відповіді на запитання, які були у підказці. А також спробувати роздути міхи, працюючи по черзі, викувати цвях.

Наприкінці команда отримує ключ та підказку.

Підказка 4:

Все дізнались, молодці!

А тепер мерщій біжіть – грот камінний віднайдіть,

У якому б'є джерельце і струмком біжіть в озерце.

Станція: «Ковальство»

Завдання 1: розказати про все, що дізнались у коваля, даючи відповіді на запитання підказки 3.

Завдання 2: пограти у гру, яка покаже, наскільки міцні ковані і гартовані ланцюги.

Правила гри:

Дві шеренги дітей, взявшись за руки, стають один проти одного на відстані 10 м. Одна шеренга дітей кричить: «Ланцюги, ланцюги, розбийте нас!» Інша запитує: «Ким з нас?» Перша, порадившись, відповідає: «Іваном». Іван розбігається і намагається розбити другу шеренгу. Якщо розбиває, то веде у свою колону ту пару учасників, яку він розбив. Якщо не розбиває, стає в шеренгу, яку не зміг розбити. Виграє та команда, в якій виявиться більше гравців

Наприкінці команда отримує шматок карти та підказку.

Підказка 5:

А тепер завдання ваше кобзарів наших згадати.

Про музичне минуле в одного з них розпитати.

Кобза що за інструмент? Чи вона ж не є бандура?

Чим відрізняється концертна від старосвітської бандури?

Як жили і як навчались у минулому кобзарі?

Як ще музики звались?

Розпитайте, що за дивні інструменти намальовані на грошах?

Станція: «Кобзарство»

Завдання: прийшовши до кобзаря в кобзарський цех, діти мають отримати від нього всі відповіді на запитання, які були у підказці. А також послухати гру на кобзі, бандурі, лірі.

Наприкінці команда отримує підказку.

Підказка 6:

На галявині між цехом і Подільською хатиною
Ви зустрінетесь із красною українською дівчиною.
Ви до неї поспішіть, ключик в неї попросить.

Станція: «Українські музики»

Завдання 1: розказати про все, що дізнались у кобзаря, даючи відповіді на запитання підказки 5.

Завдання 2: назвати українські народні інструменти, які зображені на малюнку (додаток 2).

Завдання 3: пограти у гру «Ми музиканти з Києва».

Гра «Ми музиканти з Києва» (діти співають і, повторюючи рухи ведучого, показують, як вони приїхали і як грають на різних інструментах).

Ми, музиканти з Києва, приїхали до вас (2 р.).

Будемо грати, будемо грати на скрипках, на скрипках:

Тра-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля.

Ми, музиканти з Києва, приїхали до вас (2 р.).

Будемо грати, будемо грати на трубках, на трубках:

Тру-ру-ру-ру...

Ми, музиканти з Києва, приїхали до вас (2 р.).

Будемо грати, будемо грати на бубнах, на бубнах:

Бум-бум, бум-бум ...

Ми, музиканти з Києва, приїхали до вас (2 р.).

Будемо грати, будемо грати на цимбалах, на цимбалах:

Цин-цин, цин-цин, ...

Наприкінці команда отримує ключ та підказку.

Підказка 7:

Тепер в ту хатку поспішайте, де на всіх стінах є малюнки.

А в тих малюнках все про льон: як сіяти, коли збирати

Та як сорочку з нього ткати.

Станція: «Українська минушина»

Завдання 1: подивитися картинки з фотографіями предметів побуту (додаток 1) та розказати про кожен з них: що це і як використовували в побуті (цю інформацію діти отримали під час екскурсії в українській хаті).

Правильні відповіді:

1. Ступа ножна – пристрій для перемелювання зернових, маку на крупи та ін.
2. Личаки – поліське взуття, сплетене із лика – кори дерев
3. Ярмо для запрягання волів
4. Ступа ручна – пристрій для перемелювання зернових, маку на крупи та ін.
5. Посвіт – пристрій для освітлення приміщення
6. Жорна – пристрій для перетирання зерна на борошно
7. Солом'яник – ємкість, в якій зберігали зерно та інші крупи
8. Дерев'яники – дерев'яне взуття, яке носили на Поліссі
9. Собачка – пристосування для знімання взуття
10. Рогач – пристрій для садження горщиків у піч
11. Полапка – пристрій для ловлі мишей
12. Рубель – дерев'яний пристрій для розгладжування тканин
13. Хлібна лопата – дерев'яна лопата, на якій саджали хліб у піч
14. Маслобійка – дерев'яний пристрій для збивання масла

Наприкінці команда отримує шматок карти.

Далі обидві команди збираються разом і складають карту (додаток 3), на якій позначено місце, де міститься скриня. Всі йдуть до скрині, яка стоїть на ганку Луганської хати.

Станція: «Скриня»

Діти приходять до скрині з ключами (додаток 4), а на скрині є наліпка з формою ключа, яким скриня відкривається. Коли учасники знаходять серед своїх ключів той єдиний, їм дозволяють відкрити скриню, в якій вони знаходять Заповіт нащадкам (додаток 5).

Предмети побуту українців у XIX-XX ст.

1

2

3

4

5

6

7

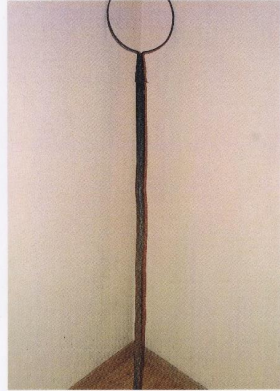
8

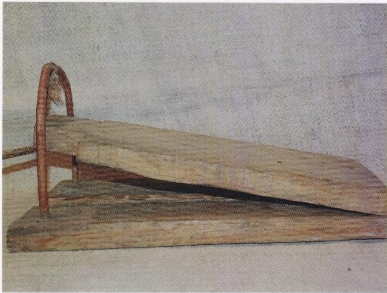
9

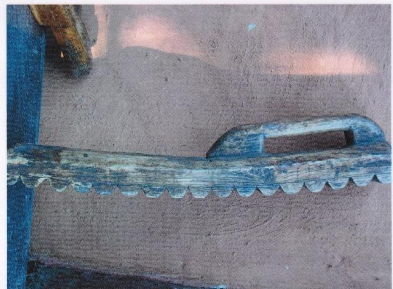
10

11

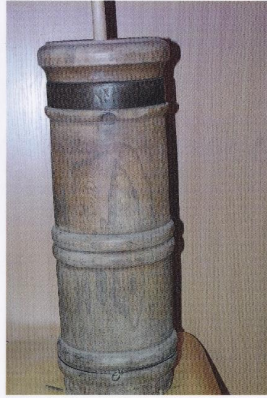
12

13

14

Додаток 2

Українські народні інструменти

а) – торбан, б) – кобза, в) – ліра, г) – старосвітська бандура, д) – сучасна бандура

Карта, на якій зазначено місцезнаходження скрині із Заповітом

Заувага:

Шматок карти з позначкою, де знаходиться скриня із Заповітом, давати в самому кінці.

Додаток 4

Наліпка на скрині, з якою ідентифікують ключ, який відкриває замок:

Заповіт нащадкам

Славні сини й дочки України! Якщо ви читаете цього листа, то значить давнє пророцтво здійснилося...

Цей Заповіт я пишу у час, коли наша держава Україна є сильною і могутньою. І сталося це лише завдяки тому, що всі українці були і є єдині. Київська Русь – держава українців-русичів, нащадків скіфів, які споконвіку жили на цій території, росли хліб, будували замки та храми, берегли рідну мову, культуру, традиції, зберігали єдність між собою.

Та існує давнє пророцтво, в якому йдеться, що злий Змій позаздрить величі та могутності нашій, спробує знищити Україну-матінку. Спершу наділить деяких князів великою пихою, жадібністю, бажанням влади. Потім їхніми руками розділить Київську Русь-Україну, відділивши окремі князівства. Розпалюватиме війни, братовбивство та батьковбивство заради отримання престолу... Згодом Змій забере історичну пам'ять у людей, а руками зловмисників знищуватиме пам'ятки про славне минуле України і переписуватиме історію. Потім вдягне на Україну ярмо неволі від запроданців. І в той час руйнуватиме культуру та традиції українського народу, калічитиме мову, а з часом спробує її зовсім знищити.

Та серед українців завжди будуть славні сини й доньки, які боротимуться за відродження славного минулого. Вони здобудуть незалежність від усіх поневолювачів. Але не вб'ють Змія. Тому він знову спробує розділити вже незалежну Україну, пошле розбрати і війни, знову наділить людей жадібністю, заохочуватиме братовбивство.

Та знову знайдуться вірні діти України, які врешті зможуть здолати Змія. І це маєте бути ви. Пам'ятайте, мої любі, щоб подолати Змія назавжди, потрібно: згадати своє коріння, згадати, що ви – українці; відродити рідну культуру та шанувати свої традиції; а головне – любити і плекати мову рідну українську, мову прародителів, в якій схована магія єдності, величі, сили і могутності, через що її так наполегливо руйнували.

Подолайте Лиходія! За вами майбутнє!

5.2. Організація табору для дітей вимушених переселенців

Табір, проведений у канікулярний час, є одним із ефективних способів здійснення адаптації дітей вимушених переселенців у приймаючу громаду. Він може бути проведений у будь-який канікулярний час, як літом, так і в іншу пору року.

Метою організації літнього табору для дітей вимушених переселенців, зокрема тих, які пережили психологічну травму, є не лише їх адаптація та інтеграція у приймаючу громаду, а й оздоровлення, емоційне розвантаження, відпочинок, творчий, духовний, фізичний розвиток.

У свою чергу, табір, який проводиться не в літню пору року, більше зорієнтований саме на розвиток особистісних якостей, покращення психологічного стану, здобуття навичок побудови життєвих стратегій та перспектив, ознайомлення з українською культурою та традиціями.

Зупинимося більш конкретно на особливостях обох видів таборів для дітей із сімей вимушених переселенців.

Літній оздоровчий табір

Табір вважається одним із найважливіших засобів виховання. Літній табір передбачає життя серед природи, яке дає можливість пізнати і полюбити рідний край, розвинути екологічну культуру, вольові риси характеру, навчитися співжити і співдіяти, якнайкраще проявити всі свої знання, вміння, навички, життєву компетентність тощо.

Особливістю літнього табору є те, що діти перебувають у ньому 18 або 21 повний день. Учасники табору – діти як із сімей вимушених переселенців, так і з приймаючої громади.

У концепції діяльності дитячих оздоровчих закладів зазначається, що основні їх завдання полягають у забезпеченні умов для фізичного, інтелектуального, емоційного, духовного, морального розвитку дітей, збереження їх здоров'я, повноцінного відпочинку та різноманітного дозвілля [4, с. 15].

Важливою виховною цінністю літнього табору є те, що він створює сприятливі умови для творчої самореалізації і спілкування у різноманітних формах діяльності, задоволення потреби в нових враженнях, відновлення здоров'я, цікавого та емоційного дозвілля дітей. При цьому слід врахувати, що діяльність дитини в таборі є добровільною, зосередженою на задоволенні інтересів, самовираженні, самостверженні, виявленні соціальної і творчої активності, спрямованої на розвиток ініціативи, творчої уяви, фантазії, отримання нових знань та вмій, збагачення соціального досвіду.

Якщо дитина перебуває в літньому таборі цілодобово, то 18-денний чи 21-денний табір має значно більше можливостей для адаптації дітей вимушених переселенців, налагодження співпраці та взаємодії з ровесниками приймаючої громади, ніж спілкування протягом року у класному чи шкільному колективі. Адже спілкування з ровесниками в такому таборі переважає за інтенсивністю та за тривалістю. Деяко менше часу для спілкування та налагодження співпраці надає денний пришкільний літній табір, оскільки діти в ньому не мають можливості спільної підготовки вечірньої програми тощо.

Та, як зазначає А. Волохов, «на сьогодні співвідношення теоретичної і практичної готовності педагогів до ефективної діяльності в системі літнього відпочинку, оздоровлення і розвитку дітей ще не досягло свого оптимального ступеня. Практика, що склалася, не забезпечує високого рівня теоретико-педагогічного мислення кадрового корпусу в дитячих оздоровчих таборах» [2, с. 4]. Дуже часто рівень ефективності виховної роботи літнього оздоровчого табору є низьким. У виховній роботі не враховуються вікові особливості дітей, нерідко відсутня необхідна координація різних видів діяльності, педагогічні кадри недостатньо кваліфіковані [5, с. 15]. Це призводить до того, що в літніх таборах діти не отримують відповідного розвитку, лише безтурботно проводять час, а отже, не завжди реалізуються адаптаційна, виховна та оздоровча функції літнього табору. Це може негативно вплинути на дітей вимушених переселенців, не

дозволяючи їм подолати стрес, успішно пройти період адаптації. Особливо це стосується тих дітей, які пережили кризову ситуацію, зазнали психологічної травми.

Як засвідчує аналіз науково-методичної літератури та власний досвід, найбільш ефективними є тематичні виховні табори, у тому числі для роботи з вимушеними переселенцями.

Основною метою організації літнього табору для дітей вимушених переселенців, як уже зазначалося вище, є надання можливості краще адаптуватися та інтегруватися у нову громаду, подолати пережитий стрес, оздоровитися, відпочити, а також творчий, духовний, фізичний, емоційний розвиток дитини, її соціалізація. Оскільки однією з умов успішної інтеграції дітей вимушених переселенців ми розглядаємо виховання патріотизму, то більш вузькою виховною метою тематичного табору є ознайомлення з історією та культурою України, зокрема засвоєння дітьми певних знань (також вмінь та навичок, залежно від спрямованості табору) з історії, культури, географії, мистецтва тощо. Так, наприклад, табір історичної тематики має на меті ознайомити учасників з минулим і культурними надбаннями українського народу, що сприяє формуванню національної свідомості, вихованню патріотизму, національної гідності, пошани до минулого. Етнографічний табір дає змогу повідомити дітям про культуру, традиції, обряди, побут українського народу, що формує національні цінності, бажання відроджувати і продовжувати національні традиції. У мистецькому таборі діти ознайомлюються з різними видами українських народних ремесел, здобувають вміння та навички з різноманітних видів декоративно-ужиткового мистецтва, живопису тощо.

Легенди тематичного табору

Для дитини дуже важливо якомога більше перебувати у світі казки. Це не лише розвиває її уяву і фантазію, а й вчить пристосовуватися до складних обставин життя вмінням переключатися, знімати напругу, сприймати життєві труднощі як гру, в якій потрібно вміти не лише

вигравати, а й програвати. Таку казку створює легенда – вигаданий або історичний сюжет, який однією нерозривною лінією проходить у змісті всього табору. Відповідно до легенди табору обираються теми кожного дня. Вони пов'язані між собою і створюють єдину цілість, яка має початок, кульмінацію і розв'язок.

Так, наприклад, легендою історичного табору може бути сюжет про княжі походи, життя козаків на Січі, визвольні змагання України тощо; легендою етнографічного табору може стати будь-яка історія (вигадана чи бувальщина), пов'язана з побутом і традиціями українського народу тощо. Легендою також слугує не лише спеціально придуманий організаторами виховної програми сюжет, але й художній твір (оповідання, казка, повість, міфи та легенди). Можна вигадати історію про летючий корабель чи килим-літак, пасажирями якого є всі учасники табору, котрі переміщуються або в просторі з місцевості в місцевість (для етнографічного табору), або в часі (для історичного).

Щоб діти повною мірою занурилися у світ казки, кожен загін називається згідно з легендою табору.

Зміст тематичного табору

Відповідно до легенди розробляється зміст (наповненість) табору, який залежить від поставленої мети.

Для прикладу, основним змістом історичного табору є історична дійсність, культурні вартості, побут минулого, географічні відомості тощо. Особливістю змісту є історично зорієнтована сюжетність програми, що реалізується шляхом ігрової діяльності. Тобто, для засвоєння знань з історії України дітям пропонують сюжетно-рольові ігри, що зображують історичні події. При цьому вихованці не лише відтворюють їх, а й самі стають учасниками цих подій, переживають їх. Під час історичних ігор діти знайомляться з відомими героїчними постатями українського народу, краші риси яких стають прикладом для наслідування. Рольова гра дає можливість перевіритися у народних героїв, людей з найкращими якостями, що сприяє

ефективнішому засвоєнню позитивних рис. Як зазначав С. Рубінштейн, виконуючи певну роль, дитина не просто переноситься в іншу особистість, а завдяки їй, насамперед, удосконалює, розширює і збагачує своє власне Я [6, с. 523].

Реалізація змісту діяльності табору, його виховної та оздоровчої функції залежить від педагогічного колективу, його виховного потенціалу, рівня педагогічної майстерності виховників, уміння правильно визначити етапи виховного процесу, скласти виховну програму, обрати адекватні цілі та засоби її втілення.

Форми занять в літньому тематичному таборі

Основною формою занять тематичного табору є заняття за легендою. При цьому табірна програма охоплює інші різноманітні форми виховної роботи, такі як заняття за інтересами, вогник, змаг (квест), п'ятизмаг, спортивні змагання, прогулянка, теренова гра, майстрування, руханка, колективна справа та, враховуючи специфіку цільової групи, заняття з арт-терапії. Їх зміст обирається відповідно до теми дня.

Заняття за легендою – загальнотаборове заняття навчально-пізнавального характеру, яке відповідає темі дня, проводиться в ігровій формі, дає можливість дітям емоційно пережити події минулого або поринути у світ фантазії відповідно до легенди. Головними елементами заняття є розповідь, гра, спів, майстрування. Під час уведення в легенду можна виконувати колективні справи (див. нижче). Саме на цьому занятті діти отримують основні знання згідно з програмою і напрямом табору (історичні, етнографічні тощо).

Заняття в гуртках за інтересами в таборі – це заняття по групах за інтересами, до яких можуть належати діти з різних виховних одиниць, але не більше 10. Спрямованість і тематика гуртків за інтересами має бути дотичною до тематики табору. Наприклад, якщо табір етнографічний, то це можуть бути гуртки з народних ремесел або з вивчення фольклору, культури та традицій різних регіонів тощо. Під час заняття, яке триває

півтори години, діти здобувають знання, практичні вміння та навички відповідно до спрямованості гуртка за інтересами.

Вогник – форма заняття, під час якого виховна програма здійснюється біля багаття. Вогник може бути присвячений відкриттю (знайомству), закриттю табору, відповідати легенді табору. Елементами вогника є обряд відкриття, розповідь, пісня, гра, інсценізація, загадки, вірші, подяка за добрі вчинки, обряд закриття.

Змагання (квест) – це гра, в якій діти мають можливість проявити здобуті під час занять знання і вміння, а також згуртуватися та проявити командну взаємодію. Змагання проводиться у вигляді гри по станціях, завдання на яких пов'язані з тим, чого діти навчилися під час занять за легендою чи в гуртках за інтересами, а також такі, що дозволяють діяти згуртовано, потребують спільності виконання, взаємодії та взаємодопомоги.

Перед змаганням учасникам чітко пояснюється його зміст, правила і вимоги. Проводиться у вигляді розповіді, яка вводить дітей у світ казки чи легенди. Вихованці, переходячи від пункту до пункту за допомогою певних знаків, вказівників або карти, отримують від виховників завдання для виконання. По завершенні змагання підбивають підсумки, за результатами яких визначають переможців.

П'ятизмаг – спортивне змагання, до участі в якому залучаються всі учасники табору. Це короткотривале змагання з кількох видів спорту, так зване п'ятиборство, в якому беруть участь учасники табору. Таке змагання вчить дітей вигравати і програвати, з повагою ставитися до суперника, розвиває їх фізичні та моральні якості.

Спортивні змагання – командна спортивна естафета, в якій учасники мають долати різні перешкоди, виявляти спритність, витривалість, кмітливість і винахідливість.

Прогулянка є недовготривалою, не передбачає ночівлі, дає можливість фізичного загартування та витривалості, здобуття навичок життєвої компетентності. Тема прогулянки визначається відповідно до теми дня та мети, наприклад природа (спостереження за тваринами, рослинами, пошук

річки чи струмка тощо); історія (відвідання історичних місць, старих поселень, укріплень, замків, музеїв тощо); містерія (пошук схованої речі, стеження, сигналізація повідомлень, перша допомога тощо); мистецтво (малювання краєвиду, фотографування, збирання чи заготовлення природних матеріалів для майстрування тощо). Прогулянка також містить такі елементи, як відкриття, розповідь, ігри, пісні, відпочинок, повернення до табору, закриття.

Теренова гра – гра, що відбувається на великій ділянці серед природи і поєднує елементи рухливої, інтелектуальної та товариської гри, тобто має сенсорно-моторний і суспільний аспекти. Теренові ігри передбачають складні правила, потребують багато часу: від 1 до 2 годин, проводяться для учасників усього табору.

Майстрування – виготовлення атрибутів, предметів побуту, прикрас тощо, в якому бере участь увесь табір.

Колективна справа – проводиться в ігровій формі й допомагає краще відтворити побут українського народу певної історичної доби, українські традиції, сприяє налагодженню командної взаємодії, розвиває різнобічні здібності. Виконується гуртками (загонами) або й усім табором. Колективною справою може бути приготування козацьких страв, прибирання (прикрашення) помешкання, підготовка імпрези на вогник чи вечірку, майстрування тощо.

Таборова руханка – організовується для всього табору після вставання. Руханку необхідно проводити не просто як набір вправ, а у вигляді гри-казки за темою дня.

Організоване дозвілля – під час пообідньої тиші діти можуть займатися індивідуальними справами, грати в настільні ігри, писати листи тощо. Після спущення прапору в таборі можуть бути організовані такі дозвіллі заходи, як вечорниці, вечірки, ляльковий театр, бал-маскарад, посиденьки або вечір побрехеньок тощо.

Арт-терапія – заняття, що проводить психолог чи соціальний педагог, використовуючи методи ізотерапії, лялькотерапії, казкотерапії, ігротерапії,

музикотерапії тощо, які допомагають дітям впоратися з депресією, позбутися негативних переживань; дозволяють знизити рівень тривожності, почуття страху та агресії; дають можливість вираження агресивних почуттів у соціально прийнятій манері; сприяють вирішенню конфліктів між членами групи і досягненню гармонії між ними; дають змогу перейти від деструктивної, руйнівної поведінки до конструктивної, творчої.

Роль та функції виховника в таборі

Надзвичайно важливе значення у вихованні має особистий приклад виховника. Особистісні риси виховника, які тією чи іншою мірою зумовлюють виховний вплив, «визначають в кінцевому підсумку, які соціальні установки, моральні принципи і поведінкові стереотипи формуватимуться у його вихованців» [1, с. 131]. Саме тому дуже важливо, щоб виховнику були притаманні такі риси:

- альтруїзм (здатність віддавати власний час і енергію на користь іншим, зокрема на роботу з дітьми, не потребуючи за це винагороди, здатність допомогти дітям, коли вони того потребують);
- морально-етична відповідальність (дотримання моральних принципів, принципів пластового виховання);
- відповідальність за здоров'я та психолого-педагогічний розвиток дітей;
- орієнтація на вихованця як на особистість, віра в дитину, її можливості;
- наполегливість, цілеспрямованість, терпіння (самовдосконалення себе як особистості й виховника, набуття педагогічної майстерності).

Виховник в таборі виконує такі функції: освітньо-виховну, організаційну, комунікативну.

Освітньо-виховна функція полягає у створенні відповідних умов для формування у вихованців ціннісних орієнтацій через систему ставлень до дійсності, їх особистісних якостей відповідно до виховних цілей, вкорінення у їхній свідомості й поведінці загальнолюдських цінностей.

Організаційна функція передбачає організацію виховного процесу, залучення дітей у різноманітні види діяльності, організацію різних форм виховної роботи (прогулянки, змагання, квести, ігри, змістовно дозвілліві заходи тощо).

Комунікативна функція полягає у формуванні позитивних взаємин між вихованцями, навчанні їх уміння встановлювати позитивні стосунки з іншими людьми. Вона спрямована на розвиток мовленнєвої культури вихованців, оволодіння ними культурою спілкування, що передбачає уміння говорити, слухати. Крім того, ця функція передбачає формування доброзичливих та довірливих стосунків у системі «виховник – вихованець».

Основними завданнями виховника в таборі є:

- планування і проведення різних форм занять з метою реалізації виховної програми;

- дбайливе ставлення і контроль за тим, щоб вихованці дотримувалися норм і правил поведінки у повсякденному житті, у стосунках між собою та з іншими людьми; орієнтація на віддалені й близькі цілі шляхом привчання дітей до щоденної копіткої праці, що ґрунтується на тривалих вольових зусиллях;

- сприяння формуванню ціннісних орієнтацій вихованців завдяки власному прикладу;

- вивчення інтересів та потреб кожної дитини та допомога у їх задоволенні; стеження за поступом кожного вихованця, заохочення до подальшого розвитку;

- спонукання дітей до самовиховання та саморозвитку, залучення до різних видів діяльності, самостійної роботи і творчості;

- сприяння вивченню історії, збереженню традицій, участі в обрядах.

Важливу роль щодо ефективності процесу соціалізації дитини в таборі відіграє особистість виховника, який безпосередньо веде виховну роботу.

Цілодобове перебування поруч з дітьми дає можливість виховнику краще вивчити особливості кожної дитини, побачити її добрі й погані риси.

При цьому виховник має створити всі умови, щоб дитина розкрилася з найкращої сторони, проявила свої найліпші риси. Цьому сприяє доброзичлива атмосфера, довірливі стосунки між виховником і дитиною, вияв уваги до дитини з боку виховника, не зверхньо-командні, а партнерські відносини.

Для здійснення успішного виховного процесу із застосуванням особистісно орієнтованого підходу необхідно, щоб виховник працював із невеликою кількістю дітей, особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку. Для цього виховні одиниці (загони, гуртки) мають бути малочисельними, тобто до 10 дітей.

Також великим позитивом є наявність двох виховників для кожної виховної одиниці (старший і помічник). Завдяки цьому діти ніколи не залишаються самі: навіть коли один з виховників іде на нараду або готується до заняття, інший перебуває з дітьми. Це дозволяє створити умови безпеки; сприяє кращому налагодженню контакту між дітьми і виховником; підсилює довіру, оскільки постійне спостереження за дітьми дає змогу об'єктивно оцінити їх за день; а також при потребі – виховник завжди поруч, він і підкаже, і порадить, і допоможе.

Соціальний педагог та психолог у таборі

Оскільки основною цільовою групою учасників табору ми розглядаємо дітей із сімей вимушених переселенців, то для успішної реалізації основної мети такого табору необхідна присутність соціального педагога та психолога.

Соціальний педагог і психолог виконують соціально-педагогічну, корекційно-реабілітаційну, соціально-терапевтичну функції.

Соціально-педагогічна функція спрямована на створення необхідних умов для попередження конфліктних ситуацій, на ведення здорового способу життя.

Корекційно-реабілітаційна функція полягає у здійсненні корекції виховних впливів на дитину з боку соціального середовища, зміну і

вдосконалення її особистісних якостей, особливостей життєдіяльності; сприянні соціальній адаптації та інтеграції у нове середовище, залучення до участі в суспільному житті.

Соціально-терапевтична функція спрямована на подолання наслідків пережитого стресу, психологічної травми, кризової ситуації та проблем дітей вимушених переселенців.

Діти вимушених переселенців є особливою категорією, оскільки вони всі зазнали стресу, пов'язаного із залишенням домівки, відсутністю звичних речей, втратою друзів, родичів, іноді батьків, позбавлення їхньої турботи і любові. Вони потребують особливої уваги. Тому як виховник, так і соціальний педагог та психолог у таборі мають стати для дитини старшими друзями, наставниками, порадиниками.

Як підготувати програму літнього тематичного табору

Насамперед необхідно визначити обсяг матеріалу, який хочете подати дітям (які знання, вміння, навички діти мають засвоїти під час табору). Кількість тем має відповідати кількості повних днів у таборі, не враховуючи день заїзду і від'їзду. Як приклад, пропонується програма 14-денного табору, до якої включено 12 тем. Відповідно до вибраних тем складається програма кожного дня.

Програма виховного етнографічного табору «Дванадцять місяців»

Легенда табору: Якось Петрусь з Оксанкою вирушили в ліс по гриби. Зненацька їх застала буря, і вони заблукали. Шукаючи порятунку від знегоди, натрапили на галявину, де відпочивали біля вогнища Дванадцять Місяців-братів. Місяці запитали у дітей, чи добре вони їх знають. І разом почали згадувати особливості кожного місяця, його найцікавіші риси

День 1 (понеділок). Таборове заняття – уведення в легенду

Відкриття табору.

Теренова гра: знайомство з тереном.

Гурткові заняття: вибір назв гуртків.

Майстрування: гурткові тотеми, прапорці, фартушки (дівчата), пояси (хлопці).

Вогник відкриття.

День 2 (вівторок). Грудень

Розповідь: народні звичаї: гуляння, вечорниці, народні гадання.

Година духівника: Катерини, Андрія Первозданного, Св. Миколая

Майстрування: запікання калити, балабушок (дівчата), виготовлення коня (хлопці).

Колективна справа: підготовка небилиць (хлопці), листи до Св. Миколая, подарунки Св. Миколая.

Теренова гра «Балабушки».

Дійство: «Калита», вечорниці.

Пісні: Ой хто, хто Миколая любить, Святий Миколай, Молитва Святого Андрія.

День 3 (середа). Січень

Розповідь: народні звичаї: різдвяний цикл, колядування, щедрування, водіння Кози.

Година духівника: Різдво, обрізання Господне, Водохреще.

Майстрування: ляльки до вертепу, різдвяна зірка.

Колективна справа: підготовка вертепу, водіння Кози, Меланки.

Теренова гра: «Чорт украв місяць».

Дійство: Святвечір.

Пісні: Бог предвічний, Нова радість стала, Щедрик, щедрівочка, Ой сивая тая зозуленька.

День 4 (четвер). Лютий

Розповідь: народні звичаї: стрітення весни із зимою, колодій.

Година духівника: Стрітення Господне.

Майстрування: торбинка, палиці до гри «Пекар» (хлопці), намисто, кутасики, стрічки (дівчата).

Колективна справа: підготовка лялькового театру.

Спортивна гра: кулачні бої.

Пісні: Христе стрінутись з Тобою, Нині відпускаєш.

Ляльковий театр "Вертеп".

День 5 (п'ятниця). Березень

Розповідь: народні звичаї: закликання весни, великий піст

Година духівника: Великий піст, Страсний тиждень.

Майстрування: писанки.

Дійство: закликання весни.

Пісні: Грушечка, Соловєсчко, Жучок.

Вогник.

День 6 (субота). Квітень

Розповідь: народні звичаї.

Година духівника: Великдень.

Майстрування: писанки.

Теренова гра: «Великодній кошик».

Дійство: Великдень.

Пісні: Грушечка, Соловєсчко, Жучок.

День 7 (неділя). Травень

Служба Божа.

Розповідь: народні звичаї: свято хліборобів і скотарів; перший вихід у поле, перший вигін худоби.

Година духівника: Св. Юрій Побідоносець.

Прогулянка, збирання трав.

Народні ігри: «Пекар».

Пісні: Святий Юрій, Веселий мандрівник, Пішли діти в ліс гулять.

Колективна справа: підготовка імпрез (народна казка).

День 8 (понеділок). Червень

Розповідь: народні звичаї: Зелені свята.

Година духівника: П'ятидесятниця, Зелені свята.

Майстрування: ложки (хлопці), чар-зілля (дівчата), флористика.

Народні ігри: «Пекар».

Пісні: Це я будую спільноту, Слава Трійці пресвятій.

Вогник імпрез.

День 9 (вівторок). Липень

Розповідь: народні звичаї: купальські гуляння.

Година духівника: Івана Хрестителя, Петра і Павла.

Майстрування: Марена, Купало, вінки.

Пісні: купальські пісні.

Купальські гуляння.

День 10 (середа). Серпень

Розповідь: народні звичаї.

Година духівника: Преображення Господнє.

Майстрування: ложки (хлопці), коржі з маком (дівчата), гердан.

Спортивні змагання: козацькі забави.

Пісні: Вірую, Господи.

Посиденьки-побрехеньки.

День 11 (четвер). Вересень

Розповідь: народні звичаї: обжинки.

Година духівника: Усікновення голови Іоанна Хрестителя, Різдво Богородиці, Воздвиження Чесного Животворящего Хреста.

Майстрування: медові пряники.

Змаг за легендою: «Збирання врожаю».

Пісні: Сінокоси, обжинкові пісні.

Дівоч-вечір.

День 12 (п'ятниця). Жовтень

Розповідь: народні звичаї: дівчата просять Покрову про заміжжя.

Година духівника: Покрова.

Майстрування: обручки, монограма на хустинці (хлопці), шишечки, вінок нареченої (дівчата).

Дійство: весільний поїзд.

Велика майстерка: підготовка до мистецького ярмарку.

Пісні: весільні пісні.

Дискотека.

День 13 (субота). Листопад

Розповідь: народні звичаї

Година духівника: Архангел Михаїл.

Дійство: весілля.

Змаг «Пропала наречена».

Пісні: весільні пісні.

Вогник закриття.

День 14 (неділя). Закриття

Служба Божа (добровільно).

Гра «Зелені п'ятки» (прибирання території).

Закриття табору. Роз'їзд.

Черговість занять

Готуючи програму табору, слід враховувати фізіологічні особливості дітей. У першій половині дня найліпше проводити заняття, пов'язані з інтелектуальною діяльністю, запам'ятовуванням, засвоєнням нових знань та умінь. Тому найкраще до обіду проводити заняття за легендою.

Під час пообідньої тиші діти мають відпочити від руху, при цьому не обов'язково лежати в ліжку, вони можуть гратися в спокійні ігри, читати, малювати, оформляти таборову хроніку, писати листи, виготовляти таборову газету.

Після пообідньої тиші варто зайнятися улюбленими справами, можна й інтелектуально попрацювати, але краще над тим, що цікавить. Для цього найкраще підійдуть заняття в гуртках за інтересами.

Після підвечірку бажано проводити якісь рухливі ігри, теренові ігри, п'ятизмаги, спортивні змагання, змаг (квест), майстрування, заняття з арт-терапії, також можна сходити на річку.

Слід пам'ятати, що програма на кожен день має, з одного боку, зберігати наступність, а з іншого – кожен день має бути іншим, не схожим на попередній, містити щось нове і цікаве. Тому до програми табору бажано внести одну або дві прогулянки, екскурсію до музею або, якщо є можливість, до якогось історичного місця тощо.

Вечірню програму (після спущення прапора) також необхідно урізноманітнити. Доцільними є: в перший день вогник знайомств (уведення в легенду); у переддень від'їзду – вогник закриття (підсумок легенди табору); ланкові вогники; таборовий вогник за легендою. А решту можна наповнювати за бажанням: ляльковий театр, вечорниці, вечірка, вечір побрехеньок тощо – головне – відповідність загальнотаборовій легенді.

Заняття в дощову погоду

Може статися так, що погода раптом зміниться, піде дощ, і заплановану прогулянку або теренову гру провести неможливо. На такий випадок має бути продуманий запасний варіант програми, яку можна провести у приміщенні. Оскільки заздалегідь відомо, де буде проводитися табір і які приміщення (їх кількість, розмір) можуть бути використані, то можливо, згідно з цим, планувати таку програму. Вона може включати спів, майстрування, колективні справи, за наявності спортивного залу – спортивні змагання, п'ятизмаги.

Зимовий табір

Тривалість табору, який проводиться в інший канікулярний, не літній, час, залежить від кількості днів канікул. Оскільки осінні та весняні шкільні канікули тривають лише тиждень, то такий табір може тривати тільки 4-5 днів, включаючи заїзд і роз'їзд. Але зимовий табір, з огляду на те, що зимові канікули тривають два тижні, може бути 5-7 днів.

Умовно назвемо такий табір «зимовий» (хоча він може проходити і весною, і восени), оскільки діти більшість часу перебувають в приміщенні, а не на свіжому повітрі. Зауважимо, що ми не розглядаємо тут варіант

зимового оздоровчого табору, наприклад лижного чи мандрівного, основною метою якого є оздоровлення та фізичний розвиток.

Учасниками зимового табору можуть бути підлітки та старшокласники. Це пов'язано з тим, що через коротку тривалість табору програма є дуже насиченою.

Програма зимового табору має бути спрямована на:

- покращення психологічного стану учасників;
- розвиток особистісних якостей;
- уміння вирішувати проблемні ситуації;
- здобуття навичок налагодження комунікативних зв'язків;
- розвиток умінь приймати рішення і брати відповідальність за свої дії та вчинки;
- сприяння у розкритті творчого потенціалу;
- усвідомлення своєї значущості в житті суспільства та громади.

Таким чином, саме під час зимового табору можна провести тренінг адаптації, ознайомитися з народними традиціями зимових святкувань, народними ремеслами.

Також під час занять зимового табору варто використовувати арт-терапевтичні техніки, рольові ігри, диспути.

Для ознайомлення з традиціями святкування Різдва, Маланки або інших народних свят (залежно від часу проведення табору) радимо готувати й організувати театралізовані дійства.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.

2. Волохов А. В. Концептуальные основы социализации ребенка в детском оздоровительном центре / А. А. Волохов // Организация работы детских общественных объединений в летнее время (программы, примерные положения, модели и концептуальные основы). – М. : ГОУ ЦРСДОД, 2003. – 64 с. (серия «Библиотечка для педагогов, родителей и детей»).

3. Киселева М. В. Арт-терапия в работе с детьми : руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми / М. В. Киселева. – СПб. : Речь, 2006. – 160 с.

4. Організація відпочинку та оздоровлення дітей: концепції, технології, досвід / О. В. Биковська, В. М. Горбинко, Ж. В. Петрочко та ін. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – 208 с.

5. Пенішкевич Д. І. Методика організації табірної зміни : навч.-метод. посіб. / Д. І. Пенішкевич, Л. Б. Платаш, Т. В. Шоліна. – Чернівці : Рута, 2004. – 160 с.

6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 612 с.

7. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика / К. Рудестам ; пер. с англ., ред. вступ. Л. А. Петровская. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.

8. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – СПб. : Азбука, 2001. – 736 с.

9. Jung C. G. Analytical Psychology: Its Theory and Practice. The Tavistock Lectures. – Londona. Henley, 1968. – 224 с.

Діагностичний інструментарій

Анкета

для соціальних педагогів, практичних психологів, класних керівників

Анкета для соціальних педагогів, практичних психологів, класних керівників розроблена з метою визначення:

- поінформованості щодо наявності та сутності ризиків у інтернет-мережі;
- визначення розуміння необхідності та вмотивованості для здійснення соціально-педагогічної підтримки старшокласників з ризикованою поведінкою у сфері інтернет-спілкування;
- визначення наявних в активному використанні методів та технологій соціально-педагогічної підтримки старшокласників з ризикованою поведінкою у сфері інтернет-спілкування.

Інструкція: перед Вами ряд запитань. Уважно вивчіть усі варіанти і виберіть найбільш точний з Вашої точки зору або допишіть свій. Поставте знак плюс (+) біля відповіді, яка найбільше відповідає дійсності стосовно Вас. Намагайтеся відповідати відверто.

1. Чи існує проблема інтернет-залежності серед старшокласників?
 - так.
 - ні.
2. Які з перелічених груп ризиків в інтернет-мережі Вам відомі?
 - контентні ризики;
 - електронні ризики;
 - споживчі ризики;
 - комунікативні ризики.
3. Чи вважаєте Ви, що сучасні учні демонструють ризиковану поведінку у сфері інтернет-спілкування?
 - так.
 - ні.

4. Визначте, з якими відомими Вам ризиками інтернет-спілкування стикалися старшокласники Вашої школи?
- незаконний контакт (спілкування між дорослим і школярем для подальших сексуальних відносин);
 - кіберпереслідування (переслідування користувача повідомленнями, що містять образи, агресію, сексуальні домагання);
 - тролінг (провокаційні статті чи повідомлення, завдання яких – викликати конфлікти між учасниками);
 - створення дитиною у мережі профілів з докладною інформацією про себе;
 - розміщення в інтернет-мережі та пересилка особистих фотографій;
 - інші _____;
 - жодні з перелічених.
5. Чи вважаєте Ви за необхідне у своїй професійній діяльності здійснювати соціально-педагогічну підтримку старшокласників з ризикованою поведінкою у сфері інтернет-спілкування?
- так.
 - ні.
6. Чи використовували Ви у своїй діяльності спеціальні форми та методи роботи з профілактики ризикованої поведінки старшокласників у сфері інтернет-спілкування? Якщо так, то які?
- так _____
_____;
 - ні.
7. Чи необхідні Вам додаткові знання щодо методів та технологій здійснення соціально-педагогічної підтримки старшокласників з ризикованою поведінкою в інтернет-мережі?
- так.
 - ні.
8. Чи маєте Ви власний профіль у соціальній мережі, якщо так, то у якій?

- Facebook;
- ВКонтакте;
- Однокласники;
- Твітер;
- MySpace;
- інші _____.
- не маю.

9. Вкажіть, будь ласка, Вашу посаду _____.

Дякуємо за увагу та відверті відповіді!

Анкета для старшокласників

Анкета для старшокласників розроблена з метою визначення:

- поінформованості щодо наявності та сутності ризиків у інтернет-мережі;
- вмотивованості до безпечної поведінки в інтернет-мережі;
- наявності ризикованої поведінки старшокласників у сфері інтернет-спілкування та потенційних загроз;
- схильності до певних типів інтернет-залежності.

Інструкція: перед Вами ряд запитань. Уважно вивчіть усі варіанти і виберіть найбільш точний з Вашої точки зору або допишіть свій. Поставте знак плюс (+) біля відповіді, яка найбільше відповідає дійсності стосовно Вас.

Зазначте, будь ласка:

У якому класі Ви навчаєтеся: 10; 11.

Стать: чоловіча; жіноча.

1. Чи вважаєте Ви, що у Ваших друзів існує проблема інтернет-залежності?
 - так.
 - ні.
2. Визначте, будь ласка, які з перелічених ризиків інтернет-мережі Вам відомі?

- контентні ризики;
 - електронні ризики;
 - споживчі ризики;
 - комунікативні ризики.
3. Вкажіть, з якими із перелічених форм інтернет-спілкування стикалися Ви особисто або Ваші знайомі?
- незаконний контакт (спілкування між дорослим і школярем для подальших сексуальних відносин);
 - кіберпереслідування (переслідування користувача повідомленнями, що містять образи, агресію, сексуальні домагання);
 - тролінг (провокаційні статті чи повідомлення, завдання яких – викликати конфлікти між учасниками);
 - створення учнем у мережі профілів з докладною інформацією про себе;
 - розміщення в інтернет-мережі та пересилка особистих фотографій;
 - інші _____;
 - жодні з перелічених.
4. Чи вважаєте Ви за необхідне дотримуватися безпечної поведінки у сфері інтернет-спілкування?
- так.
 - ні.
5. Визначте у балах від 0 до 5, якій діяльності в інтернет-мережі Ви віддасте перевагу (0 балів – не займаєтесь такою діяльністю, 1 бал – рідко, 2 – інколи, 3 – часто, 4 – дуже часто):
- веб-серфінг (нескінченні подорожі по Всесвітній павутині, пошук інформації);
 - використання E-mail;
 - участь у чатах, веб-форумах, налагодження знайомств та дружби в соціальних мережах;
 - ігри;
 - покупки в інтернет-магазинах або участь в інтернет-аукціонах;

- перегляд фільмів, передач, роликів, фотографій тощо;
 - відвідування порносайтів;
 - пошук інформації, необхідної для навчання.
6. Якої інформації щодо ризиків поведінки вінтернет-мережі Вам не вистачає:
- щодо спілкування у соціальних мережах;
 - про обмін миттєвими повідомленнями;
 - про обмін фотографіями та іншою особистою інформацією;
 - щодо користування інтернет-магазинами;
 - стосовно користування електронною поштою;
 - щодо відвідування сайтів з дорослим контентом.
7. Від кого Ви отримуєте інформацію щодо можливих ризиків в Інтернеті?
- від класного керівника;
 - від соціального педагога;
 - від психолога;
 - від учителів під час вивчення їх предмету;
 - від батьків;
 - від друзів;
 - дізнаюся все з мережі Інтернет;
 - не знаю такої інформації.
8. Чи маєте Ви власний профіль у соціальній мережі, якщо так, то у якій?
- Facebook;
 - ВКонтакте;
 - Однокласники;
 - Твітер;
 - MySpace;
 - інші _____.
 - не маю.

Дякуємо за увагу та відверті відповіді!

Опитувальник кіберкомунікативної залежності (Тончева А. В.)

Опитувальник складається з 20 запитань, які складені на основі ознак кіберкомунікативної залежності. Вікова категорія: 10 років і старше.

Ключ до опитувальника. Відповіді даються за 5-бальною шкалою:

«завжди» – 5 балів;

«дуже часто» – 4 бали;

«часто» – 3 бали;

«іноді» – 2 бали;

«дуже рідко» – 1 бал.

Максимальна сума балів – 100.

Інтерпретація результатів:

0 – 49 балів – низький рівень кіберкомунікативної залежності;

50 – 79 балів – середній рівень кіберкомунікативної залежності, соціальні мережі впливають на Ваше життя та є причиною деяких проблем;

80 – 100 балів – високий рівень кіберкомунікативної залежності.

Інструкція. Будь ласка, дайте відповідь на запитання тесту. Виберіть найбільш вдалий для Вас варіант відповіді на кожне із запитань. Спробуйте відповідати чесно та відверто.

Матеріал опитувальника

1. Як часто Ви безперервно перебуваєте в режимі «онлайн» більше 2 годин на добу?
2. Як часто Ви відчуваєте непереборне бажання відвідати соціальну мережу?
3. Як часто Ви проводите час, розмірковуючи про соціальну мережу та складаючи план дій у ній?
4. Як часто Ви використовуєте соціальну мережу, щоб відволіктися від особистих проблем?

5. Як часто Ви оновлюєте «сторінку»?
6. Як часто Ви відчуваєте дратівливість і неспокій за відсутності можливості відвідати «сторінку» в соціальній мережі?
7. Як часто Ви відчуваєте потребу відстежувати оновлення подій на сторінці незалежно від місця Вашого перебування?
8. Як часто Ви додаєте незнайомих людей до списку «друзів»?
9. Як часто Ви підвищуєте голос, сваритесь або іншим чином висловлюєте невдоволення, коли хтось намагається відволікти Вас від соціальної мережі?
10. Як часто, не перебуваючи за комп'ютером, Ви використовуєте такі вирази, як «спс» або «пжл»?
11. Як часто Ви відчуваєте потребу додавати нові фотографії до альбомів у соціальних мережах?
12. Як часто Ви перевіряєте оновлення в соціальній мережі через телефон?
13. Як часто Ви дізнаєтеся новини із соціальних мереж?
14. Як часто Ви можете проспати і запізнитися до школи після ночі, проведеної в соціальній мережі?
15. Як часто відвідування соціальних мереж покращує Ваш настрій?
16. Як часто в компанії з друзями Ви обговорюєте новини з соціальних мереж?
17. Як часто Ви намагаєтеся безуспішно скоротити час проведення в соціальній мережі?
18. Як часто Ви змінюєте соціальний статус у мережі?
19. Як часто Ви страждаєте через те, що ваша улюблена мережа не працює?
20. Як часто Ви промовляєте «Так! Точно!», киваючи головою на знак згоди з черговим повідомленням?

Тест для діагностики інтернет-залежності Кімберлі Янг

Відповідь на кожне питання оцініть таким чином:

«Ніколи» – 1 бал

«Дуже рідко» – 2 бали

«Іноді» – 3 бали

«Часто» – 4 бали

«Завжди» – 5 балів.

1. Чи відчуваєте Ви ейфорію, похваллення, збудження, перебуваючи за комп'ютером?

2. Чи потрібно Вам проводити все більше часу за комп'ютером, щоб отримати ті ж відчуття?

3. Чи відчуваєте Ви порожнечу, депресію, роздратування, перебуваючи не за комп'ютером?

4. Чи траплялося Вам нехтувати важливими справами, у той час, як Ви були зайняті за комп'ютером, а не роботою?

5. Чи проводите Ви в мережі більше 3 годин на день?

6. Чи скачуєте Ви файли із заборонених сайтів чи сайтів еротичного спрямування?

7. Чи вважаєте Ви, що з людиною легше спілкуватися «он-лайн», ніж особисто?

8. Чи говорили Вам друзі або члени сім'ї, що Ви занадто багато часу проводите «он-лайн»?

9. Чи заважає Вашій діловій активності обсяг часу, що проводиться в мережі?

10. Чи бувало таке, що Ваші спроби обмежити час, проведений в мережі, виявлялися невдалими?

11. Чи буває так, що Ваші пальці втомлюються від клавіатури або клацання кнопкою миші?

12. Чи траплялося Вам відповідати неправду на запитання про тривалість часу, який Ви проводите в мережі?

13. Чи спостерігався у Вас хоча б раз «синдром карпального каналу» (оніміння та болі в кисті руки)?

14. Чи бувають у Вас болі в спині частіше, ніж 1 раз на тиждень?

15. Чи буває у Вас відчуття сухості в очах?

16. Чи збільшується час, проведений Вами в мережі?

17. Чи траплялося Вам нехтувати прийомом їжі або їсти прямо за комп'ютером, щоб залишатися в мережі?

18. Чи траплялося Вам нехтувати особистою гігієною, наприклад умиванням, голінням, причісуванням і т.д., щоб провести цей час за комп'ютером?

19. Чи з'явилися у Вас порушення сну і/або чи змінився режим сну з того часу, як Ви почали використовувати комп'ютер щодня?

Інтерпретація результатів:

20-29 балів – залежність від Інтернету відсутня;

30-49 балів – інтернет-залежність не виражена або слабо виражена, але пропонуємо прислухатися до рекомендацій;

50-79 балів – мережа значно впливає на Ваше життя;

80-100 балів – Вам необхідна допомога психолога.

**Опитувальник визначення рівня активності, прагнення досягти
визначеної мети**

Інструкція. Увага! Щоб об'єктивно оцінити будь-яку якість, необхідно прочитати зліва позитивну характеристику, а справа – негативну, і лише потім хрестиком відмітити оцінку відповідного балу.

	5	4	3	2	1	
1. У нашому класі всі хочуть бути лідерами						1. Більшість учнів не хочуть входити до складу «активу класу»
2. Кожен у нашому класі виконує доручення творчо						2. Більшість учнів виконує доручення формально
3. Якщо мені доручили виконати справу, я виконую все сам або організовую творчу групу однодумців						3. Якщо мені доручили виконати справу, я звернусь по допомогу до друзів, батьків
4. Я буду пропонувати класному колективу ті заходи, які цікавлять мене і моїх товаришів						4. Я буду виконувати доручення, запропоновані класним керівником
5. Я можу запропонувати колективні заходи й організувати їх проведення						5. Я можу запропонувати заходи, але проводять їх нехай мої товариші

Ключ:

Високий рівень активності – 30-24 бали.

Середній рівень – 23-12 балів.

Низький рівень – 11-1 бал.

Опитувальник з визначення рівня активності підлітків

1. Яке твоє ставлення до громадського життя колективу?

- а) дорожу ним;
- б) байдужий;
- в) ставлюся негативно.

2. Чи виконуєш ти громадські доручення, береш участь у діяльності органів самоврядування?

- а) так;
- б) інколи;
- в) ні.

3. Чи виступаєш на зборах колективу з пропозиціями, критикою недоліків?

- а) так;
- б) інколи;
- в) ні.

4. Чи здатний ти висловлювати власну думку?

- а) так;
- б) інколи;
- в) ні.

5. Ти активний чи байдужий у суспільно корисній діяльності?

- а) активний;
- б) байдужий.

Ключ:

а – 3 бали; б – 2 бали; в – 1 бал.

Високий рівень – 15-13 балів.

Середній рівень – 12-10 балів.

Низький рівень – 9-5 балів.

АНКЕТА

(для класного керівника)

Шановні педагоги! Лабораторія соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України здійснює дослідження ціннісно орієнтованої активності підлітків. Ваші об'єктивні відповіді сприятимуть реальній оцінці соціально-педагогічної ситуації з цієї проблеми і допоможуть у розробленні фахових рекомендацій. Запрошуємо Вас до співпраці.

1. Клас _____, школа _____
2. Скільки учнів навчається в класі _____
3. Чи вважаєте Ви своїх учнів активними? _____ Чому?
4. У чому проявляється активність Ваших учнів?
А) у спілкуванні; Б) у діяльності; В) ваш варіант.
5. Якою є ціннісна спрямованість такої активності?
6. Які мотиви частіше спонукають учня до вияву активності?
А) задоволення певних потреб; Б) отримання позитивних емоцій;
В) допитливість; Г) пізнання; Д) ваш варіант.
7. Як, на Вашу думку, можна підтримати активність учнів?
А) створення ситуації успіху; Б) заохочування;
В) покарання; Г) виховання на позитивному прикладі; Д) ваш варіант.

АНКЕТА

(для школяра)

Любий друже! Дай відповіді на поставлені запитання або допиши запропоновані думки.

1. Скільки тобі років? _____
2. В якому класі навчаєшся? _____
3. Чи вважаєш ти себе соціально активним? _____ Чому? _____
4. Наведи приклади _____
5. Що ти в своїх друзях цінуєш найбільше?

АНКЕТА

(для батьків)

Шановні батьки! Лабораторія соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України здійснює дослідження ціннісно орієнтованої активності підлітків. Ваші об'єктивні відповіді сприятимуть реальній оцінці соціально-педагогічної ситуації з цієї проблеми і допоможуть у розробленні фахових рекомендацій. Запрошуємо Вас до співпраці.

1. Яка ваша дитина за характером?

А) активна; Б) пасивна.

Чому?

2. В якій діяльності Ваша дитина виявляє найбільшу активність?

А) грі; Б) трудовій; В) навчанні; Г) спілкуванні; Д) творчості;

Е) ваш варіант.

3. Що спонукає дитину до соціальної активності?

А) задоволення певних потреб;

Б) отримання позитивних емоцій;

В) допитливість;

Г) ваш варіант.

4. Чи можна вплинути на розвиток активності Вашої дитини?

А) так; Б) ні; В) не завжди.

Яким чином можна підтримати активність Вашої дитини?

ДЛЯ НОТАТОК:

Навчальне видання

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ШКОЛЯРІВ ГРУПИ РИЗИКУ

Методичний посібник

Алексєенко Тетяна Федорівна
Жданович Юлія Миколаївна
Куниця Тетяна Юрїївна
Малиношевський Руслан Васильович
Сергєєва Наталія Володимирівна

Авторське редагування

Відповідальний за випуск – О. І. Симоненко

Підписано до друку 27.09.2017 р. Формат 60х90 1/16.
Папір офсет. Гарнітура Times. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 10,50. Обл.-вид. арк. 6,40.
Зам. 27.09/17

Видавництво: ТОВ "Задруга"
Адреса: 04080, м. Київ, вул. Фрунзе, 86.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців:
серія ДК № 2000 від 01. 11. 2004 р.

Друк: ТОВ «Наша друкарня»
Тел.: +38-067-172-86-37
e-mail: 3322661@i.ua